

Ilona Čiužauskaitė

Vaižganto publicistikos literatūrinė raiška

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Vilnius, 2001

Serijos viršelio dailininkas
Rimantas Dichavičius

Knygos leidimą parėmė
LR švietimo ir mokslo ministerija

Redagavo
Vytautas Vanagas

© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001

© Ilona Čiužauskaitė, 2001

© Rimantas Dichavičius, 2001

ISBN 9955-475-03-X

Turinys

<i>Pratarmė</i>	7
Vaižganto publicistika: semantikos bruožai	11
Žanrinė įvairovė	35
Pasakotojas ir pasakojimas	52
Pasakotojo autoportreto bruožai	53
Pasakojimo formos	61
Kalba ir stilius	79
Žodyno ištakos	80
Stilių tipai	91
Baigiamosios pastabos	124
Summary	132
Asmenvardžių rodyklė	136

Pratarmė

Vaižgantas, vienas naujosios lietuvių literatūros kūrėjų, beletristas, literatūros istorikas ir kritikas, yra ir vienas lietuviškos publicistikos kūrėjų. Dešimčių laikraščių bei žurnalų bendradarbis ir kelių jų redaktorius, jis šiai raštijos rūšiai atidavė daug jėgų, ne kartą net sakėsi ją, o ne grožinę kūrybą laiką savo pašaukimu. Turtinga laiko realijų, minčių, idėjų ir žodžio raiškos formų, pažymėta ryškiu autoriaus individualybės ženklų, Vaižganto publicistika yra gyvas lietuvių tautos atbudimo, valstybės atkūrimo, jos puoselėjimo ir tautos pilietinio ugdymo dešimtmečių liudijimas. Kaip tautinės minties, grindžiamos krikščioniškos etikos nuostatomis, pasireiškimas, ji turi įvairiopus pažintinės vertės, be jos neįmanoma jokia esmingesnė Vaižganto raštų, visuomeninių darbų ir asmenybės samprata.

Studija „Vaižganto publicistikos literatūrinė raiška“ yra pirmas platesnis monografinis šios temos tyrinėjimas. Juo siekiama: išryškinti Vaižganto publicistikos tekstų literatūrinių lygmenų (žanro, pasakojimo, kalbos ir stiliaus) svarbiausius bruožus; duoti visuminę šios publicistikos charakteristiką; nusakyti jos tipologiją ir vietą lietuvių literatūrinės kultūros raidoje.

Vaižganto publicistinės kūrybos literatūrinė raiška studijoje kvalifikuojama ir apibūdinama laikantis grožinių tekstų poetikos analizės principų. Įvairiopam tos raiškos identifikavimui taip pat panaudojamas komparatyvistinis jos gretinimas su rašytojo beletristinės kūrybos poetika.

Negalima sakyti, kad literatūros tyrinėtojai Vaižgantui nebuvo dėmesingi. Per aštuoneta paskutiniųjų dešimtmečių jo gyvenimo ir kūrybos temomis paskelbta nemažai įvairaus tipo ir vertingumo darbų, tarp kurių yra monografiniai aprašymai literatūros istorijose, conceptualūs V. Mykolaičio-Putino, V. Zaborskaitės straipsniai, žinomos A. Merkelio („Juozas Tumas Vaižgantas“, 1934), J. Ambrazevičiaus („Vaižgantas“, 1936), A. Vaitiekūnienės („Vaižganto apysaka „Dėdės ir dėdienės““, 1964; „Vaižgantas“, 1982), A. Radzevičiaus („Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse“, 1987) knygos. Tačiau ligtolinė vaižgantiana vis dėlto nėra visapusiškas ir išsamus atsiliepimas į tai, ką siūlo ir ko prašosi ar reikalauja jos objektas. Nepriklausomybės metais ne viską spėta padaryti, vėliau, nelaisvės penkiasdešimtmečiu, ne daug kas daryti galėta. Sistemingiau tebuvo tyrinėjama, aprašoma ir interpretuojama svarbiausioji Vaižganto kūrybos dalis – beletristika. Kitų jo kultivuotų raštijos rūšių – publicistikos, literatūros istorijos, kritikos, epistolografijos – tyrinėjimų rezultatai nepalyginti kuklesni. Ypač tai pasakytina apie publicistikos studijas, kurios yra tepradėtos. Tokią padėtį lėmė istorija. Iš visų Vaižganto raštų jo publicistika sovietmečiu pasidarė labiausiai „nepriimtina“, nes valstybinei būčiai lietuvių tautą ir visuomenę brandinančiomis idėjomis ji reiškė diametralią priešingybę tam, ką Lietuvoje vykdė ir ko siekė okupacinis sovietų režimas.

Specialiai apie Vaižganto publicistiką rašyta ne per daug. Nurodyti būtų galima vos kelis ryškesnius jai skirtus tarpukario metais pasirodžiusius darbus – pirmųjų trijų publicistinių Vaižganto Raštų tomų A. Jakšto recenziją, J. Kossu-Aleksandravičiaus, A. Merkelio, J. Purickio, R. Šaltenio apžvalginius straipsnius. Dažniau ji prisimenama platesnio profilio tyrinėjimuose, kur juose, aprašant bei apibūdinant visą Vaižganto kūrybą, vienaip ar kitaip paliečiama bei vertinama ir publicistika. Neretai šiais atvejais jai tenka eksponuotis ir atskleisti savo prasmę bei vertę dar vienu būdu – jos tekstus panaudojant kaip šaltinį, teikiantį duomenų jų autoriaus ar jo gyventų laikų charakteristikai.

Iš suminėtosios literatūros išsamus, monografiškas vaizdas, žinoma, nesusidaro. Vis dėlto jo kontūrai, esminiai bruožai aiškėja. Vaižganto publicistika laikoma stipraus instinkto publicisto ir kartu menininko kūryba. Pabrėžiama jos autoriaus pilietinė drąsa, tautinis ir visuomeninis užsiangažavimas, pažymimas temperamentingas pasakojimas, impulsyvus, vaizdingas, humoru ar ironija paspalvintas, nenušlifluotas, šnekamajai kalbai artimas stilius. Tuo pat metu joje buvo pasigendama tvirtesnio minties ir žodžio fundamentalumo, ižiūrėta nemažai blaškymosi nuo esminių problemų prie smulkių dienos aktualijų, tvirtinta net tai, jog, galėdami būti įdomūs tik ką parašyti, jos straipsniai neretai greitai virstą tiktai medžiaga kultūros istorijai. Pridurtina, kad sovietmečio literatūros istoriografijoje Vaižganto publicistiką linkta laikyti nuo istorijos arenos „nuėjusios klasės“ ideologiją atspindinčiu dokumentu, nors nepaneigta ir jos vertybinė prasmė, atliktas tautos bei nacionalinės kultūros ugdymo vaidmuo.

Šioje studijoje Vaižganto publicistika imama ne tiek kaip publicisto, kiek visų pirma kaip menininko kūryba, savo raiškos pavidalais artėjanti prie grožinio žodžio ar dažnai jam visiškai artima. Gausūs ir įvairūs jos tekstai aptariami trimis literatūriniais aspektais – žanro, pasakojimo ir kalbos bei stiliaus. Tie aptarimai sudaro svarbiausias studijos dalis. Įvadinei jos daliai, skirtai glaustam Vaižganto publicistikos semantinio spektro nusakymui, tenka šalutinis vaidmuo. Ja tesiekama bendriausiais bruožais nužymėti šiai daugiatemei publicistikai būdingos minties sklaidą, praskleisti turinio lemiamą ar diktuojamą pavartotų raiškos formų motyvaciją.

Identifikuojant ir apibūdinant Vaižganto publicistikos literatūrinę raišką, studijoje remiamasi meninių tekstų aprašymo bei analizavimo principais. Pabrėžiamas šios raiškos individualumas, vaižgantiškumas, neišleidžiamas iš akių jos ryšys su „Pragiedrulių“ ir kitų jų autoriaus grožinių kūrinių poetika. Peržvelgiant Vaižganto publicistiką minėtaisias aspektais, ryškinama: žanrinė įvairovė ir beletristinių žanrų vartojimas

bei publicistinių žanrų transformacijos į beletristinius; pasakotojo paveikslas, jo pozicija ir vartojamos naracijų formos; kalbos šaltiniai, jos leksikos sluoksniai ir stiliaus tipai, žodžio metaforizacija bei sakinio retorika.

Rašyta gerus keturis dešimtmečius, Vaižganto publicistika yra išlaikiusi tą patį literatūrinės raiškos modelį. Žymesnių tos raiškos pasikeitimų išžiūrėti sunku. Todėl studijoje neteikiama reikšmės chronologijai ir į tyrinėjamą objektą žiūrima vadovaujantis tipologinės analizės kriterijais, iš gausios empirinės medžiagos atsirenkant tai, kas labiausiai reprezentatyvu ir būdinga. Vaižganto publicistikos literatūrinės raiškos tipas bandomas nusakyti baigiamojoje, išvadinėje, studijos dalyje.

Vaižganto publicistika: semantikos bruožai

Gausiais savo publicistikos darbais Vaižgantas atsiliepė į esmines tautos ir jos kultūros ugdymo problemas, o jas svarstydamas pasirodė esąs išvalgus visuomenės gyvenimo analitikas, mokėjęs rasti universalios vertės sprendimų.

Vaižgantas brendo dviejų epochų sandūroje. Jis buvo glaudžiai suaugęs su XIX a. kultūra, tradicijų reikšmę įgavusiomis jos nuostatomis. Šios nuostatos, atremtos į pozityvistinį praktikizmą ir krikščionišką etiką, veikė jo vertybinę orientaciją – skatino visuomeniškumą, demokratizmą, pagarbą žmogaus ir tautos teisėms, pratino prie imitacinio meno estetikos. Ne menkesni, o gal net tvirtesni ryšiai jį sieja su XX a. kultūra – modernėjančiu ir dažnu atveju alternatyviu ankstesniosios kultūros tęsiniu. Vaižgantas suvokė permainų tautos dvasiniame ir ekonominiame gyvenime būtinybę, priėmė jame vykstančius modernėjimo procesus, jiems kiek ištengdamas padėjo savo veikla ir raštais.

Publicistikoje Vaižgantas aktyviai reiškėsi per visus ne-trumpus, daugiau kaip ketvirtą dešimtmečių trukusius savo kūrybinės veiklos metus. Paskelbė šimtus įvairios apimtys ir žanro darbų, pradedant nedidelėmis korespondencijomis ir baigiant iki knygų išaugusiomis apybraižomis. Rašė dešimtyse katalikiškos ir tautinės orientacijos laikraščių bei žurnalų, iš kurių ne vieną pats inicijavo, tvarkė ir redagavo. Su keliais periodiniais leidiniais – „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“, „Tėvynės sargu“, „Vilniaus žiniomis“, „Viltimi“, „Rygos gar-su“, „Lietuvos aidu“, „Nepriklausomąja Lietuva“, „Tauta“,

„Trimitu“ – siejasi svarbiausi jo publicistikos koncentrai, žymintys jos tapsmo, brendimo ir dinamikos pakopas.

Pirmuosius publicistinius bandymus Vaižgantas paskelbė 1890 m. „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“. Tuo metu „Aušros“ sukeltas tautinis sąjūdis ir gausėjusi lietuviška spauda „diferencijavosi į dvi kryptis: pasaulietinę-liberalinę ir katalikiškąją-konservatyviąją“¹, o būtent „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“ ir telkė pastarosios krypties inteligentiją.

Pirmuosiuose šio laikraščio numeriuose pasirodė Juozapo iš Popšutės slapyvardžiu pasirašyti Vaižganto straipsniai yra dar nebrandžios minties ir suvaržyto žodžio derinys, inspiruotas kunigų seminarijoje suformuotos mąstysenos, bet juose suformuluota esminė autoriaus nuostata – katalikybės ir tautiškumo vienovė, kuri netrukus pasidarė „Tėvynės sarge“ skelbtos publicistikos svarbiausiu akcentu.

Atsiradusią modernaus lietuviškojo klerikalizmo srovę reprezentavęs „Tėvynės sargas“², 1896 m. pradėtas leisti Vaižganto iniciatyva, tapo tribūna plačiai ir kokybiškai naujai jo publicistinei raiškai. Laikraštis išėjo smarkiai intensyvėjant kovai dėl lietuviškos spaudos ir mokyklos, ir tos kovos skelbimas virto kertiniu visuomeninės jo programos uždaviniu. Vykdyti šį uždavinį nuosekliai ėmėsi Vaižgantas, gerai supratęs gimtąją kalbą spausdinto žodžio ir mokyklinio švietimo reikšmę žmogaus ir tautos egzistencijai. Siekimas turėti lietuvišką spaudą ir mokyklą yra leitmotyvinė „Tėvynės sarge“ pasirodžiusios jo publicistikos tema. Tokį anuomet ypač aktualų siekimą jis skelbė teigdamas lietuvių teisę į pamatinėmis europinio demokratizmo nuostatomis grindžiamą visuomeninę bei kultūrinę gyvenimą ir aštriai smerkdamas imperines rusų valdžios užmačias Lietuvą surusinti.

Reikalavimas suteikti lietuviams kitų tautų turimas kultūrines teises, o svarbiausia – panaikinti spaudos draudimą

¹ E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje*, V., 1996, p. 289.

² *Žr. ten pat*, p. 191–192.

reiškė ir tuometinę politinę Vaižganto programą. Ji minimali ir kompromisiška, nesiekianti Lietuvai valstybinio savarankiškumo. Pozityvaus ir ramaus darbo idėja, kurią išpažino Vaižgantas, savaime neigė politinį radikalizmą. Lietuviai, – rašė jis 1898 m., – nesvajoją „apie savo tėvynės Lietuvos *politišką* neprigulmystę ir galybę“ (R 5, p. 358)³. Jei svajoją, tai nebent apie ekonominį ir civilizacinį jos išaugimą. O ekonomiškai tvirta Lietuva galinti tapti tik pasiekusi religinę ir tautinę laisvę, turėdama laisvą spaudą, suteikdama galimybę kiekvienam realizuoti savo gabumus. Tokią laisvę pasiekus, lietuviams būsia „vis tiek, į kokią konfederaciją įeis, su kojomis tautomis susiriš dėl bendro darbo“ (ten pat).

„Tėvynės sarge“ skelbtoje Vaižganto publicistikoje išsikristalizavo jo publicistinės minties kryptis ir pobūdis. Būdamas „ne kontempliatyvės vienumos, bet socialinės veiklos žmogus“⁴, Vaižgantas nereflektavo visuomeninių procesų, o bandė užčiuopti tautos kultūrinės savasties daigus, kelti visų visuomenės sluoksnių žmogiškąjį ir tautinį orumą. Žvelgdamas iš laiko perspektyvos į „Tėvynės sargo“ metų savo publicistinius darbus, jis galėjo konstatuoti jais atlikęs pozityvų liaudies sąmonės brandinimo vaidmenį, nors tai daręs ne programinėmis proklamacijomis, o „mažmožiais“⁵.

Spaudą atgavus, Vaižgantas buvo pakviestas į „Vilniaus žinių“ dienraštį, greitai pasidarė vienu pagrindinių jo publicistų. Dirbti jam teko pasikeitusiomis sąlygomis. Iki tol spausdinęsis nelegaliai, nevaržomas cenzūros, dabar jis turėjo taikytis prie jos nuostatų, nors neatrodo, jog dėl to būtų sumenkėjęs publicistinių jo raštų išvalgumas ar susiaurėję teminiai

³ Šaltiniai citatu, imamų iš 1922–1938 m. išėjusio Vaižganto *Raštų* devyniolikatomio ir nuo 1994 m. leidžiamų visų jo *Raštų*, nurodomi tekste atitinkamais sutrumpinimais VR ir R, pridodant tomo numerį bei puslapį. Jeigu citata yra iš periodinio leidinio, jos šaltinio bibliografinis aprašas duodamas išnašoje.

⁴ A. Merkelis, *Juozas Tumas Vaižgantas*, V., 1989, p. 309.

⁵ *Šalin svetimus žodžius!* „Lietuvos aidas“, 1932, Nr. 276.

akiračiai. Vaižgantas atsiliepė į viską, kas buvo aktualiausia, ko reikalavo, ką siūlė ir diktavo gyvenimas, 1905 m. revoliucijos sujudintoje Lietuvos visuomenėje prasidėję permainų ir atsinaujinimų procesai. „Vilniaus žiniose“ jis rašė tuomet ypač aktualiais materialinės pažangos klausimais, kėlė ekonominio atsilikimo priežastis (švietimo trūkumas ūkio dalykuose, suvaržytas gyvenimas sodžiuose, režiais suskaldyta žemė), skatino kredito įstaigų ir lietuviškos kooperacijos organizavimą, svarstė rinkos santykių, rinkimų į Rusijos dūmą reikalus ir t.t. Šalia visai jo publicistikai įprasto dėmesio kultūrai, šiame temų margumyne ryškus pasvirimas į ekonomiką ir politiką, jų keliamas problemas. Vaižgantui, kaip reta, būdingas laiko ir istorijos pulso jautimas. Jis matė ir liudijo gimstančią naujųjų laikų lietuvių visuomenę, politiškai diferencijuotą, ekonomiškai ir kultūriškai bręstančią savarankiškam valstybingumui. Tenkinosi, tiesa, federacine, ribota, jo forma. Kad patikėtų Lietuvos nepriklausomybės idėjos realumu, jam dar reikėjo geros dešimties metų, vokiečių imperiją sugriovusio pasaulinio karo ir rusų monarchijos žlugimo.

Savo profilio nesuradusioms „Vilniaus žinioms“ sustojus, Vaižgantas su A. Smetona 1907 m. įsteigė „Viltį“, kurios reikšmę įvertino gerokai vėliau rašytame sukaktuviniame straipsnyje: „<...> tokio beveik visuomeninio širdžių pakilimo kaip tuomet tarp šimtų inteligentų daugiau nebepasikartojo. Nenusimanydami, kad tai srovė, kryptis, partija ar sąjunga, apie tūkstantis (su bendradarbiais) šviesuolių per šešerius metus dirbo tą patį tautišką Lietuvos Rytų vadavimo darbą“⁶. Vaižgantas buvo šio tautinės ir krikščioniškos orientacijos laikraščio vienas redaktorių bei produktyvus bendradarbis, visų pirma publicistas. Pažymėtina, kad „Viltyje“ susiklostė ir išryškėjo tolesnei ir apskritai visai jo publicistikai būdingas reprezentacinis lygmuo, buvo pasiektas naujas, profesionaliai brandžios publicistinės minties ir literatūrinės jos raiškos etapas.

⁶ „Vilties“ 25 m. sukaktį atminus, „Lietuvos aidas“, 1932, Nr. 217.

„Vilties“ steigėjai ir ideologai siekė, kad jų laikraštis remtųsi ne siaura kurios nors partijos programa, bet orientuotųsi į esmines tautos ugdymo bei kultūrinimo problemas. Tautiškumo ir katalikybės sintezė viltininkams buvo atsvara lietuvių slavinimo bangai, visokeriopą tautos progresą stimuliuojantis veiksnys. „Bendras pasaulininkų ir dvasininkų darbas turėjo nepaprastai didelės įtakos visuomenei: ji brendė aiškia, pastovia kryptimi“, – vėliau rašė Vaižgantas⁷. Jis, kaip ir kiti „Vilties“ bendradarbiai, kryo į „žemiškuosius lietuvių reikalus“, siekdamas religiją įtraukti į patį gyvenimą, palaikydamas profesionalios kultūros sukūrimo viziją. „Aiškus, nusistovėjęs realistas, blaivios šių dienų politikos tipas“ (R7, p. 300), pasiėmęs pozityvaus darbo idėją, – taip buvo suprantas tautos egzistenciją gaivinantis XX a. pradžios inteligentas. Veikla krašto ir visuomenės labui Vaižgantui buvo ne tik viena iš įmanomų žmogaus reiškimosi formų, bet ir gyvenimo pilnatvės bei prasmės ekvivalentas.

Vaižganto viltininko publicistika, kaip ir ankstesnioji, įvairiatėmė. „Viltyje“ skelbtuose šio žanro jo darbuose svarstoma ir sprendžiama daugelio sričių – kultūros, švietimo, ūkio, politikos, išeivystės, spaudos bei žurnalizmo etikos, lietuvių kalbos teisių ir t.t. – klausimai. Ne vienas jų tradicinis, bet esama iki tol nejudintų, kiti iš antraeilių yra pasidarę prioritetiniais. Glaustai nusakant kalbamo etapo Vaižganto publicistikos idėjinį turinį, konstatuotina, kad jos autorius vykdė pirmiausia tris uždavinius: prusino lietuvių politinį mentalitetą, mokydamas juos orientuotis daugpartinių parlamentinių rinkimų situacijoje, skiepijo jiems patriotinį prisirišimą prie gimtinės, atgrėsinėdamas nuo sotesnės duonos ieškojimo svetur, ir žadino bei stiprino jų tautinį susipratimą, kviesdamas ginti lietuviybę Lietuvos žemėje. Imtis šių uždavinių jį paskatino Rusijos dūmos rinkimai, prasidėjusi masinė tautiečių emigracija į Ameriką ir kilusi aštri konfrontacija su lenkų šovinistais

⁷ Viltininko Tumo Vilniaus atminimai, „Vairas“, 1931, Nr. 10, p. 162.

dėl lietuvių kalbos teisių Vilniaus vyskupijos bažnyčiose. Paskutinioji iš suminėtujų paskatų buvo, atrodo, paveikiausia. Lietuviškumui ir lietuviškam žodžiui ginti skirti publicistiniai Vaižganto darbai priklauso ryškiausiai ir reikšmingiausiai „Viltyje“ pasirodžiusios jo publicistikos daliai.

XX a. pradžios Lietuvos gyvenimas buvo dinamiškas ir kupinas prieštaraimų tarp „senosios lenkiškos aristokratiškos kultūros, naujosios lietuviškos demokratiškos kultūros, rusų politinio režimo“⁸. Į valstybingumo siekimų turėjusių lietuvių judėjimą vadinamieji lenkų endekai, arba tautiniai demokratai, svajoje apie valstybę „nuo jūros ligi jūros“, atsakė seniai skleistu mitu, esą Lietuva neturinti duomenų jokiam valstybiniam atskirumui, tesanti tamsi ir atsilikusi Lenkijos provincija. Paneigti šį šovinistinį mitą buvo galima tik kuriant įvairiopa, savitą ir profesionalią tautos kultūrą. Bet kultūros augimui ir plėtrai reikėjo sąlygų, visų pirma teisinių. Atgavus lietuvišką spaudą, pastarųjų minimumas atsirado, nors jo nepakako. Turėjo būti pripažinta tautos teisė į visapusišką savo identiteto raišką, kalbos visuomeninį funkcionavimą. Gyvas per visą praėjusį šimtmetį, labiausiai jo pabaigą, šios teisės siekimas ypač sustiprėjo ir pasidarė programinis prasidėjęs XX amžiui. Jį reikšta įvairiais būdais. Buvo iškelta Lietuvos autonomijos idėja, kuriamos lietuviškos draugijos, reikalaujama įsileisti lietuvių kalbą į valdines mokyklas, administracines įstaigas, sulenkintas ir lenkinamas Vilniaus bei jo krašto bažnyčias.

Nuolaidų padaryta nedaug, o ir tas pačias varžyta ir atšaukinėta. Simptomiškas buvo sulenkėjęsių Lietuvos bajorų, dvasininkų ir polomaniškos bažnytinės vyresnybės priešiškus. Į lietuvių norą turėti elementariausias, civilizuotai visuomenei, atrodytų, įprastas teises atsakyta antilietuviškomis akcijomis bažnyčiose, kunigų „litvomanų“ persekiojimais ir lietuvių tautos, kultūros ir kalbos niekinimu Vilniaus bei Lenkijos

⁸ J. Ambrazevičius, *Vaižgantas*, K., 1936, p. 8.

endekų spaudoje. Šių dažnu atveju drastiškas formas įglaudavusių veiksmų akivaizdoje pasyvūs neliko ir lietuviai. Prasižėję aštri laikraštinė polemika, kurios nuošalėje, suprantama, negalėjo stovėti Vaižgantas. Impulsyvus charakteris, gyvas visuomeninės ir pilietinės pareigos jausmas jį visada vedė ten, kur sprendėsi tautai svarbios ir opios problemos. O būtent joms priklausė lietuvių-lenkų santykiai, ne kartą komplikavęsi praeityje, abiem tautoms gyvenant vienoje valstybėje, skaudžia ir abipuse žaizda daręsi XX a. pradžioje. Materialiai silpnesni, lietuviai dažnųsyk pasiduodavo „aukštesniosios kultūros“ diktatui. Lenkinimo pavojus didėjo ir dėl to, kad „tautinė lietuvių sąmonė buvo nustelbta religinės“⁹. Vaižgantas buvo įsitikinęs, kad tautos vienybę sąlygoja jos kultūra, o šios kilimą savo ruožtu lemia kalba, „raktas, kuriuo vėliau atsidarai duris į kultūros rūmą“ (R 7, p. 367). Jis ypač sielojosi dėl Vilniaus krašto. Čia, skirtingai nei Suvalkų ir Kauno gubernijose, tautinis ir politinis lietuvių susipratimas buvo menko lygio, bažnyčios lenkų ar sulenkėjusių tautiečių rankose. Situacijai pakeisti Vaižgantas matė tik vieną kelią – nuosaikų ir nuolatinį kultūrinį darbą, kuris lietuvišką kultūrą plėstų bei gilintų, suteiktų jai europinių dimensių ir kartu atskleistų tautos dvasioje glūdinčias kūrybiškumo potencijas. Jomis Vaižgantas neabejojo net ir matydamas savo tautiečius neretai pasiduodančius gyvenimo tamsumui ir inercijai. Vedamas šio įsitikinimo, jis ne kartą gynė lietuvius nuo lenkų spaudoje pasitaikiusių kaltinimų, esą lietuviai žemesnės kultūros, primityvūs ir siauraminčiai (R 7, p. 390–391).

Į lietuvių-lenkų konfliktus Vaižgantas žiūrėjo per kultūros prizmę. Labiau nei kiti to laikotarpio publicistai, kultūrą jis laikė esminiu tautą konsoliduojančiu veiksmu. Kategoriskai nepriimtinas jam buvo gajos nuomonės stereotipas, pagal kurį kultūringumą ir išsiauklėjimą tapatinata su lenkiškumu. Vaižgantas neneigė lenkų laisvės siekimų, pripažino jų kultūros

⁹ A. Merkelis, *Antanas Smetona*, New York, 1964, p. 96.

europinę reikšmę. Stebėdamasis, kaip tauta, okupuota ir skriaudžiama trijų grobikų, pati darėsi silpnesnių savo kaimynų skriaudėja, jis griežtai smerkė endekų skelbiamas šovinistines ir imperines nuostatas, priešišumą lietuvių „separatizmui“, teisei į savarankišką politinę būtį, šlėktišką jų požiūrį į lietuvių kaip į tamsuolių ir atsilikėlių gentį. Polemikai prieš tokias iš H. Sienkiewicziaus istorinių romanų einančias lietuvių „receptijas“, skelbtas Lenkijos ir visų pirma Vilniaus endekinėje spaudoje, skirtas ne vienas „Viltyje“ pasirodęs Vaižganto straipsnis (pvz.: „Dėl aukštesniosios kultūros“, R 7, p. 328–330; „Tylime ir nesidoriname“, R 7, p. 347–350). Prisimintini čia ir jo reportažai iš kelionės į 1910 m. Krokuvoje vykusį Žalgirio mūšio 500-ųjų metinių minėjimą (žr. „Galicijoje“, R 8, p. 9–44).

Prie katalikybės ir tautiškumo vienovės realizavimo turėjo prisidėti ir dvasininkai. Prabilęs apie „tautinį dvasiškių eunuchizmą“, Vaižgantas kūrė savotišką kunigo kultūrininko modelį, polemizavo su tais, kurie dvasininką matė už visuomeninio gyvenimo ribų ir bandė jį atpalaiduoti nuo bet kokių isipareigojimų tautai. Suprasdamas, kad tautos dvasinį potencialą stiprina religija, jis nemenką kultūrinį vaidmenį skyrė XX a. pradžioje jau smarkiai sulietuvėjusiai Žemaičių kunigų seminarijai, nes tik iš jos turį išeiti tvirtos pilietinės pozicijos nestokojantys kunigai (R 7, p. 259). Anot jo, seminarija negali būti uždara įstaiga, nes atitraukiant ją „nuo gyvenimo, atitrauktų ir kunigai nuo jo“ (ten pat, p. 260). Kunigų seminarijos mokymo ir ugdymo turinys turėtų būti organizuotas taip, kad rengtų idealistinėmis vertybėmis savo veiklą grindžiančius dvasininkus.

Ne kartą pultas „katalikybės šulų“ už pažiūrų į Bažnyčios kanonus liberalumą, Vaižgantas atstovavo žmogiškajai, o ne metafizinei katalikybės prasmei, jos kultūriniam vertės aspektui, lietuvių kėlė aukščiau už kosmopolitinę krikščionybę. Katalikybės sulietuvinimas, siejimas su tautos lemties problemomis buvo vienas iš programinių Vaižganto veiklos uždavinių. Kunigų laikysenos, jų pilietinės pozicijos temomis jis

dažnai rašė „Viltyje“, provokuodamas lenkuojančius Vilniaus vyskupijos kunigus, pasidžiaugdamas neabejingų kultūrai lietuvių dvasininkų pozityviais darbais. Leitmotyvinė jo mintis – naujųjų laikų kunigas neturi būti siauras dogmatikas ir asketas. Dvasininkus laikęs dalimi inteligentijos, Vaižgantas siekė juos įtraukti į kultūros kūrimo darbą, stengėsi integruoti Bažnyčią į tautą, liberalizuoti kunigišką veiklą. Visiems nors kiek abejojantiems šios veiklos prasmingumu jis priminė „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos“ ir „Tėvynės sargo“ laikus, kai minimų leidinių branduolį sudarė pažangiai mąstantys kunigai, nes „pasauliečiai šviesuoliai buvo pernelyg išsiblaškę po Rusijos platybes ir susiskaldę srovėmis“ (VR 19, p. 38). Kunigai žymia dalimi buvę iniciatoriai visų 1863–1904 m. vykusių pasipriešinimo akcijų, savo veiksmais jie prisidėję prie tautinio atgimimo: „Tai buvo įrodymas aukšto mūsų pilietiškumo, kuriuo didžiulotis galime, tad ir minėti privalome“¹⁰. Žvelgdamas į gana judrų ano meto Lietuvos visuomenės gyvenimą, Vaižgantas jau matė dvasininkų, kurie, kaip ir jis pats, „nebesitenkina vienu bažnytiniu darbu; išeidami iš bažnyčios, ima veikti ir draugijose“ (R 7, p. 266). Jis suprato, kad save kuriančios tautos kunigas privalo būti tarsi jungtis tarp „katalikiškos ir pasaulietinės kultūros“¹¹. Nepripažinęs abejojančio ir inertiško dvasininko, jis nepriėmė ir kunigo kosmopolito, „kuris nelietuvio širdimi jaučia, ne lietuvio sielavartais sielojasi“ (R 7, p. 300). Toks dvasininkas buvo svetimas jo propaguotam kunigo pozityvisto, savotiško „proto-naujienos“ tipui.

Ankstyvajai Vaižganto publicistikai, anot V. Mykolaičio-Putino, dar stigo sąmoningai keliamų vedamųjų gyvenimo idėjų¹². Toks priekaištas vargu ar būtų pagrįstas karo metų publicistiniams straipsniams, skelbtiems „Rygos garse“, „Lietuvos

¹⁰ *Kunigų vargai draudžiamuoju laiku*, „Tiesos kelias“, 1929, Nr. 5, p. 293.

¹¹ V. Zaborskaitė, *Vaižganto portreto gairės*, in *Vaižgantas, Raštai*, 1, V., 1994, p. 10.

¹² V. Mykolaitis-Putinas, *Naujoji lietuvių literatūra*, K., 1936, p. 391.

aide“, „Nepriklausomojoje Lietuvoje“. Be įprastinės lietuvių-lenkų santykių temos, kultūrinio ir politinio jų konflikto analizės, žurnalistinės ir spaudos etikos klausimų, minimo laikotarpio straipsniuose Vaižgantas aptarė karo išvargintų, morališkai ir fiziškai palaužtų žmonių situaciją, pabėgėlių Rygoje ir Petrapilyje padėtį, nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimo galimybę ir būtinybę, o vėliau ir nepriklausoma tapusios, keletą valdžių išgyvenusios valstybės gyvenimo peripetijas, lietuvių pilsudskininkų įvykdyto Vilniaus užgrobumo temą. Jis nesiėmė traktuoti karo kaip socialinio ar politinio reiškinio, nesiekė aiškinti kare dalyvavusių valstybių tikslų ir pinskių. Neabejojo tik tuo, kad karas galėjo turėti lemiamos reikšmės pavergtų tautų, tarp jų ir lietuvių tautos, politiniam likimui. Vaižgantą labiau domino moraliniai ir psichologiniai karo aspektai, jo poveikis atskiro žmogaus sūmonei ar psichikai. Karas, sutrikdęs natūralią ūkio ir visuomenės raidą, privertęs žmogų žudyti, nusikalsti krikščioniškomis ir žmogiškomis elgesio normoms, jo suvokiamas kaip ribinė situacija, kurioje atsidiūres individas išgyvena vidinį sukrėtimą, ima naujai vertinti save ir savo artimą. Kare jis bandė išvelgti katarsio arba dvasinės „dezinfekcijos“ prasmę. Ši mintis, ypač dažna 1915 m. „Rygos garso“ straipsniuose, Vaižganto aktualizuota ir to laikotarpio grožiniuose kūrinuose, išleistuose „Karo vaizdų“ knyga.

Lietuvos valstybingumo idėją Rusijos revoliucijos fone svarstė nemažai tuomet veikusių politinių partijų ir grupių. Petrapilio Lietuvių seime 1917 m., kur dešinieji buvo už Lietuvos nepriklausomybės skelbimą, o kairieji tenkinosi jos autonomija Rusijos sudėtyje, Vaižgantas karštai rėmė pirmuosius ir manė respubliką esant „tobuliausia valstybinės organizacijos forma“. Jis nesiūlė kokio nors socialinės santvarkos tipo, viską paliko „nuolatinei visuomenės pažangos evoliucijai“, tik siekė, kad būtų garantuotos demokratinės žmogaus teisės ir laisvės (R 9, p. 223). Demokratijos garantu jam buvo asmens laisvė, apimanti viską nuo politinių, religinių pažiūrų iki tautinio apsisprendimo teisės. O socialiniams ir ekonominiams

visuomenės pažangos kriterijams Vaižgantas per daug dėmesio neskyrė, dažnai pasitenkindavo tik emociniu šių klausimų sprendimu.

Nepriklausomos Lietuvos idėjai likti abejingas negalėjo nė vienas platesnių pažiūrų, politiškai angažuotas žmogus, kuris suvokė, kad „*valstybės susikūrimas tautai reiškia josios individualybės išvedimą į objektyvinį gyvenimą ir suorganizavimą viešojo gyvenimo pavidalais*“¹³. Atkūrus Lietuvos valstybingumą, pradėta ieškoti būdų, kaip padėti tvirtesnį laisvės pamatą. Vaižgantas išliko nuoseklus strategas, kuriam tautos kultūrinis integralumas buvo tokia pat negincijama vertybė, kaip ir atskiro individo vertė. Siekimas įsilieti į bendrą pasaulio kultūros kūrimą, atverti Lietuvą krikščioniškai Europos kultūrai, visokeriopai ugdyti meną buvo vieni iš prioritetinių jaunos valstybės uždavinių. Vaižgantas rūpinosi visais jos būties reikalais, toleranciją laikydamas ne tik individų bendravimo ir susikalbėjimo pamatu, ramaus kultūros darbo gaire, bet ir stabilaus valstybės gyvenimo garantu. Kultūrinio kontakto jis ieškojo ir su Lietuvos valstybės taryba, ir net su 1919 m. Vilniuje veikusia bolševikine V. Kapsuko valdžia. Ekonominės ir socialinės reformos jam nebuvo pirmaeilės svarbos, o valstybės situacija rūpėjo tiek, kiek tautą skaldantys politinių partijų nesutarimai kenkė dvasinei kūrybai. Formuluodamas požiūrį į kūrybą kaip į laisvos asmenybės raišką, Vaižgantas savotiškai perfrazavo Vydūno „sau žmogaus“ gelmenį, teigdamas, kad visi tautoje vykstantys susibūrimai turi skatinti lietuvius „šaukti ir skųsties ant tų, kurie mums tame darbe kliudo ir stabdo. Sau žmonėmis būti, kai jie pradeda to norėti, niekas gyvas neturi doriškos teisės neleisti“ (R 7, p. 367).

Tautai lemtingų ir reikšmingų pervartų metu ne vieną pilietinę pareigą vertė įsijungti į laikraštinę veiklą. Tačiau dažnu atveju pažemintos tautos autoritetui atkurti buvo griebiamasi

¹³ A. Maceina, *Kultūros sintezė ir lietuviškoji kultūra*, „Židinys“, 1939, Nr. 11, p. 508.

primityvių ir necivilizuotų spausdinto žodžio priemonių. Laikraščiai mirgėte mirgėjo kaltinimais, šmeižtais, stigo tolerantiškos polemikos. Ilgai patirtos įvairios represijos prieš lietuvišką spaudą atsiliepė ir jos profesiniam lygiui. Vaižgantas, būdamas ne vieno periodinio leidinio iniciatorius ir redaktorius, formulavo ir bendrąją jo poziciją, ir principinius žurnalistinės etikos kriterijus. Objektvūs žinių pateikimo būdas, kviečiantis kultūringam polilogui, pilietinė atsakomybė už savo teigtą mintį buvo pagrindinės nuostatos, Vaižganto siūlytos periodinių leidinių bendradarbiams. O spauda jam buvo visuomenės sąmonės organizatorė, veiksminga šviečiamoji jėga, nes, jo teigimu, „bet kuris raštas – tai kultūrinis kvėpavimas“¹⁴.

Karo metų publicistika apgina Vaižgantą nuo nepagrįstų priekaištų, jog jis tereagavęs į „dienos“ reikalus, rašęs „istoriškos bei bibliografinės reikšmės“ teturinčius straipsnius¹⁵. Būtent šis laikotarpis leidžia kalbėti apie aiškia ir tvirtą vertybinę Vaižganto orientaciją, kurios pagrindiniai komponentai – tauta, kultūra, krikščioniškoji etika – tapo pagrindinėmis jo visuomeninių refleksijų kategorijomis. Jis stovi prie pačių mūsų lietuvių moderniosios tautinės ideologijos ištakų. Publicistiniuose straipsniuose Vaižgantas davė tik bendruosius minėtų dalykų štrichus, nepakilo iki svarstymų, tokių akivaizdžių grožiniuose kūriniuose, ypač „Pragiedruliuose“. Būtent šiame romane kultūra transformuojasi – pereina iš statikos į dinamiką, t.y. iš „glūdėjimo“, „rūgimo“ į aktyvios veiklos¹⁶, savarankiško ateities kūrimo tarpsnį. Tauta Vaižgantui – didelė atsakomybės jausmą išsiugdžiusių, sociališkai, etniškai ir kultūriškai susietų individų visuma. Didžiausiu žmogaus sąmoningumu jis laikė pareigos savo kraštui supratimą ir vyk-

¹⁴ J. Tumo paskaitos, *Moterys lietuvių literatūroje*, VU, BR, F 1, F 470, p. 19.

¹⁵ A. Jakštas, *Mūsų naujoji prozos literatūra (1904–1923)*, II, K., 1923, p. 46; J. Keliuotis, A. a. kan. J. Tumas-Vaižgantas, „Naujoji romuva“, 1933, Nr. 123, p. 434.

¹⁶ G. Viliūnas, *Vaižganto gelmės*, „Mokykla“, 1995, Nr. 7–8, p. 38.

dymą. Šis sąmoningumas buvo būdingas daugeliui XIX a. pab.–XX a. pr. i tautinį judėjimą įsitraukusių lietuvių kultūrininkų, savo veiklą grindusių ne tik vidinėmis nuostatomis, bet ir įsitikinimu, kad „visuomenė suteikia žmonėms transcendentijos iliuziją, nes, individams žūstant, ji išlieka“¹⁷. Vaižgantas, kaip ir V. Kudirka, kuris jam buvo „pirmutinis šviesos ir susipratimo šaltinis, primus movens i kultūros darbą ir tautos organizavimą“¹⁸, individo pareigos savo kraštui suvokimą siejo su nepriklausomos tėvynės idėja ir kultūriniu darbu. O žmogaus sąmoningumas, jo apsisprendimas atsidėti tokio darbo keliamiems uždaviniams Vaižgantui buvo tautos laisvės ir tobulesnio gyvenimo siekimui bręstančio individo požymis.

XX a. pirmųjų dešimtmečių raštijos žmonės, pamiršdami kultūros estetinės prasmės aspektą, dažnai būdavo priversti imtis socialinių užduočių. Kultūra kaip „būties refleksija, kaip dieviškosios ir žmogiškosios ontologijos šerdis“¹⁹ to meto aplinkoje dar nebuvo prigijusi, ir toks jos supratimas dar nebuvo pakankamai įsitvirtinęs. Vaižgantas buvo požiūrio i kultūrą kaip i visuomenės gebėjimą savo dvasine būtimi realizuoti svarbiausias kūrybines potencijas šalininkas. Jis norėjo įjungti lietuvių kultūrą i XX a. pradžioje suintensyvėjusios individualizmo raiškos ir kūrybinio protrūkio dinamišką erdvę, kurioje lietuviai kurdami būtų „naudingi ir įdomūs sau ir svetimiems“, siektų išryškinti giluminį individualumą ir originalumą. Piliečių politinę, moralinę ir kultūrinę brandą Vaižgantas kėlė aukščiau už visas revoliucijas, kurių esmė – „ne protavimas, tik veikimas ir nugalėjimas pajėga“ (R 10, p. 140). Jis neneigė socialinio teisingumo ir radikalių visuomenės pokyčių idėjos. Tačiau atspirties brutaliai jėgai ir sumaiščiai ieškojo tradiciškai susiklosčiusio tautos charakterio ypatumuose, kūrė tam tikrą jo modelį, kuriuo buvo ypač susidomėta

¹⁷ J. Grinius, *Veidai ir problemos lietuvių literatūroje*, 2, Roma, 1977, p. 16.

¹⁸ Doc. J. Tumas, *Vincas Kudirka-Vincas Kapsas*, K., 1924, p. 11.

¹⁹ R. Karmalavičius, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė*, V., 1992, p. 43.

XX a. pradžioje (S. Kymantaitė, J. Lindė-Dobilas, V. Krėvė). Lietuvis Vaižgantui atrodė ne pragmatikas, o pasiilgimo, meditacijos, veržimosi į laisvę žmogus. Iš protėvių paveldėta lietuvių būdą suvokė kaip kintantį, dinamišką, nuolat pasipildantį naujais „savumais“. Pastovumas ir kaita buvo dvi nuolatinės Vaižganto veiklos dimensijos. Prigimtinis „būdo švelnumas ir širdies gerumas“ jam buvo natūrali duotybė, pagrindas aukštesnėms kultūros formoms kurti. Vaižgantas akcentavo tai, ką vėliau J. Girnius studijoje „Lietuviškojo charakterio problema“ teigė: „<...> lietuviškojo žmoniškumo pagrindas yra ne utilitarinis apskaičiavimas ar racionalinis paklusimas iš viršaus įsakomai pareigai, o visų pirma *prigimtinis širdies gerumas*“²⁰.

Lietuviams, „daugiau romantikams neg praktikams“ (R 8, p. 426), buvo būdingas pastovumas ir romumas. Vaižgantas užčiuopė pamatinį lietuvių charakterio bruožą, siejo jį su tradicinių vertybių teigimu ir išsaugojimu. Toms vertybėms atstovavo tvirta šeima, kurioje centrinę vietą užėmė moteris. Pakėlęs moterį iki tautinio sąmoningumo, Vaižgantas siejo ją su vaikų auklėjimu. Tik motina, pati būdama lietuvė, gali įkvėpti vaikams tautiškumo supratimą: „Jei motina nebus krikščionintoja, nebus ir pilietintoja“²¹. Išryškėjo saugančios, globojančios, reprezentuojančios pastoviasias vertybes moters-motinos vaizdas. Moters esmę turėjo atskleisti natūrali prigimtis, įkūnijusi vitališkąsias žmogaus ir tautos galias. Moterys jo publicistikoje, kaip ir visoje kūryboje, ypač grožinėje, reiškėsi kaip istorinės atminties saugotojos ir kultūrinės tradicijos tęsėjos.

Savo veikla ir „nepriklausomu temperamentu“ (V. Kavolis)²² Vaižgantas teigė romantiškąjį idealizmą – individualizmo,

²⁰ J. Girnius, *Raštai*, 3, V., 1995, p. 383.

²¹ *Motina – savo šeimos vidurkis*, „Bangos“, 1932, Nr. 18, p. 538.

²² V. Kavolio mintį prasmingai pagrindžia Vaižganto eksplikacijos (žr. „Darbai ir dienos“, 1995, Nr. 1(10), p. 201–211), iš kurių aiškėja, kad nepriklausomo žmogaus garbė buvo iškeliamą virš visų socialinės tvarkos sistemų.

tautiškumo ir universalumo sintezę. Jo pastangos buvo nukreiptos į „Lietuvos žodžio“ – savito tautinio kultūros modelio – paieškas, siekiamą lietuvių kultūrą papildyti Europos kultūros vertybėmis. Dėl pasirinkimo Vaižgantas net nesuabejojo: „<...> kas lietuvis – tai europietis, ne rusas – azijietis“ (R 10, p. 95). Idealią tautos charakterį jis projektavo į Europos–Azijos priešpriešą, kuri nebuvo išplėtotą, o tik egzistavo kaip negatyvaus vertinimo ženklas, pabrėžiant europietiškumą: „Lietuviai, tikrai nusimanydami esą Vakarų, ne Rytų kultūros, tuo didžiuojasi, tai labai vertina <...>“ (R 10, p. 120). Rytus suvokęs kaip despotizmą, vergiškumą, Vaižgantas europietiškumą traktavo pačia bendriausia prasme, t.y. kaip dvasinę kultūrą, kurią išstobulino katalikiškoji Vakarų Europos dvasia²³. Konkretesnę tos minties sklaidą jis siejo su apibrėžta erdve – Lietuvos sostine, „europeizmo Vilniumi“, „pirmųjų Europos sostapilių sėbru“. Šis miestas Vaižgantui reiškė ne tik stipriausių intelektualinių jėgų susivienijimą, bet ir tą vietą, iš kur „tegalime ir vėl plėstis politiškai ir kultūriškai“ (R 12, p. 436). Jis apgailestavo, jog kažkada buvęs garbingos praeities liudytojas, didžių mokslo vyrų buveinė, turėjusi elitinės kultūros oazę – universitetą, Vilnius tapo „raudonųjų“ ir „pilsudskininkų“ nuosavybe, „etnografinė medžiaga kitai tautai padauginti“ (R 10, p. 172).

Senų valstybinių ir kultūrinių lietuvių ryšių su lenkais pagrindu Lietuvoje susidarė stiprus sulenkėjusių dvarininkų sluoksnis. Tai buvo tvirčiausia atrama sumanymams tų lenkų, kurie siekė atkurti savo valstybę senosios Lenkijos-Lietuvos respublikos ribose. Tokiems ketinimams pritarti ir jų nekritikuoti Vaižgantas negalėjo. Dvarininkai, kurių tautinis lietuviškumas instinktas „žuvęs ar giliai lenkybe apraustas“ (R 11, p. 133), savo siekiais buvo artimi prolenkiškai nusiteikusiems dvasininkams. Kompromiso su jais Vaižgantas nepripažino, išlygų tedarė kalbėdamas apie mokslą kaip apie galimą lietuvių ir lenkų bendradarbiavimo sritį.

²³ V. Zaborskaitė, *op. cit.*, p. 8.

Daugpartinė sistema, išryškėjusi jau valstybės kūrimo pradžioje, sustiprėjo pirmaisiais nepriklausomybės metais, ypač rengiantis Steigiamojo seimo rinkimams. Politinių partijų vaidai ir nesutarimai ne tik kad neauklėjo visuomenės, bet, priešingai, ją demoralizavo ir skaldė. Kova dėl laisvės įtvirtinimo virto grumtynėmis dėl valdžios, kurios vieni siekė norėdami tautai pažangos, o kiti – asmeninės gerovės. „Tauta“ buvo bene paskutinis laikraštis, kuriame Vaižgantas dar aktyviai agitavo už partijų sutarimą tautos laisvės ir pažangos labui. „Tėvynės sarge“ prabilęs apie „luomų vienybę“, jis nesiliovė tikėjęs visų partijų ir grupių bendro darbo vaisingumu. Tačiau idealizmo ir tikėjimo pasirodė esą per maža („Pilna tautiška lietuvių vienybė – tai tik svajonė“, R 6, p. 187–188). Anksčiau ne kartą pultas, kritikuotas savųjų ir svetimųjų, Vaižgantas taip ir nepajėgė „savo sieloj sutaikinti galingą meno kūrėją su politiniu pastumdėliu“²⁴. Nusivylimą politika dar paaštrino ir bendras vidinis Vaižganto nusiteikimas. Jis išgyveno dvasinę vienatvę, pajutęs, kad gyvenimo dinamizmas, arogantiška jaunosios kartos literatų pozicija, įtempti santykiai su bažnytine vyresnybe stūmė jį į periferiją. Publicistikoje tiesioginių tokios jausenos atspindžių reta, gal tik vienas kitas straipsnis (pvz., „Ar aš be politikas?“, R 11, p. 306–310), tačiau tai pakankamai aiškiai liudija jo laišškai. Visi Vaižgantą matė pakilų, energingą, šmaikštų, tuo tarpu vidiniame jo gyvenime nestigo vidinio dramatizmo. Šiuo aspektu bene prasmingiausiai apie Vaižgantą yra pasakęs V. Mykolaitis-Putinas: „Tragikomišką atspalvį turi daugelis jo sukurtų vaizdų. Jei tas žodis nebūtų suprastas vulgariškai, tragikomiška išdrįstume pavadinti ir jo paties buitį. Komiškąją savo gyvenimo pusę jis pats dažnai mum parodydavo, bet tragiškąją – kiek jam teko iškentėti ir blogybių pakelti darant kitiems gera – jis slėpė savy ir nusinešė amžinybėn. Ir čia jis buvo gal didžiausias sintetikas: stoišku ir krikščionišku vaisingo veiklaus gyvenimo principu jis mokėjo

²⁴ B. Sruoga, *Keli žodžiai, „Skaitymai“*, XVII, 1922, p. 81.

suderinti savy šviesiąsias ir tamsiąsias žmoniškosios buities atošvaistas“²⁵.

Nors paskutinį dešimtmetį savo straipsnius Vaižgantas skelbė daugiau kaip dvidešimtyje periodinių leidinių, pradedant solidžiais meno ir kūrybos problemas nagrinėjančiais žurnalais ir laikraščiais („Naujoji romuva“, „Vairas“, „Tiesos kelias“) ir baigiant spauda jaunimui („Šviesos keliai“ ir kt.), tačiau tai nebuvo kokybiškai intensyvus ir produktyvus jo publicistinės veiklos etapas. Publicistiką užgožė paskaitos universitete, recenzijos kone apie visas naujai pasirodžiusias knygas, dailės parodas, kuriose visad buvo ieškoma „deimančiųkų“. Vos ne dėl estetine kategorija tapusio posakio Vaižgantui teko ne kartą nusiskusti: „Dėl diemenčiųkų termino iš manęs juokias, vadina tai romantika“²⁶.

Paskutiniųjų metų straipsniuose nėra tiesioginių sąsajų su politinėmis aktualijomis, jo mėgtos polemikos ir intrigos, politinė arena užleidžia vietą etinėms ir dorovinėms problemoms. Be pamėgto žanro – nekrologų, žymių žmonių jubiliejų bei sukakčių paminėjimo, daugybės organizacijų ir draugijų aprašymų bei ataskaitų, Vaižganto domėjimosi centre atsirado žmogaus dorovinio ir pilietinio auklėjimo problemos, jaunimo ir mokyklos reikalai, religijos ir tikėjimo dalykai. Piliiečio ugdymas ir kultūra čia taip pat laikomi svarbiausiais tautos ateities veiksniais, pabrėžiama kultūrinių tradicijų perimamumas bei tęstinumas ir kartu akcentuojama teisė į individualią raišką. Kalbėdamas apie auklėjimo ir mokymo rūpesčius, Vaižgantas reziუმavo tai, kas anksčiau buvo užgožta politikos, kam nebuvo pakankamai skirta dėmesio. Formuojant mokymo ir ugdymo koncepciją, jis siūlė orientuotis į Vakarus, kur jau funkcionavo mokyklų strategija, mokymo pagrindų laikiusi ne politiką, o „žmogaus ypatiskumą“. Be abejo, tautinis savitumas turėjo lemti kūrybišką kitų kraštų patirties transformavimą.

²⁵ V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai: Estetika*, V., 1989, p. 266.

²⁶ *Apie estetiškąjį auklėjimą*, „Naujoji romuva“, 1931, Nr. 5, p. 112.

Aklas kūrybinių formų perimamumas Vaižgantui asocijavosi su nusigėžimu nuo savosios tautinės kultūros.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, dvasinis jos visuomenės gyvenimas pradžioje kiek apmirė, nebeteko to įkarščio, kurį kadaise inspiravo priešiškas rusų valdžios vykdomai tautinei ir kultūrinei diskriminacijai. Puoselėti tiesos ir doros idealai dažnai prasilenkė su realia kasdienybe. Vaižgantas nuogąstavo dėl visur išigalinčio pragmatizmo ir pilietinio sąmoningumo stygiaus, apie tai daug rašė, nors auklėjamasis aspektas jo straipsniuose liko be platesnio kultūrinio konteksto ir teorinių apibendrinimų.

Viešai pareiškęs pasitraukęs iš politinės veiklos (minėtasis 1922 m. str. „Ar aš be politikas?“), Vaižgantas neprarado gyvos politinės sąmonės ir politinio intereso. Jo požiūris į vadamosios seimokratijos laikus griežtokai kritiškas. Lietuvos nepriklausomybės proga apie šiuos laikus jis rašė: „Desperatiškai besimuisdami, dar supančiotomis rankomis ir kojomis, mes nepasijutome, kaip patekome į dar žiauresnę nelaisvę savo gi pačių nebrendusių partijų ir gaišome ordinariškose peštyne, nebe riterių kovose. Pasiskelbėme laisvi – tarp savęs peštis“ (R 12, p. 457). 1926 m. gruodžio perversmą Vaižgantas priėmė su saikingu optimizmu, tikėdamasis politiškai stabilesnio gyvenimo, be kurio, kaip manė, negalima kultūrinė plėtra. Likęs su savo „makrovisuomene“ šalia A. Smetonos „makrodiktatorybės“, jis ir toliau neatsisakė minties, kad „ramiuoju valstybingumu einant tiesiau yra į gerovę neg viską griaušančios revoliucijos keliu“ (ten pat, p. 458–459). Jau „Tėvynės sarge“ prabilęs apie toleranciją, Vaižgantas ir dabartinei politiškai angažuotai visuomenei siūlė šią išeitį: „Taikai palaikyti viena tėra radikali priemonė – neatstumti nuo savęs priešininko, nematyti, jog jis daro tik bloga savo valia, nestatyti dirbtinių tarpsienių“²⁷. Jo viso gyvenimo filosofijos pagrindas, anot V. Trumpos, buvo „priešingumu

²⁷ *Vienybės medį sodinant*, „Naujoji romuva“, 1931, Nr. 22, p. 514.

derinimas, o ne vieno priešingumo bandymas užmušti kitą priešingumą“²⁸.

Paskaitos universitete, ramesnis ir uždaresnis paskutiniųjų metų gyvenimo būdas suteikė Vaižgantui progos retrospekcijai, kuri leidžia ir į ją patį žvelgti kiek kitaip. Ar jis tik didysis visuomenininkas, ramiai ir nuosaikiai vykdes kultūrinę misiją? „Man niekadęs neimponavo masė. Dėl to aš toks gerbėjas ano lietuvių būrelio, ano drąsiojo akademiko Baranauško, kuris drįso atvirai sušukti: „Neįveiksi, sūnau šiaurės!“ Ano būrelio, kurs ėmė pūsti prieš vėją“, – teigė Vaižgantas vienoje iš savo paskaitų²⁹. Tautos kultūrinės raidos etapai, solidesnis pačių istorinių faktų ir savo kaip publicisto bei visuomenininko pozicijos vertinimas – apybraižos „Lietuvių kultūros centrai“, straipsnių „Vilties fonai“, „Vilties 25 m. sukaktį atminus“, „Viltininkai“ conceptualinis pagrindas. Juose kultūriniai aspektai įgijo naują laiko dimensiją, prasmingai orientuotą į praeities ir dabarties koreliaciją. Aptariamąjį laikotarpį Vaižgantas vertino kultūros ir tautinio susipratimo aspektu, siekė įteigti mintį, kad reikšmingų tautos istorijos faktų ir reiškinių žinojimas bei suvokimas yra tautos ir žmonių dvasinės potencijos garantas. Ypač plačiai jis aptarė dviejų periodinių leidinių – „Vilniaus žinių“ ir „Vilties“ – specifiką, jų skirtumus, nusakė jų vietą ir reikšmę lietuvių kultūros istorijoje. Retrospektyviai žvelgdamas į trumpą „Vilniaus žinių“ ėjimo laikotarpį, Vaižgantas pastebėjo, kad šis laikraštis sužlugo ne tik dėl įvairių idėjinių srovių bei skirtingo profesinio lygio bendradarbių, bet ir dėl paties P. Vileišio būdo bruožų: „Galvojo vis vienas, su nieku nesitarė“; „Su inž. Petru Vileišiu iš viso nebuvo pigą ką nors daryti; tekdavo jo klausyti arba savaimingai dirbti, kai jis

²⁸ V. Trumpa, J. Tumas-Vaižgantas– gyvenimo kritikas, „Metmenys“, 1971, Nr. 21, p. 91.

²⁹ Doc. p. e. J. Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos. Aušrininkų grupė*, K., 1924, p. 134.

nesikišo“³⁰. Vaižgantas atstovavo moderniajai mąstysenai, suprato, kad neužtenka tik priklausyti tai pačiai tautai norint leisti dienraštį, kaip, pavyzdžiui, manė P. Vileišis, reikėjo bendros idėjos, bendro veiksmų plano, kurio, anot jo, trūko „Vilniaus žinioms“ ir jų leidėjui: „Pats gi leidėjas, pasisavinęs ir vyriausiojo redaktoriaus titulą, redaguoti ir krypties nustatyti visai nesugebėjo. Jis nežinojo viena: jei yra tauta, apsisprendusi, atskira, tai privalo dienraščio; ir tas dienraštis privalo būti labai geras. Kas tai yra geras, taip pat buvo neaišku“³¹.

Vaižgantas daug rašė supažindindamas skaitytojus su 1930 m. vykusio penkių šimtų metų Vytauto Didžiojo mirties minėjimo renginiais: „Bažnytinio komiteto Vytauto jubiliejui švęsti trečias pareiškimas“, „Vytauto Didžiojo tilto pašventinimo proga“, „Iš bažnytinio Vytautui D. komiteto“, „Kaip Vytautą D. minėjo Pinske“, „Vytauto Didžiojo muziejus Kaune“, „Vytauto Didžiojo mirties sukaktuvių minėjimas Kauno būry“. Emocinių ir politinių prieštaravimų nestokojusiai Lietuvos visuomenei, suvokusiai bendrų demokratinių idealų utopiškumą, jis pristatinėjo Vytautą kaip sektiną gyvenimo pavyzdį, iškėlė jo toleranciją įvairių tautų ir religijų žmonėms, akcentavo jo vaidmenį sudarant palankesnes sąlygas krašto socialinei ir ekonominei raidai bei kultūros plėtotei³².

Kultūriniai tautos interesai ir šiuo laikotarpiu neišnyko iš Vaižganto akiračio. Anksčiau akcentavęs tautinės kultūros kūrimo būtinybę, o individo atsidavimą jai laikęs esminiu jo visuomeninės brandos įrodymu, dabar pirmiausia kėlė savosios kultūros pažinimo svarbą, nes esą tik pažinę mumyse ir

³⁰ Viltininko Tumo Vilniaus atminimai, „Vairas“, 1931, Nr. 10, p. 166–167.

³¹ Ten pat, p. 168.

³² Iš Vytauto Didžiojo kelionės po Lietuvą, „Lietuvos aidas“, 1930, Nr. 163; Vytauto Didžiojo tradicija, „Lietuvos aidas“, 1930, Nr. 248; Pamokslas Vytauto Didžiojo myrio dienai, „Tiesos kelias“, 1930, Nr. 10, p. 376–381.

aplink mus esančius lobius galėsime pasitarnauti bendrajai Europos kultūrai (VR 19, p. 79). Visuomenei šviesti bei prusinti, jos estetiniam skoniui lavinti skirti Vaižganto straipsniai „Šv. Kazimieras karalaitis“, „Pažaislio vienuolynas“, „Pažaislio Dievo motinos paveikslas – Rubenso darbas“ ir kt.

V. Mykolaitis-Putinas rašė, jog Vaižganto nebūtų galima sieti „nei su draudžiamuoju, nei su porevoliuciniu, nei su pokariniu mūsų kultūros laikotarpiu“. Jis sugebėjęs „suvokti visų tų epochų reikalus ir savo kūryboj duoti jų visų sintezę“³³. Į jo publicistinius darbus žiūrėtina kaip į XIX a. pabaigos–XX a. pirmojo trečdaliao visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo įvairių sričių apžvalgas, pasauliečių ir dvasininkų veiklos vertinimą ir kaip į paties Vaižganto kultūrologinių interesų, publicistinės ir beletristinės minties sąsajų susumavimą. Siekimas universalumo, bandymas „sintetiškai jungti visa tai, ką modernizacija jau yra išskyrusi“³⁴, buvo vienas iš Vaižganto veiklos ir kūrybos veiksmų. „Integralinis realistas“, kaip jį pavadino J. Griņius, propagavęs būties pilnatvę ir gyvenimo „šakotumą“, jis tapo naujos epochos, modernios visuomenės, kuri buvo ugdoma Lietuvos nepriklausomybės laikais, žmogumi.

Vaižganto publicistika apima plačią kelių pereinamo ir šio amžiaus dešimtmečių Lietuvos visuomeninių ir politinių įvykių panoramą: kovą dėl spaudos ir lietuviškų mokyklų, 1905m. revoliuciją, emigraciją, Pirmąjį pasaulinį karą, pilietinės visuomenės brandimą, valstybės atkūrimą, rinkimus į Steigiamąjį seimą, demokratijos plėtrą, jos stabdžius ir t.t. Publicisto reagavimas ar atsiliepimas į visuomenei svarbias, ją jaudinusias ir skaudinusias problemas bei aktualijas Vaižgantui reiškė kasdienę pareigą, kaip pats sakė, „pareigini laipsnį“. Šiai pareigai jis teikė prioritetą ir neretai net grožinės kūrybos sąskaita, nors nesvetima jam buvo ir abejonė, vertusi 1915 m.

³³ V. Mykolaitis-Putinas, *Literatūros etiudai*, K., 1937, p. 54.

³⁴ V. Kavolis, *Įvaizdžiai ir problemos šiandieninei kultūrai aptarti*, „Baltos lankos“, 1995, Nr. 6, p. 224.

pasakyti: „Kaip lingė vandens iš debesų, trokštų, kad kas paliuosuotų ir mane nuo kasdienio darbo publicistikoje, nuo to perleidimo per protą ir širdį visų dienos mažmožių. Tame darbe gimdai tu daug, o apgėlų niekas neatneša, tavo darbai, ištisomis dienomis ir naktimis atsidėjus, mažai ar bent kiek didesnei daliai visuomenės – tik vienas kvapo patraukimas į vystančius plaučius“ (R9, p. 196).

Polemiką provokuoja Vaižganto publicistikai mesti priekaištai esą ji neturėjusi aiškiai išreikšto vertės kriterijaus – tikslingumo, ja buvo atsiliepiama tik į einamuosius reikalus, šokinėta nuo temos prie temos, neakcentuojant esminių tautos kultūrinę ir politinę lemtį liudijusių pokyčių. Į tuos priekaištus būtų galima replikuoti A. Šveicerio žodžiais, kad „vertę mums turi tik tai, ką galime susieti su dabartiniais mūsų planais ir jausmais, su šiandieninėmis mūsų aistromis ir estetinėmis nuotaikomis“³⁵. Iš tiesų, Vaižgantas nebuvo teoretizuotojas, nereflektavo visuomenėje vykstančių procesų, neieškojo juos sukėlusių priežasčių, neformulavo politinių ir kultūrinių definicijų, veikiau, A. Nykos žodžiais tariant, atliko visuomenės guodėjo, linksmintojo ir jos procesų katalizatoriaus rolę³⁶. Dažnai emociškai reagavęs į gyvenimo aktualijas, jis kūrė originalius tekstus, publicistiniams savo darbams suteikdamas sinkretiškais, įvairiais žodžio raiškos būdais pagrįstas formas, vertintojams ne visada duodamas progos išžiūrėti jo publicistikoje ryškėjančias strategines linijas. Vaižganto publicistika reprezentavo esminius lietuvių tautos interesus, tapo tautinės savimonės, XX a. pirmųjų dešimtmečių lietuvių mentaliteto liudytoja. Politinius ir socialinius reikalus subordina- vęs tautiškumo ir pilietinio sąmonėjimo reikalams, Vaižgantas kūrė publicistiką, kurios pagrindinė dominantė buvo tautos ir individo pilietinis, moralinis ir kultūrinis ugdymas. Šis sieki-

³⁵ A. Šveiceris, *Kultūra ir etika*, V., 1989, p. 60.

³⁶ A. Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos*, V., 1996, p. 10.

mas, dominuojantis visoje jo publicistikoje, atskirais istoriniais laikotarpiais pasireiškė skirtingu intensyvumu ir būdu. Savo straipsniais Vaižgantas ne tik kalbėjo apie politinės ir kultūrinės laisvės prasmę, Lietuvos valstybingumo būtinybę ir jo stiprinimą, bet ir ugdė individualią žmonių mąstyseną, formavo demokratišką gyvenimo atmosferą, kvietė tolerantiškai polemikai. Iš V. Kudirkos perimtą nacionalinės laisvės ir socialinio teisingumo idėją Vaižgantas praplėtė ir papildė kultūrinėmis digresijomis, pabrėždamas kultūros kaip tautą vienijančio veiksnio svarbą visuose jos dvasinės ir materialinės būties lygmenyse. Jo įsitikinimu, politinės piliečių aspiracijos gali būti įgyvendintos keliant bendrąjį krašto kultūros ir švietimo lygį, gerinant ekonomiką, telkiant lietuvius savo tėvynėje.

Vaižganto publicistika duoda progos rekonstruoti tautos istorinį patyrimą, pulsuoja minties polisemiškumu, joje įtaigiai skleidžiasi tokios mąstymo dimensijos kaip tauta, tautinis charakteris, kultūra.

Ne vienas tyrinėtojas, ryškindamas Vaižganto gyvenimo ir kūrybos kaip vieningos visumos sampratą, laikė jį sintetiku³⁷. O ir jis pats dažnai pabrėždavo, kad bet kokiame didesnės apimties tekste stengėsi derinti išmonę ir tikrovės realijas, tai, ką J. Purickis pavadino mokslo medžiaga ir meno forma³⁸. Minties polėkį ir laisvumą pristabdydamas kudirkišku pozityvistinės galvosenos blaivumu, Vaižgantas kūrė beletrizuotą publicistiką, atrodžiusią naujoviškai ir originaliai šalia J. Biliūno, G. Petkevičaitės-Bitės, A. Smetonos, J. Kubiliaus publicistinių darbų. Tekstų kiekiu, jų teminiu ir probleminiu universalumu, literatūrinių formų įvairove jis toli pralenkė ryškiausius savo laikų publicistus. Svarbiausios Vaižganto publicistikos

³⁷ Tarsi oponuodamas jiems, Vaižgantas apie „Pragiedrulių“ vertinimą laiške P. Klimui 1926 m. rašė: „<...> aš joks sintetikas <...> rašiau, ką tikra iš savo pergyvenimų atmindamas, gabalais, ne vienu užsimojimu“ (žr. Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, V., 1998, p. 101).

³⁸ J. Purickis, *Tumas kaip publicistas*, „Akademikas“, 1934, Nr. 8, p. 165.

semantiką nusakančios temos ir idėjos ryškios visoje jo kūryboje, visų pirma grožinėje. Būtent čia, „Pragiedruliuose“, apysakose, vaizduose, siekimas apibendrinti nacionalinio judėjimo, kultūros ir tautinės savimonės apraiškas bei poslinkius įtaigiausias. Publicistinės ir beletristinės minties sąveika bei dėmė Vaižganto kūryboje yra vyraujanti teksto modeliavimo ir komponavimo forma, kuri lemia ir jo publicistikos literatūrinę raišką.

Žanrinė įvairovė

Žanras – mąstymo proceso universalija, pasaulio regos būdas, kolektyvios orientacijos sistema. Kiekvienas žanras susijęs su atskira realybės sfera arba žvelgia į ją koku nors kampu¹. Žanruose glūdi žmonijos meninė kūrybinė atmintis². Žanro prigimtį apibrėžia jį lemiančių požymių visuma. Kiekviename konkrečiame žanre „turėtų būti sukaupta ypatybių kombinacija, nesikartojanti kitame žanre, kur svarbios būtų visos ypatybės – tiek išorinės, tiek vidinės <...>“³.

Tačiau žanro kategorija jau nėra nekintanti vertybė. Randasi vis daugiau kūrinų, kurių negalima įsprausti į vieno konkretaus žanro rėmus. Žanrai persigrupuoja, kartais įgauna naujas struktūras. Jie imami suvokti „kaip dinaminė slinktis ir transformacijų grandinė, priklausanči nuo bendrųjų žmogaus psichikos ir istorijos kitimų“⁴. Žanrinių atmainų įvairumą lemia žmogaus kultūrinės veiklos formos. Griežtas žanrų skyrimas ir žanrinių ribų nusitrynimasis – procesas, susijęs su visos kultūros, jos reiškinių įvairumu: menas apima naujas kultūros sferas, kurdamas naujus žanrus. Žanrinių struktūrų variafikaciją lemia kūrėjo vidinė būtinybė

¹ *Literatūros teorijos apybraiža*, V., 1982, p. 185–186.

² М. Бахтин, *Эстетика словесного творчества*, М., 1979, p. 239–241.

³ A. Zalatorius, *Lietuvių apsakymo raida ir poetika*, V., 1971, p. 26.

⁴ V. Kubilius, *Žanrų kaita ir sintezė*, V., 1986, p. 52.

skverbtis į gyvenimo reiškinių esmę, atspindėti komplikuota žmogaus būties sandarą⁵.

Publicistikos žanrinė sklaida ne mažiau ar bent ne kuo mažiau plati negu kitų literatūros rūšių. Jos tekstai randasi ir funkcionuoja tiek rūšiai savitų, tiek grožinės literatūros bei kritikos savasčiai priklausančių žanrų pavidalais. Nelengva būtų nurodyti tikslesnį publicistikoje vartojamų žanrų ir žanrinių formų skaičių, tačiau manytina jį artėjant prie poros dešimčių. Tokiam skaičiui pagrindą teikia vien lietuvių publicistų darbų žanrinė įvairovė, o ji neabejotinai pasirodytų esanti dar didesnė pasidairius po kitas platesnes ir gilesnias tradicijas bei kultūrų tos rūšies raštijas. Žanrų gausumu publicistika, ko gero, ne per daugiausia atsilieka nuo „žanriškiausios“ literatūros rūšies – poezijos, net imant ne vien naujųjų laikų, o visą jos istoriją, t.y. ir senuosius, ikiromantinius, laikus, kuriais poezijos žanrinės formos buvo itin išsiskleidusios.

Dažniausiai publicistika tapatinama su žurnalistika, dalijančia žanrus į dvi skirtingas grupes – informacinius ir analitinius. Informaciniai žanrai (žinutė, interviu, apžvalga, ataskaita) yra tik papildoma medžiaga „tikriesiems“ publicistikos žanrams⁶. Tai apybraiža, reportažas, straipsnis, pamfletas, feljetonas, esė. Tačiau žanrinė publicistinių kūrinių tipologija, jų skirstymas į atskiras grupes yra sąlyginis, nes akivaizdi didėjanti skirtingų žanrų sąveika, formuojasi nauji hibridiniai žanrai, jungiantys keleto žanrų ar net ištisų žanrinių grupių elementus.

Sunkiai pranokstama produktyvumu ir juo labiau teminių akiračių platumu, Vaižganto publicistika nelengvai prilygstama žanriniu universalumu. Iš žanrų, kuriais naudojasi publicistai, joje būtų galima pasigesti turbūt nedaug ko. Publicis-

⁵ А. Васильев, *Жанр как явление художественной культуры*, in *Искусство в системе культуры*, М., 1987, p. 167–175; А. Лужановский, *Жанровая специфика рассказа*, in *Принципы анализа литературного произведения*, М., 1984, p. 137.

⁶ K. Jaeger, *Von der Zeitungskunde zur publizistischen Wissenschaft*, Jena, 1926, p. 14.

tinėje lietuvių raštijoje iki šiol nepralenkta tekstų gausa, ji vargu ar pralenkiamą ir pavartotų žanrų kiekiu. Peržiūrėjus jos visumą, aiškėja, jog tam kiekiui nusakyti reikėtų dvizenklio skaičiaus, artėjančio prie trijų dešimčių. Jo sklaidą išreiškus literatūrologijos terminais, susidaro ilgokas sąrašas, kuriame būtų tokie alfabetine tvarka išvardyti žanrai: alegorija, apybraiža, aprašymas, apžvalga, atsišaukimas, atviras laiškas, eilėraštis, esė, feljetonas, impresija, informacija, interviu, korespondencija, nekrologas, pamfletas, pamokslas, pasakojimas, paskaita, pastaba, portretas, prakalba, pranešimas, prierašas, replika, reportažas, straipsnis, vaizdas, vaizdelis.

Išvardyti terminai nėra besąlygiški. Visa Vaižganto kūryba – taip pat, žinoma, ir publicistika⁷ – nelengvai, o dažnai sunkiai pasiduoda rūšiniam bei žanriniam kvalifikavimui. Nors ir pakankamai susipažinęs su literatūros kanonais, jos autorius pirmenybę teikė ne tų kanonų reikalavimams, o impulsyvios savo asmenybės emocinių ir meninių galių pasireiškimui. Tad kūrė į griežtesnes žanrų struktūras nepretenduojančius tekstus, kuriuos pats dažniausiai įvardinėjo daugiau pasakojimo negu žanro kategorijai skirtinu vaizdo terminu, savo kūrinių žanrinio apibrėžimo rūpesčius palikdamas jų analitikams, aiškintojams ir aprašinėtojams. Problemiškas ir Vaižganto publicistikos žanrų identifikavimas, lyginant su kitomis jo kūrybos rūšimis, keliantis dar daugiau keblumų. Neretai sunkoka nužymėti aiškią ribą, skiriančią šio rašytojo publicistinius darbus nuo jo beletristikos, kritikos, istoriografijos, pagaliau epistolografijos, juolab ne visada įmanomas vienareikšmis pačių tų darbų žanrinis nusakymas. Tai lemia ir jų gausa, ir, svarbiausia, formų įvairovė.

Imant bendrais bruožais, būtų galima konstatuoti, kad Vaižganto publicistikos žanrinę tipologiją nusako ketvertas tos rūšies raštijai specifiškų ir būdingiausių žanrų: straipsnis,

⁷ Žr. R. Šaltenis, *Vaižganto publicistika*, „Naujoji romuva“, 1936, Nr. 19, p. 426.

apybraiža, korespondencija, reportažas. Jie čia surašyti pavartojimo dažnio eile, tarp jų aiškiai vyrauja straipsnis. Tačiau toli gražu ne visada savo publicistiniams straipsniams, apybraižoms, korespondencijoms ir reportažams Vaižgantas suteikė „grynus“ žanrinius pavidalus. Priešingai – tokio grynumo jis visiškai nesiekė ir nepaisė, šiuos pavidalus įvairiai modifikavo. Tad šalia tipiškiems publicistikos žanrams priklausančių darbų kalbamos rūšies Vaižganto raštuose apstu hibridiškų, publicistinių ir beletristinių kalbėjimą jungiančių ar į pastarojo pusę aiškiai pakrypusių kūrinių. Nors ir neišeidami iš savo rūšinių rėmų, jie artėja prie grožinės literatūros ar bent jau darosi tuo, ką būtų galima pavadinti menine publicistika.

Kad ir kokių žanrų negrožinius kūrinius būtų rašęs, Vaižgantas neatsiribojo nuo beletristikos, o gal ir negalėjo ar nemokėjo nuo jos atsiriboti. Meninei raiškai būdingų elementų nestokoja visi jo publicistikos kūrinių lygmenys – kalba, stilius, teksto komponavimas, siužetika. Savaimė suprantama, šie elementai nėra bereikšmiai tų kūrinių žanrinei formai. Dėl plačiai vartojamų grožinei prozai įprastų leksinių bei sintaksinių poetinės raiškos priemonių Vaižganto straipsniai, korespondencijos, apybraižos, reportažai kartu darėsi ir vaizdais, portretais, vaizdeliais, esė, impresijomis, feljetonais. Šitokių žanrinio susidvejinimo atvejų jo publicistikoje esama pakankamai. Ne ką mažiau negu kalbinis ir stilistinis publicistinių tekstų vaizdumas Vaižgantui buvo svarbus jų siužetiškumas. Iš tikrųjų siužetiška žymi jo publicistikos dalis – didžiuma apybraižų bei reportažų, nemaža korespondencijų ir straipsnių. Galima būtų pasakyti, jog publicistiniuose savo kūriniuose, nors ir ne taip ryškiai kaip beletristiniuose, Vaižgantas pasakojo apie įvykius ir žmones, jiems suteikdamas veiksmų ir veikėjų prasmę, dažnai ir pats prisiimdamas veikėjo, o ne vien pasakotojo vaidmenį. Jo publicistika yra laiko dokumentas, viskas, kas joje aprašoma, istoriškai tikra, realu, buvo ir egzistavo. Tai natūralu, nes fiksuoti ir liudyti istorijos vyksmą – svarbiausia tos rūšies raštijos pareiga. Tiktai Vaižganto

publicistika, nors ir išlaikydama bendruosius šios raštijos bruožus, lieka ryškiai savita, vaižgantiška. Apie įvykius ir žmones jos tekstuose kalbama daugiau menui, ne metraščiui ar dokumentikai įprasta kalba. O kaip menininkas įvykiams ir žmonėms Vaižgantas savo publicistinėje kūryboje duoda daug savaiminio dinamizmo ir gyvumo. Istorinė tikrovė čia virsta ir menine tikrove, įvykiai darosi siužetais, žmonės – personažais. Tokio pobūdžio transformacijų, ryškokų ar ne taip ryškių, Vaižganto publicistikoje nereta. Darydamiesi siužetiškai, jos tekstai įgauna prozos žanrams charakteringų bruožų, straipsniai, korespondencijos ima panašėti į apsakymus, kelionių apybraižos, reportažai – į apysakas.

Kūrinio priklausymas vienam ar kitam žanrui nenulemia estetinės jo vertės, tačiau žanras įpareigoja autorių konkrečiai meninei raiškai. Rašytoją jis įtraukia į literatūrinių tradicijų srautą, o talentingas kūrėjas jame išpaudžia savo individualybės pėdsaką, palieka savo stiliaus žymę ir tuo pačiu jį daugiau ar mažiau transformuoja⁸.

Vaižgantas savo publicistinius kūrinius vadino įvairiais žanriniais terminais, tuo tarsi realizuodamas paties ne kartą pasakytą mintį, kad kūrėjams būtina laisvė išreikšti pačius save, o ne saugoti literatūrinius kanonus (VR 19, p. 93). Ypač jo pamėgtas buvo vaizdo ir vaizdelio terminas, apėmęs ne vieną žanrinę atmainą. Vaizdas Vaižgantui reiškė, anot A. Vaitiekūnienės, kompoziciškai išbaigtą pasakojimą, kuris turi pradžią ir pabaigą, temą ir idėją⁹, o J. Ambrazevičius vaižgantiškąjį vaizdą siejo su minties erdve, kurioje rašytojas išgyvenęs evoliuciją iš pamokančios literatūros į estetinę¹⁰. V. Mykolaitis-Putinas, prabilęs apie vaizdo kategoriją, ją siejo su Vaižganto sintetišku kūrybos pobūdžiu: „Vaizdų forma tiko ir pačiam Vaižganto būdui, gyvam, judriam, visu kuo besidominčiam, į

⁸ Žr. J. Girdzijauskas, *Lietuvių eilėdara*, V., 1979, p. 257.

⁹ A. Vaitiekūnienė, *Vaižgantas*, V., 1982, p. 268.

¹⁰ J. Ambrazevičius, *Vaižgantas*, K., 1936, p. 32.

viską tiesiogiai reaguojančiam. Jo vaizdai tad ir estetiniu atžvilgiu turi tą svarbią savybę, kad juose nėra sustingimo, dirbtinumo, amato, o plazda gyva mintis, gyvas jausmas ir tiesiogiai patirta nemeluota tikrovė¹¹. Nesistengęs paklusti kurių nors žanrų kanonams, pripažinęs, kad nelengva atskirti kūrėjus beletristus nuo publicistų, nes ir „poetai kartais atstoja publicistą“, Vaižgantas originaliai eksploatavo įvairių žanrinių formų elementus.

Pagrindiniu, galima sakyti universaliu, Vaižganto publicistikos žanru tapo straipsnis. Jis prisiėmė ne tik ataskaitos, replikos, apžvalgos ir kitų žanrinių formų bruožus, bet ir grožinės literatūros raiškos modifikacijas – jų autorius iš prozos skolinosi leksines ir sintaksines stiliaus priemones, komponavimo būdus, siužeto kontūrus, charakterio pradmenis. Straipsnius konstruodamas pagal schemą – tezė, argumentai, išvados, Vaižgantas ne visada išlaiko loginės jų struktūros rėmus. Bet fakto ir literatūrinės išmonės koreliaciją jis pasiekia ne mechaniškai. Jo straipsniai, bent jau daugelis jų – tai greičiau originalios, neįprastos transformacijos ar gal savotiškos publicistinių ir meninių žanro formų kontaminacijos, kurių buvimą viename kūrinyje lėmė specifinė autoriaus mąstysena, leidusi išskirti kelis pasaulio modeliavimo klotus. Ne be reikšmės čia buvo ekspresyvus Vaižganto kalbėjimas, virstantis siekimu suteikti kūrinii aiškių autoriaus individualumo ženklų, – siekimu, ypač pastebimu apskritai publicistinių žanrų tekstuose¹². Rašydamas publicistikos straipsnius, Vaižgantas „negalėjo atsipalaiduoti nuo vaizdo“, o grožinėje kūryboje „neišvengė deduktyvinio mąstymo, dažnai pajungdamas vaizdą išankstinei idėjai“¹³. Šio ryšio pavyzdžių jo kūryboje apstu. Antai alegorinis vaizdelis „Pelėsiiai“ yra išsirutuliojęs iš

¹¹ V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai: Estetika*, V., 1989, p. 263–264.

¹² M. Szulczewski, *Publicystyka: problemy teorii i praktyki*, Warszawa, 1976, p. 38.

¹³ A. Vaitiekūnienė, *op. cit.*, p. 127.

publicistinio straipsnio „Lenkiški pelėšiai ant Lietuvos“, į apysaką „Dėdės ir dėdienės“ perkelta ne vienas straipsnio „Kas lietuvius iš tėvynės varo“ pasažas, o vaizdelis „Šventadienis karčemoje“ laikytinas ankstyvuoju publicistikos periodu parašyto straipsnio „Ką gera gali padaryti valsčiaus sūdas“ parafraze. Nebetektų jau kalbėti apie „Pragiedrulius“, kuriuose nesunku rasti interviu, reportažą, diskusiją, feljetoną, groteską ar pagal jų modelius kuriamą tekstą¹⁴. Dedikuodamas „Gondingos kraštą“ savo kultūrinės veiklos dvidešimtmėčiui, Vaižgantas ne veltui ragino „Pragiedrulių“ vaizdus sieti su visuomenine XIX a. pab.–XX a. pr. situacija. Taip jis akcentavo savo atkurtos epochos dokumentavimo prasmę ir svarbą¹⁵. Istorinį faktografiškumą V. Mykolaitis-Putinas laikė viena dominančių, nusakančių visos Vaižganto kūrybos charakterį, pastebėdamas, jog ten, kur autorius „nutolsta nuo realaus observacijos pagrindo ir kuria vadovaudamasis vien savo fantazija ir intuicija, jo kūriniai nebetenka gyvybės, nesisiderina į visą jo pasaulėvaizdį ir nepajėgia mus įtikinti“¹⁶.

Gyvenimas įvairiose Lietuvos vietose davė progos Vaižgantui meniškai įprasminti asmeninę patirtį. Etnografinės ir istorinės medžiagos implikacijos, apibendrinti ir susintetinti vaizdai sugulė į publicistinius etnografinius jo aprašymus, kurių nemažai buvo paskelbta amžiaus pradžioje „Vilniaus žiniose“ ir „Viltyje“. Papročių, interesų ir poelgių mozaika, sudarydama tų kūrinių pagrindą, pateikiama derinant istorines žinias su lakoniškomis ar labiau išplėstomis autoriaus charakteristikomis, įvairiaspalvės kaimo minios aprašinėjimu, kuriame plačiau iškyla vienas kitas su lengva ironija nupieštas tipas. Vaižgantas čia daugiau referuoja, o ne vaizduoja. Pamokomosios situacijos išsimelekusios į dažną jo tekstų pastraipą.

¹⁴ S. Vaitiekus, *Publicistika „Pragiedruliuose“*, „Literatūra ir menas“, 1979, Nr. 39.

¹⁵ J. Saulėnienė, *Rašytojo autoportretas Vaižganto „Pragiedruliuose“*, „Literatūra“, 1986, XXVIII(1), p. 35.

¹⁶ V. Mykolaitis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, „Židinys“, 1928, Nr. 2, p. 127.

Fragmentiška kompozicija, publicistinėmis remarkomis, moralizuojančiu pradū tie tekstai priartėja prie XX a. pradžioje lietuvių literatūroje gausiai kurtų etnografinių apybraižų. Vaižgantas rinkosi tokias žanrines formas, kurios turi publicistinių straipsnių betarpiškumą, ryškų subjektyvumą ir kartu dokumentinį pamatą, kuriose yra erdvės veikėjams atsirasti ir galima vartoti beletristinio vaizdavimo priemones, leidžiančias daug laisviau interpretuoti faktus. Jo publicistikos žanrinį savitumą nulėmė emocionalumas, introspekcija, autoanalizė, kuri pynėsi su publicistikai būdingu idėjų deklaratyvu¹⁷.

Žanrines Vaižganto publicistikos formas diktavo laiko situacija bei įvairios varžančios aplinkybės. Cenzūros varžtai, gal ir paties luominė padėtis vertė jį imtis alegorijų žanro. Joms priklauso tokie paprastai straipsniais laikomi publicistiniai jo kūriniai, kaip „Gimdyvės troboje“ ar jau minėtas „Lenkiški pelėsiai ant Lietuvos“, kurio prologas gali eiti ir kaip savarankiškas vaizdelis. Šios ir panašios abstrahuotą mintį akumuliuojančios ir po konkrečiu vaizdu ją slepiančios politinės prasmės Vaižganto alegorijos meniniu svoriu neprilygsta „Pragiedrulių“ alegorijoms-metaforoms. Bet ir čia alegorinis vaizdas (romano „Ižangos vaizdas“ ar epilogas „Alaušo varpas“) yra ne vien savarankiška estetiškai vertybė ar kompozicinė jungtis, o ir autoriaus idėjų bei teiginių iliustracija.

Kaip tam tikrą straipsnio atmainą Vaižgantas dažnokai vartojo feljetoną. Ši žanrą, išsirutuliojusį iš aktualias visuomenės problemas aptariančio straipsnio ir nutolusį nuo savo pirminės reikšmės¹⁸, jis vartojo nevienareikšmiškai. Feljetonas Vaižgantui nebuvo tik žanrinė nuoroda, greičiau tai savotiškas jo mąstymo būdas ar net vienas iš jo kūryboje vykusios žanro evoliucijos komponentų. Per feljetoną, pasak V. Mykolaičio-Putino, nuo publicistikos Vaižgantas atėjo į beletristiką. Tačiau

¹⁷ A. Vaitiekūnienė, *op. cit.*, p. 127.

¹⁸ J.A. Cuddon, *The Penguin dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, England, 1992, p. 342.

tokį kelią lėmė ne tiek organiška ir savaiminė jo kūrybos slinktis, kiek laiko dvasia, reikalavusi ne meniškos formos, o gyvo žodžio ir diskusijos¹⁹.

Rašydamas feljetonus, Vaižgantas nevengė diskursų, paremtų autentišku patyrimu. Kartais jų vietoje (dažniausiai kūrinio pradžioje) atsirasdavo anekdotas ar anekdotinis vaizdelis, daręsis plėtojamos minties pagrindu ir atlikęs daugiau iliustracinę, kompozicinę funkciją (str. „Ne kalavijo kovomis“, „Delikatnumas gyvenime ir politikoje“). Vaižganto feljetonams, „subeletristintai publicistikai“ (V. Mykolaitis), artimi ir kai kurie dabar jau grožinei kūrybai priskiriami vaizdeliai (pvz., „Pirmasis mano laikrodis“), tapę svarbia medžiaga platesnės apimties kūriniams. Tačiau biografiniams vaizdeliams artimuose feljetonuose Vaižgantas dar nepajėgė atsipalaiduoti nuo elementaraus ir monotoniško epizodų konstravimo, juose vyraujanti „statinė portretinė charakteristika“ buvo „nuspalvinta simpatijų ar antipatijų“²⁰. Vaižganto pasirinktas feljetoninis rašymas, nors ir paremtas beletristikos elementu – anekdotu, „neleido jam sukonstruoti vieningos kūrinio architektūros, apmesti planingos fabulos ir išvidiniu nuosakumu išrutulioti vieną nenutraukiamą veiksmų virtinę – sukurti visumą“²¹. Kiek ryškesnis, beletrizuotą pasakojimą imituojančią dramatinę formą parašytas feljetonas „Galia-spektakliai“, kuriame išjuokiamos partijų rietenos. Šalia individualizuotų figūrų čia veikia simboliniai personažai (oratoriai, teisėjai). Realias gyvenimo aplinkybes (kairiųjų ir dešiniųjų konfrontaciją svarstant Lietuvos valstybingumo perspektyvą Petrapilio Lietuvių seime 1917 m.) Vaižgantas perkėlė į sąlyginę plotmę ir karikatūriškai jas hipertrofavo. Lietuvos nepriklausomybės idėjos skelbimo fone partijų nesutarimai parodomi istorinio laiko ir socialinės aplinkos rėmuose. Remiantis realiu

¹⁹ V. Mykolaitis-Putinas, *Raštai: Estetika*, p. 263.

²⁰ A. Zalatorius, *op. cit.*, p. 65.

²¹ V. Mykolaitis-Putinas, *Naujoji lietuvių literatūra*, K., 1936, p. 393.

žmonių poelgiais ir veiksmais, sukuriama savotiška mito, istorijos ir kartu konkrečių aplinkybių nulemta žmogaus patirties schema. Įvedamos scenos ir dialogai, kurie kartais nutolsta nuo pagrindinės istorijos (pasakojimai apie penkias svarbiausias lietuvių dorybes). Tai epiniai, kandžiai surašyti epizodai, kuriais buvo siekiama paryškinti partijų ginčus. Vaižganto groteskiškas žvilgsnis ir vertinimas glūdi daugiau feljetono potekstėje, jis neafišiuojamas.

Žanrinių variavimų laisve Vaižgantas plačiai naudojosi ėmėsis reportažų ir apybraižų²². Šiuos publicistikos žanrus jis pasitelkė aprašydamas savo keliones po Ameriką, artimus bei tolimesnius Europos kraštus ir Lietuvą. Pasakojimus, ką svetur pamatė, išgirdo, patyrė, pats vadino kelionių vaizdais. Pavadinimas ne be pagrindo, nors per bendras. Vaižganto reportažų ir apybraižų žanrinė struktūra nėra vienalytė. Jų tekstai greičiau primena mozaikas, sudėstytas iš fragmentų, kurie savo ruožtu gali panašėti į vaizdelį, pasakojimą, škicą, straipsnį. Antra vertus, siejami „kelioninių“ siužetų ir beletrizuoto kalbėjimo, tie fragmentai sudaro visumą, įgaunančią apsakymo („I saulę, į saulę!“) ar apysakos („Amerikoje“) bruožų.

Du ryškiausius Vaižganto reportažus – „Žalgirio mūšio 500 metų sukaktis“ ir „J.E. valstybės prezidentas Žemaičiuose“ – skiria vos ne dvi dešimtys metų ir kitokios parašymo sąlygos bei aplinkybės. Abiejų reportažų pagrindas – įvykis, kurio liudytojas buvo Vaižgantas. Abiejuose svarbi autoriaus pozicija ir jo kaip dalyvio bei veikiančiojo asmens betarpiški išpūdžiai. Sustiprintas vaizdinis ir emocinis elementas. Reportažuose vaizduojama kelionės eiga, su ja susiję įvykiai, registruojamos dinamiškai kintančios aplinkos detalės, o žmonių portretai nubrėžiami probėgomis, vienu kitu štrichu, t.y. tik tiek, kiek padeda apibūdinti politinę krašto atmosferą. Vaiž-

²² Vaižganto publicistiką aptarusiam J. Kossu-Aleksandravičiui ji visa atrodo artima reportažui: „Tai yra kažkas tarp beletristikos ir publicistikos“ (J. Kossu-Aleksandravičius, *Vaižganto publicistika*, „Šviesos keliai“, 1933, Nr. 5, p. 275–276).

ganto reportažai peržengia įprastinio laikraštinio reportažo ribas. Jų autorius kartais rašo straipsnio maniera, tarpais griebiasi ataskaitos žanro, retsykiais įveda beletrizuoto pasakojimo elementų, išryškėjančių groteskiškai, su lengva ironija vertinant patirtus išpūdžius, dialogais atkuriant situacijas.

Nors Vaižganto reportažuose iš esmės vyrauja referuojamasis medžiagos pateikimo būdas, tačiau juose neįstringama skaičių ir faktų virtinėje. Iš po paviršinio, detalai ir logiškai sukonstruoto minčių klodo čia veriasi nelauktų asociacijų, netikėčiausių nuorodų ir metaforų laukas. Vaižganto kūryboje, anot V. Zaborskaitės, tai įvyksta tada, kai tikrovės medžiaga darosi estetinė vertybe, jai suteikiamas subjektyvus, iš autoriaus asmenybės plaukiantis interpretavimas²³. Publicistinių jo kūrinių siužetai tuomet igauna naujų gelmių, o vaizduojamoji situacija apmąstoma ne tik kaip rezultatas, modelis, bet ir kaip tam tikras procesas. Virš informacinės ir dokumentinės funkcijos dominuojant refleksijai, išpūdžių asociacijoms ir rašančiojo išgyvenimams, galima kalbėti apie atskirą reportažo tipą, artimą literatūrinei apybraižai²⁴.

Dėl atviros kūrinio formos būdamas vienas iš judriausių publicistikos žanrų²⁵, reportažas dažnai siejamas su apybraiža. Manoma, kad kelionė kaip pasakojimo objektas jau savaime verčia rašyti reportažiškai. Tačiau reportažiškas rašymas ir reportažas – neadekvatūs dalykai: vienu atveju tik pasinaudojama literatūros priemonių arsenalu, kitu – atitinkamą pavidalą įgyja visa kūrinio struktūra. Atsižvelgiant į kelionės pobūdį, į individualius kūrybinius autoriaus gebėjimus, pasakojimo pagrindą gali tapti kelionėje sutiktų žmonių portretai, matytos aplinkos vaizdai, o pati kelionė gali būti aprašoma kaip tam

²³ V. Zaborskaitė, *Vaižgantas*, in *Vaižgantas, Rinktiniai raštai*, 1, V., 1957, p. 14.

²⁴ Žr. *Meyers neues Lexikon*, t. 11, Leipzig, 1975, p. 483.

²⁵ M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa ir kt., *Słownik terminów literackich*, Wrocław, 2000, p. 471.

tikri laiko ir vietos rėmai, tarp kurių driekiasi stebimasis pasaulis. Kartais į pasakojimo centrą iškeliamas ir pats keliavimas – dinamiška aplinkos kaita, tiesioginis autoriaus kontaktas su žmonėmis. Paprastai tuo pagrindu ir išskiriami šie du žanrai, dažniausiai realizuojami sinkretine forma.

Beletrizuotos publicistikos žanruose (jiems taip pat priklauso apybraiža) ypač ryškus subjektyvumo aspektas. Autorius dažnai nesitenkina loginiu ar emociniu objekto vertinimu, bet imasi deklaruoti savas koncepcijas, nesibijo realizuoti savojo „aš“. Tokiu būdu apybraižoje iškyla dar vienas veikėjas. Nors šio žanro kanonai verčia publicisto saviraišką subordinuoti visapusiškam ir gilesniam vaizduojamojo objekto suvokimui, tačiau dažnai autoriaus digresijos ir palyginimai nutrina tų kanonų ribas. Dokumentiškumas ir faktologija apybraižoje neneigia nei psichologinio traktavimo, nei vaizdingos stilistikos, nei metaforinio kalbėjimo²⁶. Pasiekiamas naujas tikrovės modeliavimo lygis: greta loginės argumentacijos iškyla emocinė (intuicija, simpatija ar antipatija). Apybraižą rašančiam atsiveria daugiau laisvės tipizavimui, išgalvojimui, net tam tikram aprašinėjamų įvykių perkėlimui laiko atžvilgiu.

Kelionių apybraižos siužeto pamatas – kelionė, tampanti aprašymo objektu. Atsižvelgiant į autoriaus tikslus, šis aprašymas gali būti įvairus, tačiau bet kuriuo atveju jį galima laikyti jungiamuoju turinio elementu. Paprastai kelionė nebūna savitikslių: joje atsiskleidžia autoriui, o ir adresatui nepažinta aplinka. Įvykių, veikėjų aprašymo raiškingumas, meninio vaizdavimo ir išraiškos priemonės, siužeto komponavimo principai artina Vaižganto kelionių apybraižas prie apysakos, ypač priklausančios šio žanro raidos lietuvių literatūroje pradiniam tarpsniui, kai radosi nefabuliniai, laisvos kompozicijos, nesuvaržyti jokiais meniniais kanonais pasakojimai, atspindintys kasdieninius buities vaizdelius, kaimo ir miesto

²⁶ Л. Кайда, *Эффективность публицистического текста*, М., 1989 р. 129.

gyvenimo scenas <...>²⁷. Ir tik tikslus apybraižos faktinės medžiagos eksponavimas bei dokumentiškumas skiria ją nuo apysakos.

Vaižganto kelionių aprašymuose atsiveria plati tikrovės stebėjimo panorama. Bet tai nėra tie kūriniai, kuriuose kelionė suvokiama kaip žmogaus gyvenimo kelio metafora. Ji čia traktuojama kaip judėjimas erdvėje, išoriškai. Tačiau kelionė dinamiška pačia savo prigimtimi. Perteikdamas kelionės išpūdžius, Vaižgantas sutelkė dėmesį į išorinius tikrovės reiškinius, į sutiktų žmonių veiksmus, poelgius, gyvenamąją aplinką. Kurdamas objektyvios tikrovės fikciją, jis stengėsi nenukrypti nuo to, ką matė, patyrė ar girdėjo. Siekimas perduoti matytos aplinkos visuminį vaizdą suponavo pasakojimo tikslumo paradigmą:

Kad turėtumei teisės prabilti apie svetimus kraštus, reikia jie patyrinti vietoje ir to darbo imtis kiek tiek pasirengus, bent vieną veiklą paskaičius apie lankomą kraštą (R 8, p. 386).

Vyrauja sudaiktintas ir empirinis pasakojimas. Tai atitiko kelionių apybraižai keliamus reikalavimus ir kartu buvo artima XX a. pradžioje vyravusiam realistiniam vaizdų kūrimo principui, kai kiekvieną reiškinį buvo stengtasi suvokti per konkretaus laiko ir vietos prizmę.

Visoje Vaižganto publicistikoje išskylantis pasaulis daiktiskas, konkretus, istoriškai ir etnografiškai tikras, autentiškas. Jo vaizdas – tarsi metraštininko plunksna aprašyta ar atkurta realybė. Ypač tai ryšku kelionių apybraižose, kur ši realybė labiausiai „materializuota“, įgavusi įvairiais informaciniais bei vaizdiniais duomenimis grindžiamus pavidalus. Šalia plačiau minėtųjų apybraižų („Galicijoje“, „Amerikoje“, „Į saulę, į saulę!“), čia taip pat prisimintini Vaižganto kelionių į Estiją, Latviją, Prancūziją, Italiją, pagaliau iškylų po Lietuvą (panemunes, Kuršių neriją) aprašymai, kuriuose faktų kalba itin stipri, dažnai net vyraujanti. Tačiau publicistinių tekstų

²⁷ J. Sprindytė, *Lietuvių apysaka*, V. 1996, p. 30.

faktografiškumas, jų įvykių ir žmonių realumas bei faktografiškas fiksavimas Vaižgantui nekliudė tuos tekstus beletristinti ir vaizdinti. Leistas į grožinę raišką jam buvo paprasčiausia pasakojimo ir kalbos bei stiliaus lygmenyse. Čia Vaižgantas publicistas ryškiausiai išsidavė esąs menininkas, rašytojas prozininkas. Bet ne vien čia. Beletristikos link dažną publicistinį savo tekstą jis yra pakreipęs jame bent punktyriškai žymėdamas veiksmo liniją ir veikėjų paveikslų kontūrus.

Kalbant apie publicistinius žanrus, neišvengiamai tenka susidurti su beletristiniams žanrams savaimingų elementų – fabulos ir siužeto – buvimu. Vaižganto atveju tai ypač aktualu. Apie jo publicistikos darbų siužetiškumą jau buvo užsiminta. Šalia straipsnių, atsiliepiančių į laiko aktualijas, jas svarstančių, aptariančių, čia nestinga ir tokių, kurių centre esanti kasdienio gyvenimo situacija ar buities scena atrodo perkelta iš pereito šimtmečio pabaigoje ir šio pradžioje gausiai kurtų prozos vaizdelių. Štai straipsnis „Lietuvių vakaras Seredžiuje“ duoda reportažišką antraštėje minimo vakaro aprašymą. Jame viskas realu, fotografiška, o kartu nušviesta observuojančio pasakotojo matymo bei interpretavimo šviesos, kuri įvykyje dalyvaujantiems žmonėms suteikia portretiškų bruožų, ji pati daro siužetišką. Tai būdinga ne vienai apie įvyki, paprastą ar ypatingesnę, pranešančiai Vaižganto korespondencijai. Tekstų siužetiškumas jas artina prie vaizdo ar apsakymo.

Įvykiu ar atsitikimu, kaip vienu iš svarbių siužeto elementų, būna grindžiama nereta korespondencija. Tad greta gausių informacinių ir apžvalginių²⁸, nestinga ir tokių korespondencijų, kurios akivaizdžiai parodo publicistinių žanrų transformaciją į beletristinius, o kalbamuoju Vaižganto atveju – korespondencijos virtimą trumpu apsakymu ar vaizdu, kokių buvo nemažai sukurta XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių literatūroje. Savaime aišku, siužetai juose nėra itin ryškūs, jie daugiau išoriški, atsiskleidžia per įvyki. Iliustracijai pora

²⁸ H. Blazas, *Interview ir korespondencija*, K., 1933, p. 16.

„Tėvynės sarge“ ir „Vilniaus žiniose“ publikuotų Vaižganto korespondencijų, kuriose papasakotos kaimo gyvenimo istorijos, paremtos aiškiomis fabulomis, be intrigos turinčios ir pamokomąją bei kritinę prasmę.

Korespondencijoje „Žydo šelmystė“ aprašytas atsitikimas primena pasakos siužetą: gerai vertęsis žydas prekeivis, vadinamas Aitivaru, verslui sužlugus, sugalvoja „stebuklinguosius gydyklus“ ir imasi gydyti žmones. Skirtingai nei kitose korespondencijose, kurios paprastai remiasi faktu, čia atsiskleidžia tikrovės paveikslas. Nors korespondencijos prasmė neprašoka elementarios tezės – apsukrus apgaudinėja už save kvailesnius, pasakojimo eiga aktyvina skaitančiojo vaizduotę, ir, net išmetus dialogo replikas, šios korespondencijos tekstas panašėtų daugiau į beletristinį negu publicistinį tekstą.

Korespondencijos „Iš Švainikų“ dvaro siužetą Vaižgantas perteikia dialogo forma ir pats yra vienas iš veiksmo dalyvių. Fabula čia labai paprasta – kunigas lanko šiltine sergančius parapijiečius. Vietos konkretizacija nevaidina jokio vaidmens. Apsakymo ar vaizdo iliuzija susidaro iš pasakotojo ir veikėjo dialogo, sodriai nuštrichuoto veiksmo interjero.

Vaižganto publicistinių darbų žanrinį laisvumą ir giminystę su grožine kūryba dažnai rodo jau jų pradžios. Pavyzdžiui:

Antra valanda nakties. Pats įmygis. Ore šlapdraba. Sniegas miesto gatvėse ištizo ir pavažos ima čirkšti per plikus akmenis („Negerkite nunotūrinto spirito!“, R 9, p. 69).

Tokia dargana, kokios šiemet dar nebuvo buvę šiame šiaurės krašte. Smulkios snaiguolės, verpetais sukdamosios tarp mūrų, miltai byra iš viršaus; kitos švirkščia aukštyn iš apačios, lyg kiemas būtų pasidaręs didžiulis kaminas, apačioje būtų kas pasistatęs milžiniškas dumplės ir visa pajėga stengtusi sugražinti dangui visa tai, ko jis neskubėdamas beria („Nepriklausomybės paskelbimo belaukiant“, R 10, p. 323).

Tokiomis situacinėmis išangomis, be abejo, būtų galima pradėti apsakymą ar novelę.

Nemaža dalis grožinės Vaižganto prozos tenka vaizdams. Jų gausu ir jo publicistikoje. Palyginamajai iliustracijai toliau

pateikiamos dvi citatos, pirmoji iš publicistinio straipsnio „Mūsų pabėgėliai aplink Rygą“, o kita iš „Karo vaizdu“ ciklo vaizdo „Pikčiurnos“. Jos beveik tapachios:

Gurguolė dvaro kumečių iš Šiaulių apskrities. Jie atvyko dvaro arklių nutvėrė, tik kai kokį savo gyvuolėlį prisirišę. Turi po karvę. Karvės ganosi atole, duoda pieno. Ale visi neramūs. Vagoris varo toliau nuo priešininko, kumečiai visa širdžia traukias atgal į namus.

– Gi vokiečiai užeis ir paims...

– Tai kas? Blogiau nebebus. Bent greičiau namus pasieksime.

– Ar reikia virtuvės?

– Ne virtuvės, bet gydytojų ir pastogės duokite. Nusibodo pakrūmėmis ir tuščiose daržinėse it vagims ritinėtis...

Toliau vėl gurguolė. Bet jau turtingų žagariškių. Jiems tik namai rūpi.

Dar toliau pikeliškiai. Ateina visas būrys prašytis į Komiteto prieglaudą (R 9, p.119-120).

Nebedunda vežimai. Užtat dunksi patrankos. Dar toli, bet vis arčiau. Oras šala, naktys darosi drėgnos. Ėmė lyti dieną, antrą, trečią.

– Pons, susimildami, priimkit į komitetą...

– Kad mūsų putra vienoda, o jūs turite karvių, pieną kareiviams parduodate...

– Pravalgėm karves.

– Kareiviams drapanas paskalbiate...

– Nebėra kareivių <...>.

Tas būrys išėjo, kitas atėjo (R 1, p. 91-92).

Neretai Vaižganto publicistiniai darbai yra grožinės prozos kūriniai būdingos struktūros. Jie grindžiami įvykiu, dialogizuotomis scenomis, kuriose dalyvaujantys žmonės darosi veikėjais. Kaip charakteringą pavyzdį čia būtų galima nurodyti anksčiau cituotą didaktinės intencijos straipsnį („Negerkite nunotūrinto spirito!“), kuris virsta reljefiška natūralistine „fiziologija“ ar scenos vaizdeliu. Šio straipsnio fabula nėra tokia ryški, galima gal net sakyti, kad atotrūkis tarp fabulos ir siužeto gana akivaizdus. Iš pirmo žvilgsnio rimtai atrodanti situacija perteikiama ironiškais pastebėjimais, kurie visiškai neatitinka pateiktos temos traktuotės. Išėjies taškas čia taip pat egzistuoja – kunigas atvyksta suteikti paskutinio patepimo spiritui apsinuodijusiam žmogui. Pasakojimo nuo-

taiką sukuria nefabuliniai elementai: ironiški žmogaus fiziologijos apibūdinimai, pasakotojo būsenų fiksavimas, jo minčių nuotrupos („Nejaugi tokia visados bus priverčiamoji blai-vybė?“; „Kame tada viltis išganymo?“). Analogiško pobūdžio straipsnių Vaižgantas yra parašęs nemažai, ypač karo metais ir su juo susijusiomis temomis.

Apibendrintai konstatuojant Vaižganto publicistikos žan-rinių formų įvairovę, daugelio jų atvirumą ir hibridiškumą, pasakytina, jog tarp šių formų vyrauja straipsnis. Reiškiasi jis ir grynu, ir transformuotu pavidalu. Judrų XIX a. pabaigos ir XX a. pirmųjų dešimtmečių politinį, visuomeninį, kultūrinį Lietuvos gyvenimą aptarusių Vaižganto straipsnių specifiniai kontūrai nusitrynė, kai autorius savo požiūrio tašką nuo em-pirinio aprašinėjimo, kasdienybės ir buities realių bei išorinės faktūros fiksavimo nukreipė į momento išpūdį, į asociatyvų minties šuolį. Taip radosi nauja posūkio kryptis –ėjimas nuo straipsnio prie beletrizuoto vaizdo ar apsakymo.

Daugiausia galimybių literatūrinei analizei ir interpretacijai teikia Vaižganto kelionių apybraižos. Jos savo struktūra ir apimtimi, klasikiniu epiniu modeliu, siužetiškumu ir veikėjais priartėja prie apysakos. Vaizdo asociatyvumas ir šakotumas, retorinio diskurso sumažėjimas, metaforų klotas prislopina gyvenimo aktualijų sugestiją ir leidžia tokiems tekstams išsi-veržti tik iš jų žanrui privalomų kanonų.

Pasakotojas ir pasakojimas

Specifinės ir pamatinės epinės kūrybos kategorijos – pasakotojas ir pasakojimas, arba, tarptautine terminologija, naratorius ir naracija, savaimingi ir publicistikai. Nors juos čia dažnai atstoja informuotojas (referuojantis, svarstantis) ir informavimas, pranešinėjimas, vargu ar surandamas rimtesnio literatūrinio lygmens publicistas, kuris nepasakotų ir nebūtų pasakotojas. Ypač tai akivaizdu, kai publicistikos imasi meninės prigimties žmonės, beletristai ar poetai. Vaižgantas, nežinojęs, kaip pats sakosi, kas esąs, – publicistas ar beletristas, yra puikiausia šiuo atveju iliustracija.

Epiniame kūrinyje pasakojimą galima laikyti esmine meninės tikrovės priemone, implikuojančia veiksmą, siužetą, santykius tarp pasakotojo ir veikėjų, kalbinę raišką. Pasakojimas, pasak A. Krasnovo, – ne substancija (monologas), o funkcija, kuri paprastai įkūnijama materialiu pavidalu¹. Naracija formuoja bet kokio teksto „giliają struktūrą“ (A. Greimas)². Publicistiniuose tekstuose ji taip pat grupuoja įvykius, įvairius aprašymo komponentus.

Pasakotojo ir pasakojimo problema, suprantama, labiausiai aktuali ir gyva, turint reikalą su grožine, visų pirma epine ir beletristine kūryba. Bet svarbi ji ir kitų rūšių bei žanrų raštijos pažinimui. Ypač tai pasakytina apie publicistiką, kurią su be-

¹ A. Krasnovas, *Vidinio monologo proza*, V., 1983, p. 84–86.

² K. Nastopka, *Lietuvių eilėraščio poetika*, V., 1985, p. 142.

letristika sieja bene artimiausia giminystė, glaudžiausi genetiniai bei tipologiniai ryšiai. O Vaižganto publicistinė kūryba, kaip jau sakyta ir seniai aksiomiškai žinoma, itin akivaizdus, gal net klasikinis šių ryšių faktas. Tad ją analizuojant ar kvalifikuojant, pasakotojo ir pasakojimo problemų svarstymas būtinas ir prasmingas ne kiek ne mažiau, negu tyrinėjant jos autoriaus grožinius kūrinius. Vaižganto publicistikos, kaip ir visos kitos jo kūrybos, pasakotojas yra ryškiai originalus, nepakartojamas pasakotojas, o pasakojimas ekspresyvus ir daugialypis, kuriame gausu šiam literatūrinio teksto kūrimo menui įprastų būdų bei formų.

Pasakotojo autoportreto bruožai

Pasakodamas, kitaip tariant, kurdamas literatūrinį tekstą ir atkurdamas vienokią ar kitokią tikrovę, pasakotojas kuria ir savo paveikslą. Nors čia galimi sąmoningo „portretavimosi“ atvejai, šios savikūros aktas iš esmės yra savaiminis. Aksioma laikant žinomą XVII a. prancūzų filosofo ir gamtininko G. Bufono pasakymą, kad stilius – tai žmogus, pagrįsta būtų ir jo parafrazė, jog pasakotojas – tai pasakojimas. Pastaroji, ko gero, pamatuota dar labiau, nes, būdamas platesnės negu stilius reikšmės, pasakojimas teikia pasakotojui pretekstų ir galimumų reikštis ryškiau ir atviriau.

Pasakotojas dažnu atveju yra sąlyginė figūra, anot vokiečių literatūros teoretiko W. Kayserio, „rolė, kurią autorius sukuria ir kurioje išsikūnija“³. Pasakyti būtų galima ir taip: iš kiekvieno didesnio literatūrinio teksto atsišviečia jį sukūrusiojo paveikslas, ir jis būna tuo aiškesnis, kuo tame tekste gausiau pasakojimo bei poetinės raiškos formų. Vaižganto kūrybai, neišskiriant ir publicistikos, šių formų turtingumo bei įvairovės

³ W. Kayser, *Wer erzählt den Roman*, in *Zur Poetik des Romans*, Darmstadt, 1965, p. 206–207.

pakanka su kaupu. Pasakotojas joje pasireiškia kaip „atvira meninė struktūra, kuri susiklosto ne tik iš žodinių konstrukcijų, bet ir iš vaizdinių, autobiografinių realiųjų, nukreiptų ir į užtekstines sugestijas“⁴.

Vaižganto publicistikos pasakotojas savo fizinio portreto nekuria. Bet jo bruožai pažįstami *apriori*, iš pašalinių – gausių literatūrinių ir ikonografinių – šaltinių. Tai visiškai natūralu ir suprantama: Vaižganto publicistinės kūrybos, kaip ir daugelio kitų jo raštų, pasakotojas yra pats autorius, t.y. tikrąją pavarde, Vaižgantu ar kitokiais slapyvardžiais pasirašinėjęs kunigas Juozas Tumas – pirmuoju XX a. trisdešimtmečiu Lietuvoje bene žinomiausias visuomenininkas, kultūrininkas ir populiariausias žmogus. Apie Vaižganto asmenybinį išikūnijimą savo kūriniuose V. Mykolaitis-Putinas rašė: „Kuone kiekviename jo raštų sakiny ir kiekviename vaizduojamam tipe jausti autorių, bet ne kaip jo pačio savęs multiplikaciją ir ne jo išijautimą į svetimą sielą, bet tik jo savotišką nuotaiką <...>“⁵. Tai pasakyta turint galvoje visų pirma Vaižganto beletristiką, nors teiginys tinka visų žanrų jo kūrybai, o publicistikai bene labiausiai. Tiksliai ir pagrįstai Vaižganto kūrinių pasakotoją apibūdino ir vėlesni literatūros tyrinėtojai. J. Sprindytė, aptardama „Dėdes ir dėdienes“ ir polemizuodama su iki šiol vyravusiais šios apysakos vertinimais, rašo: „<...> pasakojimas smarkiai subjektyvinamas – originalus požiūris, netrafaretinis apibūdinimas, energingas, nebanalus reiškinių vertinimas visiškai pakeičia referatyvinį pasakojimo tipą, iki tol vyravusį lietuvių apysakoje“⁶.

Su autoriumi Vaižgantu ar Juozu Tumu susitapatinęs jo publicistinių apybraižų, straipsnių, reportažų ir t.t. pasakotojas susikuria, svarbiausia, vidinį savo portretą. Susikuria, žinoma, neturėdamas tikslo portretuotis. Tai pasidaro savai-

⁴ A. Vaitiekūnienė, *Vaižgantas*, V., 1982, p. 279.

⁵ V. Mykolaitis, *Juozas Tumas-Vaižgantas*, „Židinys“, 1928, Nr. 2, p. 126–127.

⁶ J. Sprindytė, *Lietuvių apysaka*, V., 1996, p. 153.

mingai. Kaip ir iš kiekvieno į vaizdiškumą gravituojančio teksto, pasakotojo autoportretas čia ryškėja iš jo pasakomų žodžių ir spalvų, kalbėjimo tono ir stiliaus. Atsirandantis iš daugelio variantiškų tekstų, šis autoportretas irgi variantiškas, nevienodo išsamumo, skiriasi vyraujančiais aspektais. Jis, be to, „judantis“, dinamiškas, pajungtas kelių dešimtmečių laiko ir istorijos tėkmei, atspindi pasakotojo individualybės ūgį, intelekto brendimą, pažiūrų evoliuciją. Tačiau jo variantiškumą ir išsiskaidymą sieja aiškos bendrumo gijos. Vaižganto publicistikos pasakotojo bruožai, tekstuose dažnai atrodantys palaidi ir pavieniai, skaitytojo sąmonėje nesunkiai klostosi į pakankamai vieningą ir aiškų paveikslą. Taigi tebus pabandyta bent bendrais bruožais nusakyti, koks tas pasakotojas, kas būdinga jo susikurtam vidiniam – intelektualiniam ir psichologiniam – autoportretui.

Publicistikoje pasakotojo regėjimo taškas paprastai būna vienakryptis, sąlygotas tekstų paskirties, jo sprendimų ir vertinimų pozicija – apibrėžta, o laikysena vaizduojamojo pasaulio atžvilgiu – aksiologinė. Kūrinio semantika formuojama pagal konkrečius pasakotojo vertybinius orientyrus, jo ir autoriaus subordinacija dažnu atveju adekvati. Kalbama tiesiogiai, reiškiant pasakojamos istorijos perteikėjo nuomonę, santykį su vaizduojamais dalykais atskleidžiant vertinančiomis charakteristikomis, iliustratyviais apibūdinimais ir samprotavimais.

Vaižganto publicistikos pasakojimo savitumą lemia atvirai eksponuojama pasakotojo asmenybė. Aktyvi ir dinamiška, pasakojimui ji suteikia plačią registrų skalę – nuo epiškai objektyvaus iki kraštutiniškai subjektyvaus (beje, kaip ir „Pragiedruliuose“). Pasakotojas čia kartais sutampa su veikėjais, į viską žvelgia per jų mentaliteto prizmę, kartais su jais nesitapatina ir stovi nuošaliai, o neretai pats būna veikėjas. Tokia jo pozicija leidžia aprėpti didelę gyvenimo reiškinių įvairovę, o skaitytojui suteikia galimybę išgirsti ne tik pasakotojo balsą.

XIX a. realistinėje prozoje pasakotojas turėjo absoliutaus žinojimo galią, buvo neklystantis įvykių ir žmonių vertintojas.

Bet jis nesistengė motyvuoti savo vertinimų – buvo tiesiog visažinis lėmėjas. Šios prozos autorius dalyvavo „pasakojime lyg lektorius, demonstruojantis skaidres ar dokumentinį filmą ir tai komentuojantis“⁷. Vaižganto kūrybos pasakotojas taip pat atstovauja realistinei prozai būdingam pasakotojui, tačiau kartu ir prašoka pastarojo išpažįstamas konvencijas. Savo kalbėjimą jis ryškiai subjektyvizuoja, kreipdamasis į skaitantįjį ar klausantįjį su aiškinimais, komentarais, interpretacijomis ir jau ne vien publicisto, o dažnai ir menininko žodžiu.

Vaižganto publicistinės kūrybos pasakotojas lietuvių publicistikos kontekste išsiskiria aiškių dorovinių ir krikščioniškų imperatyvų manifestavimu. Iš įvairių šaltinių įgytų intelektualinių žinių ir paties asmeninių patyrimų jis susidaraęs aiškia veiklos programą. Polivalentiškas santykis su laiku implikuoja pagrindines vertybines jo nuostatas. Jis švietėjas, vykdamas piliečio dorovinį, intelektualinį, kultūrinį ugdymą, prioritetą teikiantis tautos savimonės ir valstybingumo idėjos stiprinimui.

Kaip reta, Vaižganto publicistikos pasakotojas plataus aki-račio. Jį domina viskas – nuo pastebimų ir tiksliai pateiktų buities bei sociumo detalių iki gamtos visuotinybės. Jis nestokoja intelekto skvarbumo, Lietuvos ir tolesnių kraštų enciklopedinio pažinimo. Į akis krinta kompetentingas jo galėjimas kalbėti įvairių mokslo šakų ir visuomenės bei žmogaus sričių klausimais, istorijos, sociologijos, ekonomikos, politikos, kultūros, švietimo, teisės, psichologijos ir t.t. temomis. Pasirodo jis kaip intelektualas, turintis platų humanitarinį išprusimą, kuris tolokai pralenkė įgyjamą ano meto kunigų seminarijose. Vaižganto publicistika, inspiruota gyvenamojo meto realijų, susaistyta su įvairiomis idėjinėmis programomis ir dienos aktualijomis, įdomi ne tiek joje išskylančiais reiškinių vertinimais, kiek jos pasakotojo sąmonės turiniu. O pasakotojas čia pasi-

⁷ R. Wellek and A. Warren, *Theory of Literature*, New York, 1967, p. 212.

rodo kaip visuomeniškai angažuotas, aiškos ir tvirtos orientacijos žmogus. Jis tolerantas ir demokratas, nepakantus stipresniojo teise žmogui ar tautai daromoms skriaudoms. Nepajudinamas jo įsitikinimas, kad prigimtinių žmonių teisės (ne jų lygybė) gali būti įgyvendintos ne eksproprijavimais, o kiekvieno teisės į privačią nuosavybę pripažinimu, visų piliečių darbu, visuomenės švietimu bei kultūrinimu – priemonėmis, kurioms vykdyti tautai būtina sava demokratiškai susitvarkiusi valstybė.

Visuomeninės raiškos ir veiklos žmogus, Vaižganto publicistikos pasakotojas – ekstravertiška, kontempliacijoms tolima natūra. Veiklumas ir dinamizmas yra ne tik svarbiausia jo reikšimosi forma, bet ir gyvenimo apskritai sinonimas. Apie viską jis kalba ir reflektuoja suinteresuotai, gyvai, emociškai, siekdamas užčiuopti esminius svarstomų dalykų bruožus.

Visuomeniškos sąmonės ir veiklos žmonėmis paprastai būna gyvybingos prigimtios ir optimistiškos dvasios žmonės. Iš tiesų, šviesus, viltingas, tikėjimu ir pasitikėjimu grindžiamas pasaulio matymas yra esmiška Vaižganto publicistikos pasakotojo charakterio žymė. Tam matymui tolimas idiliškumas, nėra jame, rodos, ir vaižgantiškų „gyvenimo deimančiukų“ ieškojimo, žinoma, neminint vieno atrasto „deimančiuko“ – laisvos ir demokratiškos Lietuvos valstybės idėjos. Todėl greičiau sakytina priešingai: Vaižganto publicistikos pasakotojas tikrovę regi nei ją idilindamas, nei poetizuodamas – ji jam labai žemiška ir realistiška. Kitaip nė negalėjo būti, nes jis pasakojo apie įvykius ir žmones, kuriuos vertino, į kuriuos dažnai žiūrėjo nepalankiai, smerkiamai ar polemiškai, neretai pasirodydamas mokąs pasijuokti ir paironizuoti. Bet ir negatyvaus, kritiško nusistatymo atvejais jo matymas nenustojo vaižgantiškos šviesos, neigavo pesimistinių tonacijų. Ramiai ir krikščioniškai pakančiai jis žiūrėjo net oponuodamas rusų ir lenkų imperininkams, į kurių panieką bei neapykantą Lietuvai, lietuviams, jų kalbai ir kultūrai atsakė moralės, žmoniškumo, teisingumo argumentais. Tokios pozicijos tegalėjo laikytis

pozityvizmo laikų idealų ugdytas humanistas, tikėjęs žmogaus dvasinio tobulėjimo ir visuomenės bei žmonijos demokratėjimo istorine neišvengiamybe.

Realizmo laikų prozoje pasakotojo laikyseną žymiu mastu veikė skaitančiojo pozicija ir reikmės. Buvo siekiama, kad pastarasis viską aiškiai suvoktų, kad tekstas turėtų kuo mažiau sąlygiškumą. Toks santykis su adresatu pasakotojui diktavo pasakojimo būdą, vertė jį informaciją pateikti sintagminiu principu, pagal kurį norima pasakyti mintis turėjo būti teksto paviršiuje. Kalbėta daugiausia per daiktus ir personažus, siekta sudaryti iliuziją, kad pasakotojas savęs nedemonstruoja, o tik objektyviai viską referuoja, praneša ir aprašo.

Vaižganto kūryba tuo atžvilgiu nėra iš tipiškiausių tradicinės realizmo prozos pavyzdžių. Visų jos žanrų, ir visų pirma publicistinių, pasakotojas stengiasi bendrauti su skaitytojais, dažnu atveju ir su klausytojais, kuriems kalba tarsi stovėdamas prieš jų auditoriją. Jis nesislepia už žodžių ir vaizdų, priešingai, eksponuoja savąjį asmenį, patraukdamas skaitytoją netrafaretine retorika, netikėta mintimi, skvarbiu žvilgsniu. Ne vieną vaizdą ar aprašymą jis palydi komentaru, iliustracija iš savo patirties, asociacija ar emociniu reagavimu⁸. Štai, pavyzdžiui, straipsnyje „Delikatnumas gyvenime ir politikoje“ (R 10, p. 305–308) pasakotojas, pateikęs vaizdelį iš savo asmeninės patirties, ieško ir paralelių apskritai žmogaus bei visuomenės būtyje.

Pasakotojas Vaižganto publicistikoje, kaip ir grožinėje kūryboje, išyla savo socialiniu, istoriniu, etniniu ir buitiniu matmeniu. Kiekvienu šių matmenų jis atsiskleidžia kaip absoliučia visuomeninės pareigos jausena apdovanotas žmogus, gyvenimo pašaukimą ir buvimo žemėje prasmę sutapatinantis su darbu bendruomenei, tautai, valstybei. Dairantis jo paralelių paties Vaižganto kūryboje, žvilgsnis pirmiausia krypta į „Pragiedrulius“, kur, brėžiant tautos ateities vizijos projektą,

⁸ V. Vanagas, *Realizmas lietuvių literatūroje*, V., 1978, p. 350.

yra sukurta tokių žmonių paveikslų – pozityvistinio tipo humanistinės dvasios vaižgantiškų personažų.

Vaižganto publicistikos pasakotojo portretinis eskizas būtų neišsamus, vienpusiškas ir neautentiškas, išleidus iš akių dar vieną, bene akivaizdžiausią, jo dėmenį. Nepamirština, jog šis pasakotojas ne tik intelektualas, visuomenininkas, politikas, švietėjas, tautos bei piliečių ugdytojas, bet ir menininkas. Tai svarbus, esminės reikšmės daug ką nulėmęs dėmuo. Turėdamas beletristo fantazijos ir vaizdaus žodžio dovaną, Vaižganto publicistikos pasakotojas vienokiu ar kitokiu mastu lėmė savo kurtų tekstų pobūdį, paveikė visus jų literatūrinės raiškos lygmenis, pradedant žodynu ir baigiant pasakojimo kompozavimu bei struktūra.

Šis bendriausiais bruožais nužymėtas, eskiziškas Vaižganto publicistikos pasakotojo paveikslas nesunkiai identifikuojamas. Net turėdamas jį be jokio konteksto, dažnas galėtų pasakyti, jog tai paties kalbamosios publicistikos autoriaus paveikslas. Jame randami duomenys iš esmės atitinka Vaižgantą kaip kūrybinės, kultūrinės, visuomeninės veiklos žmogų charakterizuojančius duomenis, turimus iš šalies. Pagrindiniais savo parametrais tie du paveikslai artimi ir panašūs. Tačiau jie nėra tolygūs. Visiškas jų sutapimas negalimas, kaip negali sutapti objektyvus dagerotipiškai atspindėtas ir subjektyvus interpretaciškai atkurtas vaizdas, fotografija ir tapybinis portretas. Tai yra nustatę literatūros teoretikai⁹. Paprastai autorius kūrinyje „nekalba savo balsu, o kuomet jis tiesiogiai kreipiasi į skaitytoją, tai jau būna nebe autorius, o viena jo „kaukių“¹⁰. Tiesa, pasakotojo paveikslą laikydami ne dokumentine autoriaus

⁹ Žr. В. Кожин, *Рассказчик*, in *Словарь литературоведческих терминов*, М., 1974, p. 310–311.; М. Бахтин, *Вопросы литературы и эстетики*, М., 1975, p. 110–112.; W. Booth, *Rhetoric of Fiction*, Chicago and London, 1975, p. 73.

¹⁰ A. Krasnovas, *Pasakotojas epiniame kūrinyje ir jo santykiai su autoriumi*, „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai“, A serija, 1979, t. 3(68), p. 112.

asmenybės konstrukcija, o jos meninė projekcija, jie remiasi grožine kūryba, bet šią išvadą patvirtinančių pavyzdžių, nors gal ne tokių aiškių, teikia ir publicistika. Užtektinai jų esama taip pat tos rūšies Vaižganto raštuose. Ir ne tik – apskritai lietuviškoje publicistikoje jie, ko gera, iškalbingiausi. Toliau pateiktos dvi citatos gana aiškiai pailiustruoja autoriaus ir pasakotojo sutapimą ir nesutapimą. Straipsnyje „Dėl dabarties mūsų kultūros“, kalbėdamas apie lietuvių kultūros raidos etapus, jo autorius rašo:

Ir Vaižgantas „Tėvynės Sarge“ yra daug tulžies išliejęs. Bet visados jautęs lyg širdies skausmą, kai tenka bartis, keiktis, pykti, neapkęsti ir kitus vesti į neapykantą, kai širdyje nėra tiek karčios pykos, kad širdis juoba linksta mylėti. Ag ir rašęs yra čia pat: leiskite, susimildami, ramiai kultūros darbą dirbti – mielu noru liausimės keršiję! (R 9, p. 195–196).

Ir iškart po šios pastabos Vaižgantas pereina į kalbėjimą pirmuoju asmeniu:

Ir aš, lietuvis, principe pripažindamas neišvengiamą luomų kovą, vis dėlto manau, kad tikrieji lietuviai patenkinti labai pigą (ten pat, p. 196).

Nesutapdamas su autoriumi (*rašytojų, ypač poetų, raštų niekaip negalima identifikuoti su jų siela*, VR 4, p. 146), Vaižganto publicistikos pasakotojas išlieka jam artimas, vaižgantiškas, o kartu skirtingas, turintis savų bruožų. Jis, be to, variantiškas, pasakyti būtų galima, nevienaveidis, ir vien tas faktas jau kalba apie literatūrinį jo autonomiškumą. Jei ne kiekviename, tai ir neretame Vaižganto publicistikos kūrinyje matomas kuo nors kitoks pasakotojas. Vienur jis racionalistiškesnis, „sausėsnis“, moksliškesnis, kitur jausmingesnis, ekspresyvesnis ir poetiškesnis, vienur objektyvus, bešališkas, kitur užsiangąžavęs, pasipiktinęs, ironiškas, keičiasi ir įvairių niuansų įgauna jo charakteris bei temperamentas. Visos šios variacijos priklauso nuo kūrinių tekstų reikšmių bei formų, o jų diapazonas Vaižganto publicistikoje labai platus.

Pasakojimo formos

Publicistika yra atvira ir imli visoms epinio bei prozinio pasakojimo formoms. Dar daugiau – pats rūšinis jos prigimimas prašosi tų formų įvairumo. Tai pasakytina apie ją tiek įvardijamą epitetu „meninė“, tiek ir imamą specifiniu „klasikiniu“ pavidalu.

Kaip jau konstatuota, Vaižganto publicistikoje gausu ne tik žanrinių, bet ir naracinių formų. Tai visiškai suprantama. Literatūros ir apskritai raštijos žanrai yra vieni iš svarbių veiksmų, lemiančių pasakojimo formas, dar daugiau – publicistui, kaip ir beletristui, poetui ar dramaturgui, vienokiu ar kitokiu mastu diktuojančių kūrinio teksto konstravimo būdus bei jų įvairovę.

Visoje Vaižganto kūryboje, o ypač publicistinėje, dominuoja autorinis pasakojimas. Pasakotojas čia yra svarbiausias, o dažniausiai ir vienintelis visa ko, kas reiškia bei sakoma, perteikėjas ir pateikėjas. Jis paprastai jau žino dėstomą istoriją, perduoda ją kaip matytą, patirtą ar girdėtą, o savo kalbėjimą grindžia realistinei prozai įprastais principais: įvykių ir veiksmų chronologija, tiksliai referavimu. Ne ką mažiau negu Vaižganto grožinės kūrybos, jo publicistikos pasakojimui būdingas polifoniškumas. To pat kūrinio tekste siejasi sausa faktografija ir literatūrinė išmonė, objektyvus ir emociingas tonas, intelektualus ir vaizdinis žodynas. Kaip publicistas Vaižgantas vartojo visas pamatines rašytinio pasakojimo formas – informacinį referavimą, aprašymą, dialogą, monologą. Dažniausiai jas vartojo ne atskirai, o pagrėčiui, sluoksniuodamas ir kombinuodamas, kūrinių tekstus, ypač didesnės apimties, darydamas mozaikiškai įvairius, „margus“ ir judrius. Būtų nelengva pasakyti, kuriai iš tų formų jis teikė prioritetą, bet aišku, jog be monologo, ne visada derančio publicistiniams žanrams, kitas eksploatavo plačiai ir produktyviai.

Tad – apie Vaižganto publicistikoje randamas pasakojimo formas, jų žanrinę „geografiją“, reiškimosi būdus ir vaidmenį.

Didelę dalį Vaižganto publicistinės kūrybos, kaip jau sakytą, sudaro straipsniai ir jiems netolimos korespondencijos. Tai tradiciniai ir bene specifiškiausi publicistikos žanrai, kuriuos plačiai kultivavo žymiausi „Aušros“, „Varpo“, „Vilties“ ir vėlesnių laikų lietuvių publicistai. Šiems žanrams būdingas informacinis pradas ir referuojamasis pasakojimas. Jų tekstuose net gal ne tiek pasakojama, t.y. vienaip ar kitaip vaizduojama, o pranešama, aiškinama, keliamos ir grindžiamos tezės. Vaižganto straipsniuose, taip pat apybraižose gausiai pateikiama žinių, duomenų, skaičių, sąrašų, įvairios statistikos – to, kas jų tekstus sieja su kalbėjimu, įprastu moksliniams darbams. Čia dažnai galima susidurti net su tokiais publicistikai ne itin charakteringais dalykais, kaip lentelės ar schemos, kurios grafiniam teksto vaizdui teikia visiškai moksliską, „akademišką“ pavidalą. Informacinio tipo pasakojimui Vaižgantas kartu suteikia aksiologinį aspektą, į pirmą vietą iškeldamas ne savaiminę aiškinamųjų reiškinių prasmę, bet jų projekciją į socialinę, politinę ar visuomeninę plotmę. Nesvarbu, kokią tautos ir visuomenės gyvenimo problemą būtų sprendęs – ar gvildenęs lietuviškos kooperacijos reikalus, ar gynęs lietuvių kultūrą nuo lenkų jai priimamo „antrarūšiškumo“, ar svarstęs karo pabėgėlių situaciją, jis visada atliko ne tik pasakotojo, bet ir vertintojo vaidmenį.

Vaižganto publicistikos kūriniams ir pirmiausia visuomeninių aktualijų straipsniams, kuriuose dominuoja informacinis pasakojimas, būdinga aiški referencija į tikrovę. Pasakotojas jos buvo verčiamas samprotauti, išvedžioti, svarstyti, ieškoti įrodančių ar paneigiančių argumentų, pagaliau kalbėti racionaliai ir konkrečiai, sąvokine kalba. Žinoma, atstovaudamas autoriui menininkui, ir pats jis neiškentė nepasireiškęs kaip menininkas, tad savo sociologinės, ekonominės, istorinės, politologinės bei kitos mokslo sferai priklausančios problematikos tekstus nuolat paspalvino beletristinio kalbėjimo štrichais. Tuo šio tipo Vaižganto publicistika ryškiai išsiskiria iš kitų ano meto publicistų, sakysim, A. Smetonos, G. Petkevičaitės-Bitės, J. Kubiliaus, darbų.

Informuojamojo referavimo principas lemia pasakojimo, o tuo pačiu ir kūrinio teksto struktūrą. Vaižgantas yra prirašęs nemažai korespondencinio tipo straipsnių, kur pasakojimas panašėja į protokolavimą, kur pranešama, kas ką pasakė, ką nutarė ar kaip ką įvykdė. Bet didžiumos šio žanro jo darbų tekstai sukomponuoti klasikinio straipsnio principais: iškeliama probleminė tezė, po to ieškoma argumentų jai pagrįsti ar atmesti. Tezės ar problemos formuluotė Vaižgantas kėlė į antrašę, mėgo ją retorinti, palydėti ir sustiprinti klaustuku ar šauktuku (pvz.: „Ar gali vaisius kitur vežti, savo rinkų neužganėdinus?“, „Kodėl mes klaidžiojame?“, „Argi tai krikščioniška?“, „Ar apšvietimas, ar nuplėšimas?“, „Socialistiški išmislai – viena tik blėdis!“ ir t.t.). Pasak tyrinėtojų, autoriaus santykis su gyvenimo tikrove koduojamas išangoje, epilogė ar specialiose teksto vietose, nes šių struktūrinių elementų funkcija yra supažindinti skaitytoją su svarbiausiu kūrinio klausimu, nukreipti jo dėmesį ir emocijas tam tikra linkme¹¹.

Informuojantis bei referuojantis kalbėjimas yra svarbi Vaižganto publicistikoje vartojama pasakojimo forma. Ji susilietusi su kitomis jo formomis, ir kažin ar būtų įmanoma tiksliai apskaičiuoti, kokią šios publicistikos teksto dalį apima. Aišku tik, jog toji dalis nemenka, jai, matyt, tenka apie pusę publicistinių Vaižganto darbų. Anksčiau aptariant kalbamąją pasakojimo formą, pabrėžta natūrali jos sąsaja su straipsnio žanru. Publicistikai charakteringų specifiškumų ryšys tarp jų neabejotinas. Čia pridurtina, jog ją Vaižgantas vartojo rašydamas ne vien į mokslinius darbus gravituojančius straipsnius. Jos vartojimo atvejų pakanka ir kitų žanrų jo kūrinuose, ypač kelionių apybraižose bei reportažuose, kur informacinio pobūdžio pasakojimas sudaro ištisus tekstų fragmentus. Referatyvine pasakojimo forma parašytieji Vaižganto publicistikos puslapiai ne ką mažiau svarūs negu platūs, nes juose randama

¹¹ M. Jasińska, *Narrator w powieści, „Zagadnienia rodzajów literackich“*, t. V, sąs. 1(8), Łódź, 1962, p. 101–120.

didžiuma faktų, realiųjų, įvairiausių žinių, teikiančių šiai jo kūrybos rūšiai savotiško enciklopedinio žinyno prasmę ir vertę („Aplink Baltiją“).

Kiek skirtingas funkcinis vaidmuo tenka Vaižganto publicistikoje irgi plačiai vartojamai kitai pasakojimo formai – aprašymui. Jis, kaip ir bet koks teksto pavidalą įgaunantis kalbėjimas, savaime suprantama, apie ką nors informuoja, bet tai ne vienintelė, o juolab ne svarbiausia jo paskirtis. Aprašymo net neišeitų laikyti publicistikai specifiška pasakojimo forma. Specifiškesnis jis kur kas beletristikai, ypač realistinei, praejusio ir šio šimtmečio sandūros dešimtmečiais viešpatavusiai lietuvių literatūroje ir tvirtai tebesilaikiusiai Europos literatūrose, lėmusiai Vaižganto išeitos meninės mokyklos programinių pobūdį. Tačiau aprašymo kaip pasakojimo formos svarba ir reikalingumas publicistikoje yra akivaizdūs dalykai. Kiek joje imamasi vaizdinio tikrovės interpretavimo, tiek neišvengiamai turima pasinaudoti aprašymu. Siekdamas realybės vaizdo įtaigumo, jo emocinio ir estetinio poveikio, pagaliau ir kuo didesnio informatyvumo, publicistas negali apsieiti be aprašymo, kuriuo šis vaizdas ir sukuriamas, ir pasiekiamas jo daromas išpūdis. Funkciniu požiūriu aprašymo paskirtis publicistikoje panaši kaip ir grožinėje literatūroje – „materializuoti“ ir kartu charakterizuoti kūrinio tekste išskylančią pasaulį, jo realijas. Taigi publicistas, kaip ir beletristas, pasitelkdamas aprašymą, kuria ar atkuria siužetinių įvykių istorijas, veiksmo vietas interjerus, žmonių ir veikėjų portretus.

Aprašymas kaip pasakojimo forma aptinkamas visoje Vaižganto publicistikoje. Bet labiausiai jis būdingas didesnės apimties kūriniams – apybraižoms ir reportažams, kur veiksmo įvykius ir aplinką būtina eksponuoti išsamiau ir detaliau. Visų pirma tai Vaižganto bene labiausiai mėgtas publicistinis žanras – kelionių apybraižos, jo paties vadintos kelionių vaizdais. Jose aprašoma viskas – lankytų kraštų geografija, gamta, civilizacijos atributai, žmonės ir t.t. Dažnai aprašymai būna įterpti į informacinį pasakojimą, o neretai jie atsija nuo pagrindinės

minties bei įvykių chronologijos ir tampa savarankiškais pradžia ir pabaigą turinčiais paveikslais. Toks, pavyzdžiui, yra angliakasių darbo aprašymas apybraižoje „Amerikoje“. Stebėdamas šį darbą, Vaižgantas žvelgia į jį lyg iš „vidaus“ ir tiksliai, fotografiškai fiksuoja netikėčiausius jo momentus. Tarsi sulėtintoje kino juostoje ryškėja fizinės jėgos gaivalingumas: *Griebia naštą, parausta veidas, išspanga akys, ištyška seilės* (R 8, p. 83). Ryškus regimasis vaizdas, atrodytų, negalintis sužadinti jokių emocijų, virsta estetiniu išgyvenimu, grožėjimusi dirbančių žmonių galia:

Pamačiau, nustėrau ir, to darbo užkerėtas, anglių dulkėse prastovėjau ištisas dvi valandas (R 8, p. 82).

Čia būtų galima pastebėti, jog šis išgyvenimas reiškia kartu ir pasakotojo išėjimą „į viešumą“, objektyvaus jo kalbėjimo subjektyvią vertinamąją remarką. Tokios epiščiausius teksto elementus – aprašymus – palydinčios remarkos Vaižganto publicistikoje dažnos ir įprastos. Antai reportažiškai pasakodamas apie Žalgirio mūšio 500-ųjų metinių minėjimą Krokuvoje ir aprašydamas šia proga atidengtą A. Vivulskio sukurtą paminklą, reportažo autorius neiškentė ironiškai nepakomentavęs:

Ir Vivulskio lietuvis <...> kailį per pečius persimetęs, basas, bekelnis. Susimildami, ponai lenkai! nors gi kelines lietuviams sugražinkite, aplupę jį nuo viso ko! (R 8, p. 28–29)

Galima teigti, kad Vaižganto publicistikoje informacinį pasakojimą nustelbia aprašomasis ten, kur kalbama apie koki nors įvykį. Aprašymo reikalaujančiais įvykiais išsiskiria korespondencijos. Jų teksto pagrindas – glaustai aprašyta „istorija“, paremta konkrečiu atsitikimu. Aprašymas čia kartais artėja prie laisvo pašnekesio, kurio informatyvumas ryškėja, kai pasakotojas ima apibūdinti sutiktus tipus, ironiškai pasišaipto iš jų poelgio. Pvz.:

Paskui <...> nuėjo į šiaudus gulti, kaip meitelis užmigo su pypka, ir užsidegė šiaudai ir trobos. Jo žmona, išvydusi ugnį, nubėgo ir išvilko kaip pelų maišą bemiegantį<...> (R 6, p. 336).

Aprašymai Vaižganto publicistikoje informatyvūs ir kartu nestokoja meninės žiūros. Faktai juose tampa savotiškais interpretacijos objektais. Štai charakteringas epizodas iš Laižuvos miestelyje kilusio gaisro aprašymo:

<...> benzinas sprogo didžiu balsu, išstūmė visus kambario langus, išvertė mūro sieną ir ją apvertė uošvę. Visus tris benzinas aptaškęs uždegė. Atsirado gyvi žmonės – fakelai. Kur tik bėgo, visur benzinas nuo jų kibo: į prekes, į sienas, išlipytas poperiais. Ėmė degti visas vidus (R 9, p. 14).

Pacituota scena yra iš korespondencijos, bet ji ir visiškai be-
letristiška, derėtų prie bet kurio žanro realistinės prozos teksto. Analogiško pobūdžio aprašomųjų scenų, epizodų, fragmentų Vaižganto publicistinėje kūryboje esama apščiai.

Publicistiniams aprašymams Vaižgantas stengėsi suteikti emocinės ir estetinės įtaigos, juos paversti vaizdais. Ir gal pirmiausia pačiame gyvenime, ypač kelionėse, jis ieškojo „vaizdiškų“ aprašymo objektų, iš jų atrinko tuos, kurie „užvaiso kūrybinę galią“. Tai buvo nuolatinis jį lydėjęs pojūtis, tapęs svarbiu tikrovės medžiagos atrankos kriterijumi. Lietuvių išeivių vargus Amerikoje Vaižgantas perteikė fotografishkais rūščios buities aprašymais. Tą nuo emigracijos „už jūrių marių“ tėvynainius atgrasančią buitį jis rodė ne tik paties įtaigiai kuriamais vaizdais, bet ir pasitelkęs žinomą amerikiečių rašytoją U. Sinclairį, pacituodamas epizodų iš jo romano „Džiunglės“, kur vaizduojama Čikagos skerdykla ir joje dirbantys emigrantai lietuviai.

Publicistinėje kūryboje aprašydamas, arba portretuodamas, žmones, Vaižgantas akcentavo tai, kas bendra ir tipiška vieno ar kito socialinio sluoksnio atstovams. Net ir ten, kur esama bent kokių charakterio pėdsakų, visų pirma jis pabrėžė ne žmonių individualumus, o juos vienijančius bendrumus, žvelgė į žmogaus idėjinę veiklą, nenukrypdamas nuo publicistikai būdingos nuostatos – per asmenybę išreikšti visuomeninius siekius. Čia derėtų prisiminti, kad į panašią schemą įtelpa ir „Pragiedrulių“ veikėjai. Romano autorių domina ne jų indivi-

dualieji bruožai, o juos jungiančios bendrybės. Sakysim, Gustis ar senasis Niaura apibūdinamas kaip „gyvas visų parapijiečių tipas“, Taučius – „kaip bendras lietuvių tipas“.

Paprastai publicistikos kūriniuose, net ir stambesniųjų žanrų, turimas vienintelis veiksmo dalyvis – pasakotojas, kuris dažnai sutampa su autoriumi, tad juose nėra, M. Bachtino žodžiais, estetinio vyksmo bei transcendentinio judesio¹². Vis dėlto retsykais Vaižganto tos rūšies kūryboje ir labiausiai kelionių apybraižose pasirodo nuportretuotų žmonių, igaunančių literatūriniais veikėjams būdingo savarankiškumo. Tokia, pavyzdžiui, tampa apybraižos „Amerikoje“ motina, laukianti žinių iš savo vaikų, atsidūrusių už Atlanto, toks jos sūnus ir Niujorko žydas smuklininkas, primityviai apgavęs apybraižos pasakotoją. Bet ir čia Vaižgantas neindividualizuoja savo veikėjų. „Nepasakomai puikus tipas, kokį tik vieną sykį tokį gryną teturėjau laimės matyti“, – taip jis apibūdina atskirą apybraižos „Amerikoje“ žmogų, ir šis apibūdinimas galėtų tikti daugeliui jo apybraižose bei apskritai publicistikoje sutinkamų į veikėjus gravituojančių žmonių. Tipizacija, remiantis koku nors vienu realiu prototipu, yra pagrindinis apybraižos ir, matyt, publicistikos metodas. Būdami tipiški, žmonių likimai čia netampa fabulos grandimi ir teiškyla chronologinėje pasakojimo tėkmėje. Vaižganto publicistikoje nelengva rasti reljefiškiau aprašytą bei sukonstruotą charakterį. Tenkinamasi paprastai vienu kitu jo štrichu, nors kartais pakanka ir minimalaus jų kiekio, kad žmogaus paveikslas rastųsi ryškus ir gyvas. Priminti pakaktų V. Mickevičiaus-Kapsuko portretą, kurį Vaižgantas sukūrė rašydamas jo nekrologą, išgirdęs klaidingą žinią apie šio žinomiausio lietuvių revoliucionieriaus ir bolševiko mirtį.

Veikėjams portretuoti ir charakteriams kurti grožinėje literatūroje plačiai vartojama dramatinė forma. Vaižganto prozoje ši forma svarbi, nors labai plačiai eksploatuojama ji nebuvo¹³.

¹² М. Бахтин, *Эстетика словесного творчества*, М., 1979, p. 20-22.

¹³ A. Vaitiekūnienė, *op. cit.*, p. 277.

„Nupasakodamas tautos ir tėvynės dalykėlius, nevartoju dialogų, nei kitų beletristinių priemonių“, – rašė jis laiške J. Lindei-Dobilui¹⁴. Dialogas iš tikrųjų nėra dažnas Vaižganto publicistinėje kūryboje. Net jo kelionių apybraižose, kur šiai pasakojimo formai reikštis erdvės esama, atrodytų, ne kuo mažiau negu beletristikos žanruose, dialogams tenka tikrai apie trys procentai teksto.

Tačiau dialogai pastebimi ir minimose apybraižose, ir kituose jų autoriaus publicistikos darbuose. Aptinkama gerokai dialogizuotų, o kartais net vien dialogais pagrįstų straipsnių. Žymiu mastu dramine forma parašytas feljetonas „Galia-spektakliai“, šaržuojantis Petrapilio Lietuvių seimą.

Iš ankstyvųjų ir vėlesnių XX a. pirmosios pusės lietuvių publicistų dialoginę pasakojimo formą Vaižgantas yra vartojęs plačiausiai. Tuo nesunku įsitikinti pervertus minėtų laikų svarbiausius lietuviškos publicistikos (V. Kudirkos, Bitės, J. Biliūno, A. Smetonos ir kt.) puslapius. Juose dialogas labai retas ar visai nesutinkamas (pvz., J. Biliūno publicistikoje).

Dialogą bei trumpas jo atkarpas Vaižgantas dažniausiai vartoja aprašymui sustiprinti ar pasakojimui pagyvinti. Kartais tai būna nuasmeninto pokalbio nuotrupos, kuriomis siekiama išsamesnio temos informatyvumo ir kurios telpa pasakotojo kalbos rėmuose. Tokių informacinę funkciją atliekančių dialogų yra ne tik apybraižose, reportažuose, bet ir straipsniuose, net korespondencijose. Bevardžiai dialogai tesudaro aprašymo foną:

Publika, išvydusi neregėtai suktą parašą ant turkų laivo vėliavos, ėmė šaukti, kieno tai būtų.

– Žydų... – pasigirdo iš kažin kur, ir visi prapliupo juoku (R 8, p. 84);

– Panele, važiuosi Kaunan į moterų seimą?

– Ką? Į kunigų sumanytąjį susirinkimą? Ne! <...>

Kitur šneka kitokia, irgi trumpa, be karščio.

– Pone, susirinkime pasišnekėtų apie moterų susivažiavimą.

¹⁴ *Vaižgantas laiškuose Dobilui*, „Lietuvos aidas kultūrinis priedas“, 1939, Nr. 194.

– Tai ką čia šnekėsi? Prišnekės ir pačios. Klegesio bus, kaip žąsis Virbalin vežant... (R 7, p. 158).

Publicistinė raiška nėra dėkinga dialogams, kuriais būtų ryškinami konfliktai ir charakteriai. Straipsnį „Sokratas apie žmonių atstovus“ Vaižgantas sukonstravo vien iš dialogų. Tačiau dviejų veikėjų – Sokrato ir Glaukono – pašnekesyje, nepertraukiamoje replikų grandinėje, susikryžiuoja tik idėjos. Net ten, kur kalba veikėjai, dialogas netampa jų charakterizavimo priemone. Apybraižoje „Amerikoje“ kurdamas vienos dorovingos motinos paveikslą, Vaižgantas pateikia nemažai jos socialinę padėtį apibūdinančių duomenų (gyvena pas svetimus, neturi jokio turto, krūva vaikų), bet kalbėdama pati savo charakteristikai ji mažai ką tepasako. Tad padaryti šitai imasi pasakotojas, paskubėdamas paaiškinti:

Ir nė vieno žodelio apie savo skurdą, nė vieno pasiskundimo, kad ją apleido. Amžinai tas pats motinų atsidėjimas savo vaikams, ji bus pasiruošusi paskutinį kraujo lašelį dėl kūdikio išlašinti, ir padarys tai, nemislydama apie atlyginimą jai (R 8, p. 123).

Toje pat apybraižoje yra ir emociingesnių, gyvą žmonių šneką imituojančių dialogų, kurie paprastai užsimezga be išsamesnio šnekančiųjų apibūdinimo ir sudaro išpūdį, jog reiškiamas beasmenis kalbančiųjų jausmas:

– Tai kiekgi Barbė ima... – klausia per dantis.

– Iš pradžių ilgai nežinojusi, kas pradėti be kalbos, be mokėjimo miestiskai apsisukti. Paskui gavusi darbo už 6 doll. per nedėlią, paskui už 7, o dabar uždirbanti net 8. Ką ji ten dirba, neišmanau (R 8, p. 117).

Į jų kalbą natūraliai įsiterpia vertybinė pasakotojo orientacija:

Vargšai nabagai, kad jie žinotų, kaip jų „kankuliacijos“ šlubuoja, tai pasigailėtų savo išleistų mergelių, jei jos dar nerado sau draugo – gyventi padėjėjo (R 8, p. 118).

Vartojama Vaižganto publicistikoje ir kita dramatinė pasakojimo forma – monologas. Šios rūšies jo darbuose monologinę kalbėjimą apskritai galima laikyti vyraujančiu. Tai lėmė

keletas veiksmų: pati publicistikos meno prigimtis, Vaižganto kaip autoriaus ir pasakotojo atviras ir betarpiškas santykis su adresatu, pagaliau jo turėta pamokslininko bei paskaitininko ir viešo kalbėtojo dovana. Nemažai Vaižganto publicistinių darbų yra straipsniais virtusios įvairiomis progomis sakytos kalbos ir įvairioms auditorijoms skaitytos paskaitos, kurių tekstus „monologino“ gyvas kalbėtojo ir paskaitininko kontaktas su klausytojais. Toks kontaktas ar gal adresato jautimas būdingas ir „nepaskaitiniams“ jo publicistikos tekstams, nors klausytojai čia tėra menami.

Literatūrinio kelio pradžioje gana sėkmingai išbandęs dramaturgo plunksną, klasikinį monologą Vaižgantas vartojo ir publicistikoje. Geras pavyzdys čia galėtų būti žemės reformos tema rašytas jo straipsnis „Kam pirmiausia žemės duoti“. Sukonstruotas jis iš kelių monologų. Išdėstydami savo požiūrius bei motyvus, juos pasako pretendentai į žemę ir per teikia straipsnio pasakotojas. Visus šiuos monologus jungia viena ir ta pati tema – žemės reikalai, bet jie sakomi jau ne autoriaus, o veikėjų, juntama jų individualizuotos kalbėsenos užuomazgų. Iliustracijai pora tokių monologų.

– Iš nebeatmenamų laikų mūsų šeimyna gyvena šitame kalne. Mes dirbame 13 dešimtinių. Mūsų išaugo trys vaikai, kaip ažuolai. Valiotume išdirbti tris syk tiek. Padargų mums yra, sėklų yra, dvi karvi melžiamo, arklys valytas žvilga. Esame, be to, amatninkai. Turime pinigų. Galėtume pirkėti žemės. Tik nelaimingas tas prisirišimas prie aukštakalnio. Kaip pripratome pro langą žiūrėti į trijų mylių tolį, taip dabar net trošku, kur į pakalnę nusileidus ar lygumose esant. Leiskite mums šią, ne kitą vietą iš dvarininko išsipirkti ar iš valdžios gauti. Valdžiai ir valstybei iš mūsų tučtuojau bus naudos. Mes išgyvenę, jokios pašalpos nelaukiame, bet tik nagus užkabintume už žemės, jau ir gyvi ir vaisingi (R 11, p. 34–35).

– Tamsta, tamsta... tss... kad ponas negirdėtų. Šiemet mums reikia kontraktai imti. Tik „kr. damokretas“ kunigėlis sako: „Neimkite, dar dairykitės, bene pripažins jums tos žemės savastimi“. Tai kaipgi manai? Esi iš Kauno. Kas gi ten girdisi: ar valdžia jau padirbo projektą ir mus, bežemių nuomininkus, žeme apdalyti? Dar ne? Ji teruošia žemę kareiviams? Tuščias dalykas! Ag didžiūma dabartinės mūsų kariuomenės tai dvarų ir ūkininkų bernai. Ko jie pabėgo savanoriais? Tėvynės gintų? Kaipgis? Pabėgo, kad jiems žemė knisti nusibodo (R 11, p. 35).

Tokias iliustracijas būtų galima pratęsti. Panašia monologine forma, tik nepalyginti emocingesniu tonu, parašyta didžioji dalis kelionių apybraižoms skiriamo jo išvykos į panemunes aprašymo „Vieną dieną Nemajūnuose“. Autoriaus ir pasakotojo monologas čia nukreiptas į labai efemeriškai regimą kelionės bendrą, o iš tikrųjų labiau panašų, jog sakomas sau pačiam.

Monologai Vaižganto publicistikoje kartais įgauna vidinių monologų prasmį ir formų. Tai autoriaus ir pasakotojo dvasinių būsenų atspindžiai, randami tuose straipsniuose bei apybraižose, kuriuose dominuoja jo paties išgyvenimai. Vidiniam monologui artimu būdu Vaižgantas dažniausiai išreiškia savo emocijas atsидūręs gamtoje, paveiktas joje patiriamų įspūdžių. Tokių monologinio pasakojimo protrūkių daugiausia jo kelionių apybraižose, kur gamtos vaizdas yra natūralus ir neretas keliaujančio pasakotojo stebėjimų objektas bei emocijų ar estetinių išgyvenimų žadintojas. Tose apybraižose šio tipo monologinio pasakojimo tekstų esama nemažai.

Vartojo Vaižgantas kalbamą monologo formą dar vienu atveju – reaguodamas į jį skaudinusius įvykius ar nepaprastas gyvenimo situacijas. Čia pokalbyje su savimi jis paprastai itin sujaudintas, retoriškas ir ekspresyvus, kaip, sakysim, 1918m. straipsnyje „Oi, kiek ilgėtasi!“, kur išsakomi jo išgyvenimai, negalint grįžti iš Skandinavų į nepriklausomai būčiai kylanti savo kraštą, ir tų pat metų „feljetonyje“ „Aš mylėjau Lietuvą...“, matant šiai būčiai augančią grėsmę:

Nyku. Štorme jauti Europą, jos karą; jauti, kaip tu esi niekai šitame ištisu tautų sukuryje, kaip niekam nėra laiko tavimi interesuotis ir rūpintis tavo likimu. Ar tu vietoje nyksi noksi, ar pargrižęs tėvynėn krūvą raštų dovanosi, ką gi visa tai nusvers bendroje pasaulio iširtėje? Ir nuo tos minutės darosi tau dar šalčiau neg nuo žvarbaus vėjo (R 10, p. 15).

O, ne! Aš ne empirėjų srities gyventojas, aš ne svajotojas; mano širdis ne medžiaga, skiriama sudegti savo paties ugnyje, savo paties pajėgomis sukurtoje. Aš esu gyva esybė, visiškai reali. Kūnų pasaulyje aš užimu tam tikrą vietą, ir tos vietos man reikia nemaža, kai pasiūdo šen ar ten, kur pavoro mane neramioji dvasia. Aš esu – Laisvės reikalingas (R 10, p. 151).

Šie ir anksčiau cituoti fragmentai gana poetiški, gal net kiek neiprasti publicistiniam tekstui. Tačiau per visą Vaižganto publicistiką jų būtų galima prirankioti ne tiek jau mažai. Grožinių jo kūrinių poetiką charakterizavusios A. Vaitiekūnienės manymu, daugelis jų galėtų būti laikomi lyrine epika ir epine lyrika¹⁵. Iš tiesų, lyrizmas Vaižganto prozoje, ypač „aukštaitiškoje“ „Pragiedrulių“ dalyje, apsakyme „Rimai ir Nerimai“, apysakose „Dėdės ir dėdienės“, „Nebylys“, nesunkiai pastebimas ar nujaučiamas. Jis savitas, „vaižgantiškas“, tolimas sentimentalumui ir melancholijai, gal net racionalus ar refleksinis¹⁶. Jo šaltinis yra ne tiek gyvenimą linkusi poetizuoti „deimantiukų ieškotojo“ Vaižganto prigimtis bei poetiški jo išgyvenimai, kiek lyrinio interpretavimo prašančio ar reikalaujančio vaizduojamojo objekto diktatas ir vaizduojančiojo suprata būtinybė jam paklusti. Kitaip sakant, lyrizmas Vaižganto prozoje daugiau imituotas, sukurtas, negu išgyventas.

Poetiškumas Vaižganto publicistikoje tesireiškia epizodais, kurių ištisinė gija nesusieja. Čia daugiausia lyriški ar palyrinti visi pasakotojo monologai, kuriuos jis sako reikšdamas, sakydam, gamtos akivaizdoje patiriamus išpūdžius:

Nieko nebegalima beiškirti, kur regratis – tas pats jūros ir dangaus mėlynumas. Ir jūra – pilna salų salelių. Na, taip gražu, kaip... Trakų ežere. Dar gražiau ir fantastingiau. Pone Die, iš kurgi čia salos, kad jų pirmiau nebuvo? Ak, tai tik atskirų debesėlių – avių šešėliai ant vandens... Jie išnyks. Tegu sau. Ar man ne vis viena? Juk aš negyvensiu tose salose. Tieliekie gi jos man atmintyje – salos! Ir ačiū joms, kad man atminė – Trakų ežerą: ar yr kam dabar juo džiaugtis? (R 8, p. 208).

Tikrai aukštaitiška mano aistra – vandenai ir kalnai – platybės ir aukštybės. Aš jų ilgėjaus iš pat mažens. Plaukioti laiveliu ežere, taškytis pakrašty man taip malonu, kaip ir laukinei antei. <...> Jūra mane alpinte alpindavo, ir aš taip jos pasiilgdavau, kad retkarčiais imdavau ir nuvažiuodavau be jokio kito reikalo dieną antrą parymoti išsiūrėjus į platybės. Ir visai buvau laimingas, kai teko perbristi pats Atlantas ten ir atgal (R 8, p. 374).

¹⁵ A. Vaitiekūnienė, *op. cit.*, p. 275.

¹⁶ J. Ambrazevičius, *Vaižgantas*, K., 1936, p. 43.

Tokio pat tipo yra dvasiniais išgyvenimais virtusios monologinės jo refleksijos visuomeninę prasmę turinčiomis temomis (straipsniai „Oi, kiek ilgėtasi!“, „Nepriklausomybės paskelbimo belaukiant“). Tik šiuo atveju jo lyrizmas uždaresnis, susiliejęs su kūrinų poetiškumu apskritai, jų tekstų pakilumu ir retorika. Pasakojimas Vaižganto publicistikoje yra XX a. pradžios prozai, tradicinei ir modernėjusiai, būdingos struktūros. Jame komponuojamos, jungiamos ir derinamos grožinei kūrybai įprastos naracinės formos, natūraliai, laisvai nuo vienos jų pereidinėjama prie kitos. Bet su autoriumi paprastai sutampantis pasakotojas čia visiškai, galima būtų pasakyti, neproziškai, atviras, daug atviresnis negu savo paties beletristikoje. Jis lengvai keičia kalbėjimo toną, iš objektyvaus pereidamas į subjektyvų, iš loginio svarstymo į vaizdinį aprašymą. Visų spalvų spektru atspindintis autoriaus asmenybę ir kūrybinę individualybę, Vaižganto publicistikos pasakojimas judrus, dinamiškas ir polifoniškas. Tokį jo charakterį lemia ne vien pamatinės pasakojimo formos. Be jų, svarbus vaidmuo jo struktūroje tenka autoriaus ir pasakotojo vertybines nuostatas išreiškiantiems teksto elementams – digresijoms, intarpams, komentarams, apibendrinimams, pagaliau gausiai vartojamoms įvairių šaltinių citatoms, tarp kurių autorių matomi autoritetingiausi lietuvių literatūros ir kultūros žmonės, kaip, sakysim, A. Jakštas, Maironis, A. Vienažindys, Žemaitė ir t.t.

Publicistiniai Vaižganto kūriniai, pirmiausia, žinoma, apybraižos, pakankamai siužetiški ar net fabuliški. Antra vertus, ir tuose iš jų, kurių centre yra įvykis ar atsitikimas, fabulinius pasakojimo elementus žymiu mastu yra pakeitę nefabuliniai, apibendrintos išvados, tikslus ir detalus aplinkos aprašymas. Gebėjimas derinti enciklopedinių žinių gausumą ir literatūrinį pasakojimo pobūdį leido Vaižgantui išvengti sauso, mechaniško referavimo. Nesitenkinęs tik kanoniška apybraižininko pozicija, jis visada ieškojo „nuosavo matymo kampo“, leido sau saikingą išmonės dozę. Apybraižose „Prancūzijoje“ ir „Italijoje“ dominuoja abstraktusis, enciklopedinis pradas, gausu

nuorodų į tų šalių kultūros realijas. Tačiau literatūrinė raiška vietomis čia tokia sugestyvi, kad abstraktaus retorinio diskurso konstrukcija darosi nebežymi. Istorinės žinios apie Italiją, likusią autoriui „neįspėjama paslaptimi“, sumyšta su subtilia tos šalies gamtos grožio pajauta, palydima autentiškų asociacijų bei digresijų:

Kyli aukštyrų kalną, o tau rodos, grįžti į šiaurę, namo. Aš romantiku deduos ar mane kas jūsų deda, bet nesu sentimentalus. Vis dėlto, išvydęs mūsų berželių, nusišiepiau, anot to, kaip gelžėle radęs; kad nebūt traukiamas lyg ant kartuvių, būčiau iššokęs ir meiliai paglostęs nekaltai baltą, lygią, švelnią jo tošį (R 8, p. 417).

Tiesioginis pasakotojo sąlytis su aprašoma aplinka, savęs kaip natūralaus jos dalyvio įvedimas suasmenina apybraižos tekstą. Objektyvios realybės kontūrus blukina subjektyvių pojūčių, išpūdžių ir perspektyvų kaita:

Ir liko ilgesys. Puikiausiuose miestuose, Ženevoje, Paryžiuje, pasiilgimas – kalnų dykumos, kur jausmai nevaržomai siaučia ir ta kryptimi, kurią pats sąmoningai duodi, o ne tą, kurią miestai su aukštąja savo kultūra mestinai primeta (R 8, p. 384).

Vaižganto apybraižose mėgstamos retrospekcijos į praeitį liudijo, kad jų autoriaus mąstymas nebuvo „izoliuotas, abstraktiškas tarsi imanentiškas jo dvasios veiksmas, bet nuolatinis bendravimas su išviršiniu pasauliu, kaip ir koks auto-dialogas su pačiu savim arba su su kažkokiu fiktyviu bendru <...>“¹⁷. Jomis čia buvo pabrėžtas aprašomo įvykio reikšmingumas, jos žymėjo autoriaus pastangas sustiprinti vertinimą, pateikti vertybių skalę kaip atsvarą lietuviams, traukiantiems į Ameriką.

Eskižiškai žvilgterėjus į pagrindines Vaižganto publicistikoje aptinkamas pasakojimo formas (informacinį referavimą, aprašymą, dialogą, monologą), galima teigti, kad pasakojimas naracinių formų požiūriu nėra tolygus. Vargu ar rastume bent vieną „gryną“ jo publicistikos kūrinį, kuriame dominuotų kuri

¹⁷ V. Mykolaitis, Juozas Tumas-Vaižgantas, „Židiny“, 1928, Nr. 3, p. 202.

nors viena tų formų. Priešingai, Vaižganto pasakojimui daugiau būdingas mozaikiškumas. Visos jo publicistikoje vartojamos formos sumišusios viena su kita arba papildo viena kitą. Bet kokios apimties ir bet kokio žanro darbuose Vaižgantas jungė įvairius pasakojimo būdus. Tai buvo išskirtinis jo kalbėjimo bruožas, vyravęs ir publicistinėje, ir grožinėje kūryboje.

Sakyta, kad Vaižganto straipsniuose ir korespondencijose dominuojanti informacinį pasakojimą kelionių apybraižose keičia gausūs ir įvairūs aprašymai. Dėmesys krypta į tuos, kurie, pasakotojo išlaisvinti iš faktografiškumo ir informatyvumo, igauna estetinės žiūros ir transformuojasi pagal pasakotojo vaizduotės impulsus.

Labiausiai beletrizuoti Vaižganto apybraižose gamtos aprašymai. Juose daug vyksmo, nėra šalto, objektyvaus konstatavimo, visur vienaip ar kitaip dalyvauja pasakotojas su savo emocijomis. Nors yra įkomponuoti į didesnius tekstus, šie aprašymai gali būti savarankiškais vaizdeliais. Lyrinę impresiją, pavyzdžiui, implikuotų apybraižos „Amerikoje“ skyrelio „Bremerhaven. Išvažiavimas“ žuvėdrų epizodas. Gamtos gaivalo sukeltas estetizuotas išgyvenimas čia savaip atsverė ir kiek ironišką pasakotojo žvilgsnį į aplinką, leido jam pereiti nuo empirinio aprašinėjimo prie metaforizacijos. Baimė, ilgesys, tuštumos jautimas susipina į lyrinę susimąstymo ir vizijų tonaciją. Publicistika, pasak teoretikų, artima grožinei kūrybai savo asociatyvumu, siužeto vaidmens ignoravimu, vaizdo ir minties derme, išskirtine autoriaus pozicija¹⁸. Gamtos vaizdus persmelkiančios ambivalentiškos emocijos, jo kalbėjimo intonacijų kaita ir harmonija yra specifinis minėtos Vaižganto apybraižos teksto bruožas. Gamtos vaizdas, įgavęs metaforinę prasmę, čia iškilo kaip kontrastas pasakojamųjų įvykių sumaiščiai. Detalumas ir emocinė nuotaika susijungia į vienumą, regimasis vaizdas pereina į atsiminimų ir lyginimų plotmę, žuvėdros darosi savotiškas mediumas tarp esaties ir praeities:

¹⁸ Г. Колосов, *Поэтика очерка*, М., 1977, p. 45–46.

Pamylau tave, žuvėdra, už tavo gyvybės galybę, už tavo nuvaldymą nepaprastų savo viekų. Už kelių šimtų varstų tu mus apleidei. Gailėjaus. Tariaus, ir tu nebeįveikianti tuštaus tolimo. Bet, grįždamas rudenį, ir vėl mačiau tave nebe už kelių šimtų, tik už pusantro tūkstančio varstų nuo krašto. Tu įveiki jūrą ir audrą. Tu nežinai baimės, nežinai ribų savo valiai, nežinai kliūčių savo neramiai dvasiai lėkti, galvą apšukus, tu visur jautiesi vienodai. Tu turėtumei būti pilnos laisvės simbolas (R 8, p. 75).

Reportažiškai perduotas kelionės į Krymą aprašymas „Į saulę, į saulę!“ sustiprintas vaižgantiškomis kūrybinės vaižduotės pagavomis, pasikartojančiu vaiždu, lydinčiu pasakotoją. Toks vaiždas ar leitmotyvas, struktūrinantis pasakojimą, yra saulė. Į ją kreipiamasi kaip į kelionės bendrą, ji paklūsta autoriaus nuotaikos judėjimui, jo minčių dinamizmui:

Išeiini oran, ant galvos tau kaip karčia verčia kas piktas, įnirtęs saulės spindulius. Saulė siunta iš viršaus, šviesa ir karštis smarkiai krenta, juda, nerimsta. Ar tai ne audra? Saulės audra, kaip yra magnito audra (R 8, p. 200).

Saulės motyvas koreliuoja su tos pačios stichijos reiškiniiais: kalnais ir jūra. Išvedama simbolinė vertikalė, kurianti savotišką kraštovaizdžio hierarchiją. Panašų modelį galima rasti ir „Pragiedruliuose“, kur gamtiškasis polius – aukštumos, kalvos, medžiai ir piliakalniai – išsidėsto vertikaliojoje kūrinio plotmėje.

Tekstą struktūrinantis leitmotyvas Vaižganto publicistikoje dažnai tampa simboliu. Feljetonu autoriaus vadintas straipsnis „Ei, jaunuomene, kilk lig debesų!“ parašytas kaip vienos emocijos siužetas, saulės gyvybinių galių pagarbinimo fragmentas. Jo emocinę slinktį sukuria emfatinė nuotaika. Saulės motyvas integruoja visą kūrinį, įgaunantį eilėraščio proza intonaciją. Saulė – metaforizuota, ji tampa dvasinio tobulėjimo ženklu:

Nei sparnelių, nei mašinų, kurie kūną pakylėtų ir nublokštų ant pat saulės. A, tai kūnas viso kaltas? Imkis, Laume, savo dalį! Marink kūną tamsumoje! Aš priemonę naują randu: pasliuosavęs dvasia kilti ir pasiekti – Ideala, Saulės aukštį, josios rūmą ir dar aukščiau – patį Dangų!.. (R 12, p. 21–22)

Leitmotyvo funkciją Vaižganto kūrinuose atliko ir pasikartojantis žodis ar sakiny, prisiminimų nuotrūpa, citatos fragmentas.

Vaizduodamas gamtą, Vaižgantas dažnai renkasi personifikaciją. Stipriausiai beletrizuotuose jo publicistikos gamtos vaizduose vyksmas skleidžiasi pasakotojui pažįstamoje aplinkoje. Tie vaizdai nėra tik jo išgyvenimų fonas – jie patys įeina į šių išgyvenimų srautą kaip lygiaverčiai komponentai. Vargu ar buvo teisus J. Ambrazevičius, išvelgęs Vaižganto kūryboje gamtos mistikos¹⁹. Šalia gamtos ar net joje čia visada stovi žmogus – reflektuojantis, svarstantis, ieškantis nusiramino. Gal dėl to, kaip sakė V. Mykolaitis, ir meniško literatūrinio peizažo toje kūryboje sunku būtų aptikti, nes ji nuolat ardo „žmogaus gyvenimo reminiscencijos“²⁰.

Apybraižoje „Vieną dieną Nemajūnuose“ nėra aiškos veiksmo trajektorijos, fiksuojami vizualiniai išpūdžiai. Tačiau joje Vaižgantas sukuria savotišką dvigubą tekstą, kuriame pateikiama objektyvi informacija apie išorinį pasaulį ir kartu rodomas pasakotojo reagavimas bei suinteresuotumas. Tokiu būdu tikrovėje besiskleidžiantys fotografiškai apybraižiški vaizdiniai transformuojasi į meninį žodį: *Atsisėdau aukštame kriaušiuje ir rašau, rašau nė nepajudėdamas* (R 8, p. 453). Pasakojimo subjektyvizacija mažina ribą tarp adresanto ir vaizduojamojo objekto, o šiuo atveju pasakotojas rodo ir patį kūrybos procesą. Fiksuojami gamtos reiškiniai koegzistuoja su patirtais ir jau seniai pradingusiais praeities vaizdais. Nėra pasakojimo judėjimo viena kryptimi. *Kitados* ir *dabar* susitinka, praeitis išgyvenama kaip dabartis. Pasakymą, priklausančią praeities laikui, ir dabartį žymintį diskursyvaus sakymo akta jungia būtojo ir esamojo laikų kaita. Prasmingai realizuojamas, Bachtino žodžiais, laiko ir erdvės chronotopas²¹ (šiapus ir anapus Nemuno; diena, vakaras, naktis), pasiekiama pasakotojo refleksijos ir nepakartojamų gamtos ženklų dermė. Nujauciama miesto ir gamtos opozicija. Pasakotojui maloniausias

¹⁹ J. Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 153.

²⁰ V. Mykolaitis-Putinas, *Naujoji lietuvių literatūra*, K., 1936, p. 392.

²¹ М. Бахтин, *op. cit.*, p. 224.

„ištrėmimas gamtos prieglobstin“, tad jis traukiasi iš miesto kaip svetimos ir priverstinės erdvės, kurioje *težiūrimė į vieną punktą, į tuos vienus kelius kvadratinis centimetrus, ar tik sau po kojų, kai kur skubinamės* (R 8, p. 450). Žmogus paklūsta tikslin-gam gamtos ritmui: diena siejama su veikla ir dinamizmu, vakaras (naktis) nuteikia svarstymams, meditacijai. Šiuo paros metu ir randasi stipriausios refleksijos, kuriose atsikartoja A. Baranausko „Anykščių šilelio“ intonacijos:

Ak, kokia naktis. Mieste mes buvome pamirše, kad toki esti. Išsisas majestotas, pradėdant nuo nakties preliudijos – uodu; Trumputė pavasario nakties tyla ūmai ir visai netikėtai praplyšta, ligi tik švisteli patys pirmieji aušros spinduliai, ne, ligi tik praskysta dar visai nez-naimiai nakties tamsa <...> (R 8, p. 450, 451).

Sukcesyvi pasakojimo tvarka (vienas įvykis slenka paskui kitą) Vaižganto apybraižose atkuria dabarties laiko judėjimą viena kryptimi. Veiksmas tęstinis, o įvykiai, epizodai dėstomi chronologiškai. Dažniausiai pasakojama pirmuoju asmeniu: čia pasakotojas yra konkretus asmuo, dalyvaujantis veiksmė ir kartu pasakojantis apie jį savo vardu. O kaip teigiama lite-ratūros teoretikų, „esminė pasakojimo pirmuoju asmeniu ypa-tybė yra ta, kad jis siekia atrodyti ne išmone, o tikru istoriniu dokumentu“²², kad jo dokumentiškumą paremia ir tai, jog apy-braižose vyraujantis pasakotojas veikėjas naudojasi pasako-tojo autoriaus privilegijomis – komentuoja ir aiškina įvykius bei herojų poelgius²³.

Pasakojimas – savotiška meninė konstrukcija, materializuo-jama pasakotojo ir personažo pavidalais. Pasakojimo pobūdį lemia stilius, t.y. tai, kas ryškiausiai reprezentuoja pasakojimo savitumą. Tiek grožinio, tiek ir publicistinio kūrinio stilių kuria kalba. Vaižganto publicistikos pasakojimo stiliaus ir kalbos aptarimas leidžia geriau suvokti jo meninio žodžio savitumą, stiliaus daugiasluoksniškumą ir vaižgantišką kalbos struktūrą.

²² K. Hamburger, *Die Logik der Dichtung*, Stuttgart, 1977, p. 246.

²³ F.K. Stanzel, *Theorie des Erzählens*, Göttingen, 1989, p. 243.

Kalba ir stilius

Žodis ir frazė, leksikos spalvos ir intonacijos yra pamatinės svarbos literatūrinio teksto raiškos elementai. Jie svarbesni negu žanrinės pasakojimo formos, nes žodžiais ir sintaksinėmis jų kombinacijomis „užpildomos“ pastarųjų konstrukcijos, iš jų, tarsi materialios medžiagos detalių, pastatomas literatūros kūrinio statinys. Kalba, anot D. Saukos, suėmusi į save įvairias patirtis, yra objektyvė, pastūmėjanti individualybę viena ar kita kryptimi¹.

Būdami susiję su moksline ir grožine kalba bei moksliniu ir grožiniu stiliumi, publicistikos kalba ir stilius įgauna jų abiejų ypatybių: objektyvaus, logizuoto informatyvumo ir subjektyvaus vaizdingumo bei ekspresijos. Vaižganto publicistikoje tokia jungtis ir dermė akivaizdi. Tačiau svarbiausia joje tai, kas individualu, kas geriausiai reprezentuoja autoriaus asmenybę. Vaižganto publicistikos kalbą ir stilių charakterizuoja savitos leksinės formos bei sintaksinės intonacijos. Jos atitinka konkretų ar abstrahuojantį ir kartu vaizdinį autoriaus mąstymą, lemiantį galiausiai kalbinę ir stilistinę šios publicistikos raišką, kurioje dominuoja subjektyvumo ir individualumo pradai.

¹ D. Sauka, *Jurgis Savickis*, V., 1994, p. 136.

Žodyno ištakos

Publicistas nekuria ypatingos tik šiai raštijos sričiai tinkančios kalbos, o naudojasi tuo žodžių arsenalu, kuris jau yra sukurtas. Jo, kaip ir rašančiojo beletristinius kūrinius, kalbą lemia įprastinė šnekamosios kalbos leksika, jos fonetinės, semantinės, gramatinės formos. Tačiau būdama daugiafunkcinė, publicistikos kalba įgauna ir mokslinės bei grožinės kalbos bruožų.

Kaip ir kitų rūšių kūrinius, savo publicistinius darbus, pradedant pačiais pirmaisiais, Vaižgantas rašė bendrine lietuvių kalba. Nuo jos normų jis neišvengė, o neretai ir nevengė nukrypimų, – vartojo archajiškas ir tarmiškas formas, skolinius, naujadarus, dialektizmus, neįprastą žodžių tvarką. Tačiau tokie nukrypimai ir netaisyklingumai nėra jo kalbos vaizdą ardantys svetimkūniai. Vaižganto kalba, nors ir patyrusi kalbininkų kritikos, suvokiama kaip fenomenas – nepralenkimas ir sunkiai pralenkiamas, pats nepralenkiantis nebent K. Donelaičio, jo žodžio sodrumo ir originalumo.

Vaižganto raštų kalbai teikta chrestomatinio pavyzdžio prasmės, mokyti iš jos raginti rašytojai, ir ne vieno jų, pačių prisipažinimu, mokytasi. Šių raštų leksika ir frazeologija yra vienas dosniausių šaltinių lietuviškosios leksikografijos tezaurui – Didžiajam lietuvių kalbos žodynui. Vaižganto kalba žodinga, gausi leksinių sluoksnių bei tipų, gyvajai šnekai būdingų pasakymų, vaizdų, ekspresyvi, dinamiška, – o kiekvienas taikliai parinktas žodis jau prilygsta vaizdai ar poezijai. Tokius jos savumus yra iškėlę ir konstatavę visi bent kiek atidesni Vaižganto tyrinėtojai – V. Mykolaitis-Putinas, J. Ambrazavičius, V. Zaborskaitė, A. Vaitiekūnienė. Tačiau, nors ir gavusi aukštą pripažinimą, Vaižganto raštų kalba nėra susilaukusi specialesnės studijos, kurioje lingvistiniu ar stilistiniu aspektu būtų pabandyta nusakyti jos pobūdį, labiau konkretizuoti jos vaidmenį rašytinės bendrinės lietuvių kalbos raidoje, nustatyti, ką ji reiškė lietuviško literatūrinio stiliaus

brendimui ir sklaidai. Pasitenkinta konstatavimu, kad Vaižganto, kaip ir J. Biliūno, Maironio, Žemaitės, A. Vienuolio, V. Krėvės, indėlis toje srityje buvo labai didelis².

Nusistovėti spėjusi Vaižganto raštų kalbos samprata iš esmės atremta į beletristinės jų dalies analizes ir interpretacijas. Tai visiškai natūralu. Nors ir sudarydama tik šeštą ar septintą dalį rašytojo literatūrinės kūrybos, beletristika ją reprezentuoja, visapusiškiausiai įkūnija jos bruožus. Bet nėra bereikšmės ir kitos jo darbų rūšys – publicistika, literatūros istorija ir kritika, epistolografija. Kiekvienos jų tekstai teikia Vaižganto kalbos charakteristiką patvirtinančių, o neretu atveju ir praplečiančių, detalizuojančių, turtinančių duomenų. Labiausiai tuo atžvilgiu išsiskiria publicistiniai raštai.

Vaižganto kūrybinės biografijos chronologija sutapo su istorinės reikšmės lietuvių kalbos tarpsniu – bendrinės kalbos atsiradimo ir susiformavimo metais. Susijusi su Mažosios Lietuvos raštų ir A. Schleicherio, F. Kuršaičio gramatikų teorijomis, atremta į vakarų aukštaičių kauniškių šnektą, įsikūnijusi „Aušros“, „Varpo“, „Tėvynės sargo“ puslapiuose, augusi imanentiškai ir ugdoma, bendrinė lietuvių kalba baigiantis trečiajam XX a. dešimtmečiui pasiekė išsamų gramatinį ir estetinį pavidalą, pasidarydama universalia rašytinio bei žodinio visuomenės susižinojimo priemone, literatūrinei kūrybai visokeriopą medžiagą teikiančiu šaltiniu, pagaliau tapdama „gražia“ savo formų sklandumu ir tikslumu. Tokią ją paliko 1930 m. iš gyvenimo išėjęs J. Jablonskis, savo 1901, 1911 ir 1919 metų normatyvinėmis gramatikomis bei kitais darbais jai suteikęs kanonines formas ir pelnytai laikomas jos kūrėju. Vaižgantas, būdamas bendrinės lietuvių kalbos tapsmo amžininkas ir liudytojas, buvo ir vienas jo dalyvių, savo darbais dėjęsis prie spartesnio šio proceso vyksmo. Lietuvių kalbos istorikai toje srityje jam, tiesa, nėra pripažinę kokių nors žymesnių nuopelnų, tačiau jų neabejotinai galima pastebėti ir konstatuoti –

² Žr. J. Palionis, *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, V., 1979, p. 255.

jis laikomas bene pirmuoju rašytoju, kuris sąmoningai gilinosi į lietuvių kalbą³.

Lietuvių kalbos – bendrinės, raštų, šnekamosios – ugdymas Vaižgantui per visą jo veiklą buvo gyva aktualija, ir atrodytu ne vaižgantiška, jeigu į ją, kaip ir į kitas tautinio, kultūrinio, visuomeninio bei valstybinio gyvenimo aktualijas jis nebūtų reagavęs. O reagavo ir atsiliepė įvairiais būdais.

Kalbos reikalai Vaižgantui rūpėjo, galima sakyti, nuo literatūrinio darbo pradžios. „Tėvynės sarge“ jis anonsavo rankraščių tebebuvusią pirmąją J. Jablonskio gramatiką, o 1901 m. išspausdintą tuoj pat recenzavo „Žinyčioje“. Recenzentas pasirodė esąs pakankamai reiklus ir kompetentingas. Pabrėžęs šios norminamosios gramatikos svarbą, Vaižgantas vis dėlto kritiškai vertino kai kuriuos jos autoriaus siūlymus, nevykusius terminus. Oponuodamas nesirėmė, o ir negalėjo remtis mokslinėmis teorijomis. Pagrindinis argumentas, kuriuo jis įrodinėjo savo teiginius, buvo žmonių šnekos, aukštaičių ir žemaičių tarmių leksikos ir morfologijos faktai. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą ne viename periodiniame leidinyje, kurį pats redagavo ar kuriame bendradarbiavo, Vaižgantas paskelbė nemažai kalbos kultūros tipo straipsnių. Juose ragino neteršti kalbos svetimybėmis, ypač rūpinosi lenkintojų suslavintų lietuviškų antroponimų ir toponimų autentiškų formų atkūrimu (str.: „Kaip reikia rašyti lietuviškus vardus?“, „Mokinkimės lietuviškai rašyti!“, „Nekeiskime senoviškų vardų vietų“ ir kt.). Be išsamesnių, platesnes kalbos problemas aptariančių straipsnių, Vaižgantas yra paskelbęs trumpų pastabų bei replikų rašybos, žodžių darybos, žodžių reikšmių ir vartosenos klausimais („Kas tai yra „guoga“?, „Ksiądz“ ar „kunigas“?, „Tuberkulozas – krumslinė?“, „Dar, dar, dar ir dar“).

Vaižganto domėjimasis lingvistinėmis problemomis matyti ir iš jo korespondencijos su J. Jablonskiu, A. Dambrausku,

³ V. Vitkauskas, *Pastabos dėl Vaižganto raštų kalbos*, „Gimtas žodis“, 1989, Nr. 8, p. 31.

K. Būga. Kalbiniai interesai jį ypač susiejo su pastaruoju. K. Būga aiškino Vaižganto prašomų žodžių etimologijas, o šis savo ruožtu jam siuntė retesnių, tarmėse vartojamų žodžių Didžiajam lietuvių kalbos žodynui. K. Būgos nuostatos praktiniais kalbos klausimais buvo artimos Vaižgantui, mėgusiam kalbinę laisvę, ne visada linkusiam griežtai laikytis gramatinių normatyvų. Po K. Būgos mirties paskelbtame straipsnyje „Kas gi dabar daryti su Būgos žodynu?“ pagrindiniu kriterijumi, kuriuo turėtų remtis tą darbą tęsti ėmęsi kalbininkai, Vaižgantas laikė būgiškąjį kalbos fakto ir jo konstatavimo rašte ar gyvojoje kalboje svarbos supratimą. Jis pritarė tezauro tipo žodyno kūrimo idėjai ir oponavo tiems, kam pakako žodyno tik „praktikai“.

XX a. pirmaisiais dešimtmečiais vis stabilesnės bendrinės kalbos formos imtos realizuoti tradiciniais ir modernių formų literatūros kūriniiais, nauja teksto stilistika, gausiais vertimais. Vaižgantas ir tada neliko nuošalėje: kalbos gerinimo temos nepamiršo savo literatūrinėse recenzijose, įsijungė į trečiojo dešimtmečio viduryje vykusią polemiką tarp kalbininkų ir rašytojų dėl „gramatiško“ ir „kūrybiško“ kalbos vartojimo. Nors ir netapęs visišku šalininku rašytojų, persiėmusių estetišnės lingvistikos teoretikų (K. Vosslerio, B. Crocès, L. Spitzerio) mintimis apie nepamatuojamą kūrybos laisvę, jis stėjo į jų pusę, gindamas J. Jablonskio sukritikuotą F. Kiršos „Vitolio raudos“ vertimą (str. „Dėl „Vitolio raudos“).

Kalbinei rašytinių tekstų raiškai Vaižgantas daug dėmesio skyrė aiškindamas bei vertindamas grožines knygas, periodinius leidinius. J. Lindės-Dobilo, K. Puidos, I. Šeiniiaus kūriniuose jis nerado didesnių žodyną ar sintaksę turtinančių vertybių. Kalbos novacijos, nors ir turėjusios stilistinę konotaciją, jo buvo priimamos kritiškai, kartais net laikomos „nereikalingu balastu“. Literatūroje meninio pasaulio individualumas, kaip žinoma, atsiskleidžia tik ypatingu, individualiu kalbos formų vartojimu, kuriuo, anot W. Kayserio, suvokiama kaip „daiktas“ tai, ko šiaip kalba nemėgsta

suvokti⁴. Minėtų lietuvių literatūros modernizuotojų kalbą aptariančiam Vaižgantui gera yra viskas, kas nacionalu. Šiuo požiūriu jis išskyrė „Blūdo“ kalbą, pripažindamas ją „labai lietuviška, nes ji lengva ir gyva“⁵.

Artimumą gyvajai kalbai Vaižgantas laikė svarbiausiu literatūrinio kūrinio kalbos brandumo ir gero stiliaus kriterijumi. Rašytojams jis siūlė orientuotis į M. Daukšos, S. Daukanto ir ypač M. Valančiaus veikalus, kurie esą lyg „kasyklės die mentų“. Charakteringas jo duotas Žemaitės ir trijų ryškiųjų moterų rašytojų jos amžininkių kalbos vertinimas. Žemaitė, kuri, esą, gimė, augo ir brendo žemaite, iš mažens paveldėjo „visą etnologinį žemaičių turtą“ – jų būdą, kalbos dvasią, žodyną, dėl to ir jos raštuose nėra svetimos įtakos. Tuo tarpu Lazdynų Pelėdos kalboje, kuri esanti turtinga ir taisyklinga, jaučiama svetimybės, o Bitės kalba jau ne „lietuvių“, bet griežtai „lietuviška“, atliepianti tarptautinės kalbų kultūros dvasią. Ir pagaliau Šatrijos Raganos kalba esąs „gyvas mišinys žemaitiško originalumo ir tarptautiško mokslingumo“ (VR 4, p. 122).

Akivaizdu, kad recenzuodamas rašytojų kūrinius, Vaižgantas kalbą laikė ne stiliaus, o tik normatyvinės stilistikos objektu. Kalbinės jo pastabos, ypač konkretūs siūlymai viena formą keisti kita, lietuviškesne, dažnai užkliūdavo profesionaliam kalbininkui, netoleravusiam mėgėjiškų „eksperimentų“. Tačiau Vaižgantas rasdavo žodžių atsikirsti ir savo pozicijai apginti: „Bet niekas neturi teisės neleisti nei man, nei kam kitam, recenzuojant literatūros veikalą padaryti pastabų ties vienu kitu pavartotos kalbos dalyku; veikalo kalba liks, kokia buvus, pastaba liks diskusijai, o visa to rezultatas – būsimam laikui“⁶.

⁴ W. Kayser, *Das sprachliche Kunstwerk*, Bern und München, 1961, p. 295.

⁵ *Lietuvių literatūros kritika*, I, V., 1971, p. 554.

⁶ Žr. str. *Kiek dėl atsitiktinių kalbos dalykų*, „Lietuvos aidas“, 1929, Nr. 26.

Vaižgantas turėjo pakankamai kompetentingo kalbos dalykų žinovo autoritetą ir iš tiesų neprastai juos išmanė, nors kalbininku savęs nelaikė⁷. Neatsitiktinai jo pavardė randama tarp kalbos specialistų, kuriems teko atlikti visuomeninę ar valstybinę savo kompetencijos pareigą. Sakysim, kartu su K. Būga, J. Jablonskiu jis turėjo dalyvauti 1904 m. slavistų kongrese Petrapilyje (kilus rusų-japonų karui, kongresas neįvyko), 1916 m. tame pat Petrapilyje vykęs lietuvių mokytojų suvažiavimas jį įtraukė į komisiją rašybos problemoms spręsti, o 1921m. Lietuvos vyriausybė paskyrė į terminologijos komisiją.

Suminėtieji faktai, o jų būtų galima pateikti ir daugiau, liudija Vaižgantą aktyviai dalyvavus bendrinės lietuvių kalbos kūrimosi procese. Turėti taisyklingą, turtingą, gražią lietuvišką kalbą buvo vienas pastoviųjų jo rūpesčių, nes į didžiąsias gyvenimo vertybes jis kėlė tautiškumą, o pastarojo stipriausiu pamatu ir pirmuoju ramsčiu laikė „prigimtąją kalbą“ (VR 12, p. 18).

Lingvistinės sferos Vaižganto darbai yra specifiški ir specifiniai, priklauso kalbos kodifikavimo ir kalbos kultūros sritims. Bet kad ir kiek būtų svarbūs bei simptomiški, visko, kuo Vaižgantas yra prisidėjęs prie bendrinės lietuvių kalbos formavimo ir ugdymo, jie neapaprėpia ir neišsemia. Būtinai minėtinų esama ir kito pobūdžio dalykų. Konstatuotina čia ne mažesnė, o gal ir didesnė Vaižganto literatūrinės bei kūrybinės veiklos apskritai reikšmė.

Ilgiau ar trumpiau Vaižgantas yra redagavęs aštuonis tautinės ir krikščioniškos minties periodinius leidinius. Visi jie („Tėvynės sargas“, „Žinyčia“, „Vilniaus žinios“, „Viltis“, „Rygos garsas“, „Nepriklausomoji Lietuva“, „Tauta“, „Trimitas“) priklausė profesionaliai ir prestižiškiausiai to meto lietuviškai spaudai, atliko didelį pilietinio, kultūrinio, intelektualinio tautos ugdymo vaidmenį. Akivaizdi jų, ypač „Vilties“, kuri

⁷ *Lietuviškos kalbos gramatika*, „Žinyčia“, 1900, Nr. 2, p. 59.

skyrėsi „iš kitų ano meto leidinių gražia, taisyklinga kalba“⁸, reikšmė bendrinės lietuvių kalbos raidai. Šią raidą minėti leidiniai veikė didesniu dėmesiu lingvistinėms problemoms ir pačių savo tekstų kvalifikuotos kalbos pavyzdžiu. Pasaulytina, jog dažnu atveju ir žymiu mastu visa tai lėmė Vaižganto – kūrybingo redaktoriaus ir gyvos kalbos dovana turinčio rašytojo – pastangos ir plunksna. Jis ne tik normino ir redagavo iš laikraščių bendradarbių gaunamus tekstus, bet ir nuolat stiprino žmonių kalbinę sąmonę, sakysim, sistemingai rašydamas apie lietuvių kalbos padėtį Vilniaus vyskupijos bažnyčiose ir viešajame gyvenime.

Dar labiau pažymėtina Vaižganto raštų ir bendrinės lietuvių kalbos sąsaja. Ji abipusė. Tie raštai, atsirėmę į bendrinę kalbą, priklauso prie ryškiųjų ar gal ryškiausių jos literatūrinio išikūnijimo faktų, o kartu jie laikytini ir vienu svarbių veiksmų, skatinusių šios kalbos atsiradimą. Tautinių kalbų istorikai, fiksuodami jų virtimą bendrinėmis ar literatūrinėmis kalbomis, paprastai nurodo ne tik gramatinės normos suteikusius lingvistus, bet dažnai ir rašytojus, tas normas realizavusius klasikinės vertės literatūros kūriniais. Atlikęs tokį vaidmenį, sakysim, vokiečių kalbos istorijoje laikomas M. Lutheris, anglų – W. Shakespeare'as, rusų – A. Puškinas, lenkų – A. Mickevičius ir t.t. Lietuvių kalba analogiško vardo, galinčio stovėti greta J. Jablonskio, neturi. Konkretizuodami grožinės literatūros indėlį į bendrinės kalbos susiformavimą, jos raidos tyrinėtojai sumini ne vieną XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios rašytoją, tarp jų, žinoma, ir Vaižgantą. Iš tikrųjų jis čia nurodytinas vienas pirmųjų.

Bendrine kalba Vaižgantas rašė nuo pat savo literatūrinio darbo pradžios. Gimtąją rytų aukštaičių svėdasiškių šnektą raštu jis tėra pavartojęs kelete jau nepriklausomybės meto laiškų⁹, skirtų, suprantama, ne viešumai ir rašytų tarmiškai

⁸ L. Gudaitis, *Platėjantys akiračiai*, V., 1977, p. 41.

⁹ Žr. Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, V., 1997, p. 63, 255, 272–273.

žaidybiniais sumetimais. Nebeminint paskutiniuoju XIX a. dvidešimtmečiu į lietuvių literatūrą gausiai atėjusių rašytojų suvalkiečių, kalbėjusių ir rašiusių vakarų aukštaičių šnekta, į ją perėjo ir iš kitų Lietuvos kraštų kilę „Aušros“ bei poaušrinio meto rašytojai Vaižganto amžininkai. Išimtimi čia būtų galima nurodyti Žemaitę, rašiusią žemaičių tarme per visą pirmąjį savo kūrybos etapą, iš dalies ilgokai daugiau ar mažiau „žemaičiavusias“ Lazdynų Pelėdą ir Šatrijos Raganą.

Visų rūšių lietuviškų raštų kalba brendo su bendrinės kalbos augimu. Pradėjęs rašyti „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“, kai dar nebuvo gramatiškai užfiksuotos šios kalbos normos, Vaižgantas nuosekliai tobulino savo darbų kalbinį lygį. O paskatų ir resursų augti užteko. Jų pakankamai teikė tiek iš šalies gaunami patyrimai bei pamokymai, tiek gal dar labiau meninių ir intelektualinių sugebėjimų turtinga jo prigimtis. Pats beletristas, Vaižgantas neabejojo, jog tik beletristai pajėgūs suteikti kalbai galutinį, tobulą ir išdailintą pavidalą, arba, kaip vaizdžiai yra nusakęs, nubraukti ir iššukuoti tai, ką įstengia padaryti mintuvų vaidmenį teatliekantys laikraštiniųkai ar net mokslo vyrai (R 10, p. 58).

Vaižgantas publicistas neretai irgi tebuvo laikraštiniųkai ir parašė tikrai mintuvais apdorotos kalbos tekstų. Tačiau tokie tekstai nėra dažni. Jo publicistika, žiūrint jos visumos, parašyta „nubraukta“ ir „iššukuota“ kalba, išduodančia aiškią beletristo plunksną. „Kūrėjai beletristai ir publicistai, – rašė Vaižgantas, – nelengvai nuo kits kito atskiriami, jei ir poetai kartais atstoja publicistą“¹⁰. Apskritai imant, galima būtų pasakyti, jog publicistinė ir beletristinė Vaižganto kūryba kalbiniu aspektu kiek nors esmingiau nesiskiria. Jos artimos savo leksiniu ir sintaksiniu pobūdžiu, ekspresyvumu ir vaizdingumu, autorinio individualumo dvasia, kuri, nors ir nelengvai nusakoma, nesunkiai pajuntama. Pastebimiau jas skiria nebent vienas dalykas. Kaip ir reikėtų laukti, publicistikos

¹⁰ *Kūryba*, „Lietuvos aidas“, 1932, Nr. 281.

tekstuose gausiau vartojama intelektualioji leksika, abstrakčios sąvokos, tarptautiniai žodžiai, moksliniai terminai.

Rašydamas bendrine lietuvių kalba, Vaižgantas nenustojo buvęs aukštaitis rytietis. Iš kalbėjimo intonacijų, žodžių ir sakinių kylanti svėdasiškių šnektos aura, itin būdinga jo grožinei kūrybai, pakankamai ryški ir publicistikoje. Tarminis nuspalvinimas, žinoma, nėra išskirtinis Vaižganto raštų kalbos bruožas. Stipriau ar silpniau savo kūrinius taip yra paspalvinę ir kiti bendrine kalba rašę ano meto lietuvių rašytojai, sakysim, aukštaičiai rytiečiai J. Biliūnas, A. Vienuolis, dzūkas V. Krėvė, net aukštaitis vakarietis V. Mykolaitis-Putinas. Tačiau šiuo aspektu iš kitų Vaižgantą skiria jo kalbos, ypač ankstyvųjų kūrinių ir visų pirma publicistinių, savotiškas dvitarmiškumas, kurio išpūdį kelia šalia aukštaitybių palyginti dažnokai vartojamos leksinės, kartais ir morfologinės bei sintaksinės žemaitybės.

Sprendžiant iš raštų, Vaižgantas tarytum būtų buvęs dviejų šnektų – aukštaičių rytiečių ir žemaičių – atstovas. Ne kartą spaudoje gynęs gyvosios šnekos svarbą literatūroje, pirmumą jis atidavė ne kalbos vienalytiškumui, o jos įvairumui. Dėl tarminių žodžių maišymo, gausaus jų vartojimo Vaižgantui ne kartą teko susilaukti priekaištų. „Man <...> badydavo akis, – rašė jis, – kad aš iš žemaičių telšiškių ir aukštaičių ukmergiškių susidariau savotišką jovalą, *mixtum compositum*, ir nebejaučiu, jog tai nederą. Aš jų neklausiau, neklausau ir turbūt nebe-paklausysiu, nes tikrai tos mikstūros drumzlių nebematau, nė aistetinio neskanumo nebejaučiu“ (R 10, p. 60).

Iš tikrųjų, į gyvąją tarminę žmonių šneką, kaip kalbos pavyzdžių ir išteklį teikiantį šaltinį, Vaižgantas orientavosi nuo pirmųjų iki paskutiniųjų savo kūrybinių žingsnių. Iš šio šaltinio, gimtosios aukštaičių bei kunigaujant pažintos ir pramoktos žemaičių šnektos, jis pasiėmė storoką sluoksnį kalbinės medžiagos. Absoliuti jos dalis, suprantama, tenka leksikai, daugiausia daiktavardinei ir veiksmažodinei, reiškiančiai kasdienės buities konkretybes. Kartu su dialektizmais iš gyvosios

šnekos Vaižgantas ėmė ir tarmėse plačiai vartotas svetimybės – aukštaičiams įprastus slavizmus, žemaičiams daugiau būdingus germanizmus ir latvizmus. Svetimybų jo raštuose esama nemažai, yra jų užtekčiai ir publicistikoje, ko gera, ypač ankstyvojoje, spaudos draudimo laikų, daugiau negu grožinėje kūryboje. Charakteringa, jog šiais laikais leidžiant bendrine kalba kūrusių XX a. pirmojo trisdešimtmečio rašytojų kūrinius, dialektizmus ir svetimybės aiškinantys žodynėliai jau nėra reikalingi, tuo tarpu leidžiant Vaižganto raštus – jie pravartūs ar net būtini. Bet visa tai nereiškia, jog šių raštų autorius nepripažino ir nepaisė normatyvinės gramatikos keliamų kalbos grynumo reikalavimų. Juos Vaižgantas buvo įsisąmoninęs ir suvokęs pakankamai tvirtai. Jei ne kiekvienu, tai didžiuma atvejų svetimybės jis vartojo ne aklai pasidavęs tarminės šnekos stichijai, o turėdamas visiškai aiškių stiliaus įtaigos siekiančių motyvų. Antai atsakydamas į dažnus puristinius kalbininkų užsipuolimus, jis rašė: „Vis dėlto aš tikrai nebespasitaisysiu ir nebesusivaržysiu jokiais griežtomis taisyklėmis. Tai mane pateisins laisvės instinktas: jauti kažin kokią neva harmoniją ar tik lengvumą pavartodamas barbarizmą, ir jo nevengi; jauti, kad bus medinis „štyvas“ pasakymas, kai laikysies purizmo, ir jo nesilaikai“ (R 10, p. 60). Be abejo, Vaižgantas turėjo racijos – ir net prasilenkdamas su bendrinės lietuvių kalbos žodynu ar gramatika. Didžiausias lietuviškos leksikologijos autoritetas K. Būga, poleminiu straipsniu „Dėl Vaižganto „Pragiedrulių“ kalbos kritikos“ atsakydamas šio romano kalbą kritikavusiam puristui S. Dabušiui, matyt, neatsitiktinai pripažino daugybės romane pavartotų tarmybų ir svetimybų pagrįstumą¹¹.

Būdama originalus ir kūrybiškas gyvosios šnekos įsikūnijimas, Vaižganto raštų, tarp jų ir publicistinių, kalba yra žodinga ir spalvinga. Žodingumas ir vaizdumas – esminiai jos

¹¹ „Švietimo darbas“, 1920, Nr. 12, p. 43–48; žr. K. Būga, *Rinktiniai raštai*, II, V., 1959, p. 37–77.

charakterį nusakantys bruožai. Pats Vaižgantas matė ir suvokė galįs pasakoti – rašyti ar šnekėti – žodingai ir vaizdžiai. Yra net nurodęs, iš kur viso to išmoko. Prisimindamas tėvus, seseris ir brolius, išskyrė vyresniąją seserį bei jos šneką, kuri buvusi tokia sklandi ir turtinga, jog daugiau niekur ko nors panašaus nebeteikė užtikti. Ir čia pat prisipažino: „Ko gera mano raštų kalboje rasite, tai bus ne mano, tik iš sesers Marjonos išmokta“¹². Ši vaikystėje eita kalbos ugdymo mokykla tikriausiai nebuvo bereikšmė, nors vargu ar ji lėmė Vaižganto raštų kalbos „gera“. Nusvėrė, matyt, labiau įgimto kalbinio jausmo dovana, kurios tų raštų autoriui neabejotinai pakako.

Universali Vaižganto publicistikos semantika, kurios platumas buvo nusakytas šio darbo pradžioje, reikalavo ir leksinio jos raiškos visapusiškumo, turtingo žodyno. Vaižgantas vykdė tą reikalavimą, publicistinius savo tekstus rašydamas iš tiesų žodinga kalba, tuo atžvilgiu jiems gal net suteikdamas išskirtinį bruožą. Ir be statistinio sisteminimo jo publicistikoje nesunkiai pamatoma įvairiausių žodžių gausa, atrodo, pakankama išsamiausiai leksikos rūšių bei tipų klasifikacijai. Šioje įvairumo ir gausos mozaikoje koegzistuoja konkrečiai, buitiškai ir abstrakti, intelektualioji leksika, daiktinių ir sąvokinių realiųjų pavadinimai bei terminai, normatyviniai bendrinės kalbos žodžiai ir tarnybės, lietuviška leksika ir tarptautiniai žodžiai ar svetimybės, daikto arba reiškinių pavadinimą tereiškiantys, neutralūs įvardijimai ir ekspresyvūs realiųjų bei veiksmų vardai.

Absoliuti dalis Vaižganto publicistikos leksikos, pavartotos tiesiogine ar neretai perkeltine prasme, randama dabartinių laikų bendrinės lietuvių kalbos žodyne. Antra vertus, žymus joje ir sluoksnis žodžių, kurie lieka už šio žodyno ar net nėra patekę į Didįjį lietuvių kalbos žodyną. Tai aukštaitiški ir žemaitiški dialektizmai, svetimybės, pirmiausia slavizmai, taip pat germanizmai, latvizmai, lotynizmai, pagaliau paties auto-

¹² Iš *Vaižganto atsiminimų*, „Mūsų senovė“, 1921, Nr. 2, p. 8.

riaus leksiniai dariniai. Vartojami tikslingai, stilistiniais ir charakteringais sumetimais, šio sluoksnio žodžiai teikia Vaižganto publicistinių tekstų kalbos bei stiliaus savitumui vieną pastebimiausių bruožų.

Stilių tipai

Trišakėje literatūrinių stilių klasifikacijoje ar tipologijoje publicistinis stilius užima tarpinę padėtį, įsiterpia tarp dviejų kitų – mokslinio ir grožinio. Kuo nors specifiškai ypatingu jis nelaikytinas. Publicistinis stilius yra dviejų pastarųjų pagrindinių stilių derinys bei junginys, ir šią ypatybę nebent būtų galima palaikyti jo specifiškumu, nors, suprantama, labai sąlygiškai.

Visi trys nurodytieji stilių tipai daugiavariančiai, reiškiasi skirtingais pavidalais, kuriuos lemia ne tik kūrinių rūšinė bei žanrinė priklausomybė, bet ir ne mažiau, o gal daugiau jų autorių individualybės. Pavidalų įvairovė ypač būdinga publicistiniam stiliui. Be žanrų gauros ir rašančiųjų asmenybinės raiškos, jai rasti daug reiškia šio stiliaus „kompiliacinis“ pobūdis, nes, derindami bei jungdami mokslinį ir grožinį stilius, publicistai turi aibes jų dozavimo variantų.

Vaižganto publicistika parašyta dvejopu stiliumi: daugiau ar mažiau supublicistintu ir paekspresyvintu moksliniu bei pabeletristintu ir suekspresyvintu publicistiniu. Katrą iš jų būtų galima laikyti vyraujančiu, griežčiau nelengva pasakyti. Žiūrint tekstų kiekio, pirmenybė, matyt, tektų pirmajam, tačiau imant jų visumos vaizdinį bei emocinį tonumą, lemiamas vaidmuo vis dėlto tenka antrajam.

Vaižganto publicistika išsiskiria ne tik tekstų ir žanrų bei pasakojimo formų gausa, bet ir stilistinės raiškos pavidalais. Pagrindiniais, tiesa, gali būti telaikomi du – informacinis ir ekspresyvinis, tačiau kiekvienas jų turi savas variacijas. Vaižganto publicistikos stilius, kaip ir pasakojimas, sudaro

vaižgantiškai vieningą ir kartu margą, gal net stichišką mozaiką, labai spalvingą ir dinamišką.

Semantinis Vaižganto publicistikos lygmuo ganėtinai „akademiškas“. Humanitarinių, o kartais ir realinių mokslų sferai priklauso, kaip jau sakytą, didelės jos dalies darbų tematika ir problematika. Pozityvizmo ir scientizmo laikų augintinis, Vaižgantas buvo be galo imlus mokslinėms žinioms, jomis domėjosi, jų siekė pats ir stengėsi jas skleisti kitiems. Tai viena svarbiųjų jo, kaip švietėjo ir tautos ugdytojo, gyvenimo nuostatų. Rašęs jis yra iš daugelio mokslo, pirmiausia visuomenės, sričių, gal net būtų geriau pasakius antraip – nedaug iš kurių nerašęs. Universitetinio išsilavinimo jam neteko įgyti, bet ši išsilavinimą kompensavo iš prigimties jo gauta universaliai skvarbaus ir įžvalgaus proto dovana. Tad mokslinių kompetencijų reikalaujančias socialines, ekonomines, kultūrines, tautines, istorines, politines ir t.t. problemas J. Tumas-Vaižgantas svarstė ir sprendė su sociologui, ekonomistui, kultūrologui, istorikui, politologui ir t.t. reikiamu kompetentingumu ir nusiimanymu, parodydamas nemenkų gebėjimų perprasti gyvenimo reiškinius, juos analizuoti ir apibendrinti. Natūraliai jam radosi ir tų svarstymų bei sprendimų raiška, kurios formos jo publicistikoje reiškiasi gyva ir pakankamai intelektualia kalba, žodžiais, terminais ir formulavimais, menančiais mokslo veikalams įprastą kalbos stilistiką.

Jei ir ne moksliniu griežta šio termino prasme, tai bent jam artimu stiliumi parašyta didelė dalis Vaižganto publicistinių darbų, visų pirma tie iš jų, kurie skirti klausimams, reikalaujantiems vienokio ar kitokio teorinio svarstymo ar logizuotos analizės. Šis stilius gali būti vadinamas ir kitaip – informaciniu, referatyviniu. Tai gal net vienas iš tipiškųjų ar „klasikinių“ publicistikos stilių. Be mokslinės problematikos straipsnių, jo sferai priklauso nemažai kitokio žanrinio ir teminio pobūdžio Vaižganto publicistikos tekstų – straipsnių buities tema, kronikinių ir informacinių aprašymų, korespondencijų.

Apibūdinant prie mokslinio artėjantį informatyvų bei referatyvų Vaižganto publicistikos tekstų stilių, konstatuoti reikėtų tai, ką būtų galima pasakyti apie daugelio ano ir vėlesnio meto lietuvių publicistų darbų stilistinę raišką. Tipologiškai imant, Vaižgantas čia iš esmės nesiskiria ir nuo publicistų rašytojų, pavyzdžiui, V. Kudirkos, J. Biliūno, ir nuo publicistų „nerašytojų“, sakysim, A. Smetonos, J. Kubiliaus, M. Biržiškos. Matyt, neatsitiktinai jis, sudarinėdamas savo raštų bibliografiją, kelis „Viltyje“ spausdintus A. Smetonos straipsnius prisiskyrė sau. Kalbamojo tipo stilius yra vienas visus publicistus siejančių vardiklių, kurį lemia jų darbams būdingos problemos ir rūšinė publicistikos prigimtis. Savo forma publicistika yra arčiau meno, turiniu – arčiau mokslo, pirmiausia humanitarinių jo šakų, ir pastarasis artumas dažnai pareikalauja atitinkamos stilistinės raiškos. Tad glaustai – kas charakteringa tokiai raiškai atstovaujantiems publicistikos tekstams.

Sisteminio aprašymo ar analitinio svarstymo reikalaujančios problematikos publicistinių Vaižganto darbų pasakotojas (ir kartu autorius) yra pastebimai objektyvizavęs. Tai, be abejojimo, atsiliepi ir šių darbų stiliui – tiek leksiniam, tiek sintaksiniam jo lygmeniui.

Moksliniame stiliuje ekspresijos, šnekamosios kalbos intonacijas paprastai nusveria referatyvinė funkcija¹³. Kadangi mintis reiškiama nebe vaizdais, o loginėmis kategorijomis, tai žodžiai vartojami tiksliai apibrėžtomis reikšmėmis. Mokslinis stilius eksploatuoja įprastines kalbos priemones, nesvetimas ir kitiems stiliams, bet turi ir specifinių, tik jam būdingų. Akivaizdžiausia jo leksikos lygmens ypatybė yra dažnoki tarptautiniai žodžiai, įvairūs abstraktai bei terminai, žodžių vartojimas tiesiogine, nominatyvine, reikšme, vaizdinės bei emocinės leksikos vengimas.

¹³ K. Bühler, *Sprachtheorie*, Jena, 1934, p. 24; В. Виноградов, *Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика*, М., 1963, p. 6.

Neutralioji ir abstrakčioji leksika, kuria reiškiamos visuomeninio, politinio, kultūrinio gyvenimo, mokslo, technikos, ekonomikos realijos, aptinkama visų žanrų Vaižganto kūriniuose. Publicistiniams jo darbams ši leksika būdingiausia. Jos įvairovę ir diapazono platumą rodo net, sakysim, tokia nedidelė žodžių grupė:

Agitacija, akcija, altruistiškai, audiencija, balansas, biudžetas, celebransas, civilizuoti, deficitas, demagogija, difuzija, diplomatas, direktoriumas, entomologas, harmonija, inkvizicija, internacionalistas, ironija, konservatizmas, konvencija, korifėjas, kreditas, kva-keris, licencija, memorandumas, mikrologas, militarizacija, negligencija, nekonsekvencijumas, nihilizmas, opozicija, oratorius, paradoksas, prezidiumas, producentas, proklamacija, protestuoti, rautas, refleksija, rezoliucija, specialistas, tendencija, teologija, terorizuoti, tironizuoti ir t.t.

Mokslinis stilius bene dažniausias pirmaisiais keleriais Lietuvos nepriklausomo gyvenimo metais rašytuose Vaižganto straipsniuose, kuriuose jam teko svarstyti įvairiausius valstybės stiprinimo bei visuomenės ugdymo reikalus. Be reikiamo dalykiško, intelektualaus žodyno tokie svarstymai nebuvo įmanomi.

Paprastai moksliniam stiliui būdinga ne tik atitinkama leksika, bet ir specifinė sintaksė. Tačiau peržvelgus bent jau sąlygiškai laikytinus mokslinio stiliaus Vaižganto straipsnius, vargu ar galima pasakyti, kad jie pasižymi kokia nors ypatingesne sintakse. Dažnai priešingai, menki sakinių ryšiai, minčių lūžiai suponuoja mintį apie jų artimumą šnekamosios kalbos sintaksei. „Linijinė grandinė“, kur vienas narys sukibęs su kitu tarsi grandys¹⁴, ekspresyvos natūros menininkui Vaižgantui buvo nelengvai pasiekiamas dalykas. Jo mintys netilpo į stereotipines sintaksines konstrukcijas bei gramatiškai taisyklingus sakinius, todėl jis daug mieliau rinkosi „šokinėjanti“ stilių bei teksto sintaksinės struktūros staigų įvairavimą.

¹⁴ J. Pikčilingis, *Lietuvių kalbos stilistika*, I, V., 1971, p. 318.

Vis dėlto kalbamąjį stilių menančių Vaižganto tekstų sintaksinė raiška nėra be savo ypatumų. Tuose tekstuose retesnės retorinės figūros, tenkinamasi loginėmis perifrazėmis. Juose dažni iliustraciniai išskaičiavimai, papunkčiai pateikiami duomenys, faktai bei teiginiai. Komplikuotesnėms mintims reikšti Vaižgantas turėjo vartoti sudėtingesnius sakinius, ypač su jungiamaisiais žodžiais *kad, jog, kuris, jeigu, tačiau*. Akcentuodamas vieno ar kito aptariamo dalyko svarbą, nemažą vaidmenį jis teikė pasyvo ir beasmenėms konstrukcijoms:

Nedaugeliui porų traukinių vaikščiojant, stočių tarnų su ma-
žinta ir ant jų pačių sukrauta pareigos, kurios šiaip jau nebūtų
jiems privalomos <...> (R 11, p. 237); Projektuojama, ligi tik pa-
gerės finansai, tiesti šie nauji gelžkeliai (ten pat).

Siekdamas loginio temos dėstymo nuoseklumo, Vaižgantas dažnai vartojo apibendrinamuosius sakinius pastraipos pradžioje, pvz.:

Pirmiausia grynai mokslinė klausimo pusė (R 11, p. 239); Trečią palyginimą pasiimkime iš nesenos istorijos (R 10, p. 194); Pirmiausia dėl paties valstybės vardo (R 10, p. 210); Štai ir antras paveikslas, kad mums, tikriems lietuviams, priseina kovoti ne tiek su tikraisiais lenkais, su kuriais kur kas lengviau susitaikinti, bet su jų sukvailintais lietuviomis <...> (R 7, p. 147).

Moksliniam stiliui artimuose straipsniuose Vaižgantas vienuodai gerai norimą mintį išsako ir trumpais, vos iš kelių žodžių susidedančiais sakiniais, ir komplikuotais periodais. Tezinis mintijimas, logizuoti svarstymai juose ima viršų. Pasakotojas, tarsi „slėpdamasis“ už jų, vengia vertinimo, nedemonstruoja savo šališkumo. Objektyvaus kalbėjimo pavyzdį galėtų iliustruoti kiek ilgesnė citata iš straipsnio „Teisė ir tesėjimas“, kur Vaižgantas aptaria teisę kaip sąvoką ir kalba apie jos pritaikymo realiame gyvenime galimybes:

Teisė, kaip filosofinė sąvoka, lyg pati save apibrėžia; rodos, ji visa pati savyje telpa, nieko jai ne pridėsi, neatimsi. Tačiau praktikoje bet kuri teisė yra žymiai siaurinama. Teismo praktikoje, sakysime, yra net priežodis: summum jus – summa injuria; aukščiausioji teisė (bene bus tikčiau, griežčiausioji) yra didžiausia neteisybė, skriauda; Dėl teisės

visaip kovoja. Blogiausia tam dalykui priemonė – tai materialinis ginklas. Jis tam dalykui yra per nedelikatnas: laiku nesustoja ten, kur tikrosios ar tik pasapnuotosios teisės riba. Ją pasiekęs braunas gilyn, jau į svetimos teisės sritį. Materialinis ginklas tik dvasinės teisės dalyko profanacija. Teisė kitaip teisinama, ilgu laiku ir didžia išmin-timi; teisinama ne vienu teisininkų specialistų, juristų, tik visų visuomenės narių. Teisių išlyginimas yra tad kooperacija visos valstybės (R 11, p. 250, 251).

Grynujų, logizuota kalba, griežta terminologija grindžiamų mokslinių straipsnių Vaižganto publicistikoje nėra daug. Dažnesni, K. Župerkos žodžiais tariant, nepakankamai terminologizuoti, perifrastinės išraiškos, ekspresyviai nuspalvinti šio tipo tekstai¹⁵. Tai pagrįstų ir paties Vaižganto minėto straipsnio pradžia:

Atsiprašau už kinematografinį paskaitos praminimą: jis per daug turiningas, ir aš, ne teisininkas specialistas, netesėsiu duoti teisei mokslinės precizijos. Bet kad tai ne teisių kodifikacijai skiriama, tik lengvam pašnekiesiui, mano, feljetoninko, kompetencijos tam dalykui užteks (R 11, p. 250).

Tokią poziciją, suprantama, lėmė ne tiek įvairūs aptariamieji objektai, kiek autoriaus kalbėjimo maniera. O ji buvo panaši ir aktualias visuomenės gyvenimo problemas nagrinėjančiuose, ir kitokio pobūdžio Vaižganto darbuose.

Kalbant apie Vaižganto publicistikos stilių apskritai, dera paminėti tokias retorines figūras, kurios nesunkiai aptinkamos ir moksliniu, ir beletristiniu stiliumi parašytuose tekstuose. Čia bus išvardytos minties figūros – retorinis kreipinys, retorinis klausimas ir retorinis sušukimas, kurios be savo pagrindinės intelektinės funkcijos laikomos minties grožio bei ekspresijos priemone¹⁶. Peržvelgus įvairiažanrę Vaižganto publicistiką, galima tvirtai pasakyti, kad retorizmą nestokoja bet kokio pobūdžio Vaižganto publicistinis tekstas, gal jų kiek mažiau rastume „Tėvynės sarge“ publikuotuose straipsniuose.

¹⁵ K. Župerka, *Lietuvių kalbos stilistika*, V., 1983, p. 103.

¹⁶ R. Koženiauskienė, *Retorika*, V., 1999, p. 328.

Retorinis kreipinys: a) apostrofa, b) adhortacija, c) optacija:

a) Vytautai Didisai, Apvaizdos Vyre!

Prieš penkius šimtus metų Tu savom kojom mindei šiuos štai akelius, kuriais dabar triumfalinėje eisenoje atvyko Tavo atvaizdas; 'ad valio garsi Lietuvos praeitis, mūsų stiprybės šaltinis!¹⁷; Rimties čaraliau, nuramink mūsų aistras arba pakreipk jas į ramios kultūros larbą!¹⁸

b) Ne, balandėli darbininke! Teka Amerikoje turtai pinigai per tavo ūsus ir barzdą, tik visa nelaimė, kad ne į tavo burną, tik į kapitalisto nasrus. Gali tu gražiai laižytis, vis tai matydamas, bet labai sotus nebūsi, o turtingas nė to tiek. Nepasikliauk tad Amerikos pinigingu, jei panorėsi kuomet ir pats ūmai pinigingas tapti! (R 8, p. 108); Numanęs tad ūmai praturtėti, nepasikliauk vienu savo kūno vieku, bet rūpinkis kokio amato pramokti. Kitaip darydamas užsivirsi, nes ir pramoningiausios šalys ne patį žmogų auksu užmoka, bet jo sugėėjimą (R 8, p. 112).

c) Tegu Dievas laimina tokią idėjingą p.Bialiko ir jo bendrų daruote!¹⁹; Gerbiamieji Lietuvos artistai, švelnioji tautos dalis! Sursum orda, einant savo pareigas! Tegaubie kiekvieną jūsų žingsnį Dievo lvasia, Aukštybių dvasia²⁰; Taigi organizuokimės ir organizuokite vi- a, kas tik tai kovai pritinka (R 11, p. 370).

Vaižgantas itin mėgo retorinius klausimus, kurie dažniausiai atliko vieną funkciją: jais buvo sutelkiamas dėmesys į vieną ar kitą svarbų objektą.

Retorinis klausimas: a) interrogacija, b) subjekcija:

a) O nepripažinimas de jure ar toks jau smūgis, kad net rankos eiktų nuleisti? (R 11, p. 67); Ar verta moterims nuliūsti, kad jos kol kas ne visuose parlamentuose gauna rinkimų teises? (R 11, p. 255); Jejaugi mūsų jaunimas tiek nekritiškas, kad etikos ir estetikos mokytojai rinkoje, ne bažnyčioje ar universitete?²¹

¹⁷ Iš Vytauto Didžiojo kelionės po Lietuvą, „Lietuvos aidas“, 1930, Nr. 163.

¹⁸ Vytauto Didžiojo tilto pašventinimo proga, „Lietuvos aidas“, 1930, Nr. 9.

¹⁹ Apie Ch.N. Bialiką, „Lietuvos aidas“, 1930, Nr. 213.

²⁰ Teatras – meno šventykla, „Lietuvos aidas“, 1930, Nr. 218.

²¹ Pasikalbėjimas su kun. J. Tumu-Vaižgantu per jo jubiliejų, „Naujoji vaidilutė“, 1929, Nr. 7–9, p. 161.

b) Vartojant subjekciją, paprastai į iškeltą klausimą čia pat atsakoma²². Vaižgantas ypač mėgo klausimo ir atsakymo simetriją. Apie ją kaip vieną iš teksto komponavimo elementų galima kalbėti aptariant Vaižganto meninės kalbos stilių.

Ko gi jiems trūksta? Ne maisto, ne drabužių – jais šiaip taip apsirūpinę. Jie stinga vidaus šilimos²³; Ar tai tik vienur kitur įvyksta? Ne! Visur, bet kurioje vietoje, bet kam: ištikimam katalikui ir skandinavui protestantui²⁴.

Retorinis sušukimas – eksklamacija – dažniausiai eina kartu su kreipiniais, skatinimais, rečiau reiškiamas frazeologiniu posakiu, aforizmu ar sentencija:

Dieve, kaip ten tuščia aplink, kaip nyku, kaip ilgu patekti vėl į žaliuojančią, į gyvenimo pilną antai pakalnę! <...> Vezuvijaus kalne aš pats jaučiaus demonu, kuriam rodoma iš aukštybių karalystės ir visi jų monai. Ir mane suėmė neaiškus ilgesys. Ko? Viešpatauti, laisvintis, nardytis tose gamtos grožybėse kaip nardos paukščiai? (R 8, p. 419); Še tau, boba, pyrago! Jau naktis, temsta, darosi šalta, viešbučiuose nė vienos vietos. Ką gi daryti? (R 8, p. 201).

Referatyviniu ir informaciniu, arba moksliniu, stiliumi parašyti Vaižganto publicistikos tekstai stilistiškai grynai anaiptol ne visi. Išsiskiriančių tokiu grynumu tarp jų, be abejo, yra. Nurodyti būtų galima, sakysim, lingvistinės ir istorinės problematikos straipsnius, kurių ne vieną gal net labiau derėtų skirti ne publicistikos, o mokslo darbų kategorijai. Vis dėlto vyrauja ne jie. Vaižgantas visur buvo ir liko vaižgantiškas. Visų rūšių savo kūrinius jis rašė nepaisydamas ar mažai tepaisydamas stiliui diktuojamų žanrinių reikalavimų. Tokių nepaisymų nestokojo ir iš esmės moksliniu stiliumi parašytieji jo publicistikos tekstai. Analitiškas ir objektyvus, jų autorius bei jo *alter ego* pasakotojas ir čia, atlikdamas istoriko, lingvisto, sociologo, t.y. mokslininko, vaidmenį, nepamiršo esąs menininkas ar bent publicistas, raiškos priemonių dažnai pasitel-

²² R. Koženiauskienė, *op. cit.*, p. 344.

²³ *Ramiosios nakties sulaukus*, „Jaunoji karta“, 1929, Nr. 12.

²⁴ *Ten pat*.

kinėdamas iš grožinio stiliaus arsenalo. Paįvairintas vaizdingaisiais žodžiais bei retorizuotais sakiniais, kalbamųjų jo darbų pasakojimas, šiaip jau logizuotas ir objektyvus, įgyja pastebimų ar net ryškių ekspresyviojo stiliaus bruožų, spalvingumo bei dinamizmo. O ne kartą, ėmėsis mokslininko plunksnos vertų problemų svarstymo, Vaižgantas rašė ne tiek moksliniu, kiek vienokiu ar kitokiu mastu pabeletristintu stiliumi, prisipažindamas, jog pastarasis yra jam natūralesnis ir parankesnis. Anksčiau jau cituotas šitoks jo prisipažinimas ne vienintelis. Galima čia būtų nurodyti, sakysim, paskaitinį straipsnį „Iš lietuvių karo metų psichikos“. Po pakankamai mokslinės šio straipsnio išangos (joje pavartota daugiau kaip dvi dešimtys įvairių mokslo sričių terminų, dvi lotyniškos citatos iš Biblijos) jo autorius pareiškia lietuvius apibūdinti mėginsias ne „mokslingai“, o jam lengvesniu „feljetono būdu“ ir toliau pereina į paekspresyviną publicistinį stilį.

Vaižganto publicistikoje pavartotos vaizdinės bei retorinės priemonės gausios ir įvairios. Jų arsenalas, matyt, ne kuo menkesnis negu pavartotųjų grožinėje jo kūryboje, o pasakotojo asmenybės raiškos retorizmą jame gal net daugiau. Stiliaus savitumas pasiekiamas plastinėmis ir akustinėmis priemonėmis, kurias sustiprina hiperbolės, gradacijos, kontrastai ir kitos dinamizmą kuriančios figūros²⁵. Parašęs ne vieną straipsnį, skirtą meninei publicistikai, Vaižgantas jai neatstovauja diduma publicistinių savo darbų. Tačiau jie, nors ir nepretenduojantys į meninius, aiškiai sukurti menine, rašytojo beletristo, plunksna. Šios plunksnos liudijimų jo tekstuose esama apšiai, ir jie pirmiausia iš stiliaus srities.

Lyginamajai iliustracijai pateiktos dvi ištraukos: pirmoji, paimta iš staipsnio „Visuomenės lekės“, santykinai atstovauja grožiniam stiliumi, antroji – iš paskaitinio straipsnio „Iš lietuvių karo metų psichikos“ – moksliniam stiliumi.

²⁵ J. Ambrazevičius, *Vaižgantas*, K., 1936, p. 184.

Juo prisižiūrim pabėgėliams iš Žemaičių į Rygą, juo juos pažįstame išsiteiravę, – juo, mums rodos, jie mums panašesni į žirnius, vandeniui apipiltus. Tik vanduo čia – karo vilnis.

Karo vilnis smarki ir ūmi. Kad šliūkštelėjo į Žemaičių žemę: Raseinių, Telšių ir Šiaulių apskritis, tai tūkstančius žmonių-žirnių pagavo ir nešė nešė. Tik ne visus vienodai toli. Vieni tuojau nugrimzdo čia pat, savo parapijoje, tik kiek pasisukę nuo mūšio. Kiti tolėliau – antroje parapijoje. Kiti antrame apskrityje, o kiti net antroje, trečioje gubernijoje, Mintaujoje ir Rygoje.

Ko gi pilni būdami žemaičiai iš savo žemės nebėgo arba netol tebėgo? Turtų. Kas daugiau turėjo arklių, galvijų, tas toli su jais nepabėgo – gavo sustoti; karvė nesparčiai tepakepėstuoja, o ir pašerti ji dažnokai reikia.

Viena antra karvele vedinas nusivarė toliau. O kas ir nuo to buvo liuosas, tas it vėjo nešamas pelas lėkė skrido, kol atsidūrė pačiame pajūry. Kad ne vanduo, būtų skridęs į pat Švediją.

Rygon galvas atitrūkę vėl ne vienodo svarumu.

Vienus karo vilnis išplovė, kaip jūra iš pat dugno plauna sunkų gintarą: savo svarumu ir ūmumu. Bėgo jie it akis išdegę, išsigandę karo baisybių: ugnies, mirties ir nelaisvės. Bet atsijokėję, apsidairę, prabuvę savaitėlę, nugrimzdo (R 9, 99–100).

Žmogaus sielos dugno jokie psichologai dar nėra iškakėję, destis pasiekę, nors tūkstančiai jų iš tos srities semiasi siužetus savo apysakoms ir mėgina duoti psichologinių analizių. Ir niekad os ta sritis nebus iškakėjama, nes ji gyva, nuolat evoliucionuoja, mainantis gyvenimo momentams; ypač žymių atamainų duoda, išstinkant nepaprastoms gyvenimo valandoms, kada to nei pats subjektas, nei jo observatoriai to nesitiki. <...>

Tai vienas daugelio konvenansinių paradoksų ar prietarų. Jei žmogus per ilgesnį laiką vienodai elgės tomis pačiomis, vienodomis aplinkybėmis, tai dar nereiškia, jog jis mokės lygiai vienodai savo stiliu išlaikyti ir kitokiomis aplinkybėmis. Be to, dažniausiai mes tik štin-kame žmogų taip, ne kitaip pasielgsiant, girdėdami jo paties pareiškimus žodžiais. Kas drąsiai ir karingai kalba ar iš namų neina be revolverio kišenėje, to dar negalime būti tikri, jog lygiai drąsiai puls priešą. Kas balsiai moralizuoja kitus ar pruderiskai piktinasi menkiausiu drąsesniu ir tikresniu žodeliu, to dar mažai, kad būtume tikri jo jausmų pagrindo skastybės ir švarybės. Ir antraip, daug kas definiuojama, nieko nevyniojant medvilniu, tačiau visai nesusitepant savo širdies (R 11, 441–442).

Straipsnio „Visuomenės lekės“ ištraukoje vyrauja neilgi sakiniai, paprastai būdingi šnekamajai kalbai. Vientisinių saki-

nių čia dvigubai daugiau negu sudėtinių (12 ir 6). Sudėtiniai sakiniai pasiskirsto taip: prijungiamieji – 4, sujungiamasis – 1, mišrusis – 1. Išsiskiria konkreti vaizdingoji leksika. Minties jėgą ir ritmiškumą sukuria vaizdingi žodžiai ir frazės: *šliūkštelėti, tepakepėstuoja, galvas atitrūkę*. Šioje ištraukoje daug pastraipų. Atrodo, kad autorius siekia veikti adresatą ne kuriamo vaizdo visuma, o jo detalėmis, tarp kurių, o tuo pačiu ir sakinų nėra griežtų ryšių.

Straipsnio „Iš lietuvių karo metų psichikos“ ištraukoje pirmiausia į akis krinta leksikos ir sintaksės ypatumai, būdingi moksliniam stiliui. Pavartota nemažai įvairių mokslo sričių terminų ir sąvokų: *psichologas, observatorius, paradoksas, siužetas, evoliucionuoti, moralizuoti, definiuoti*, abstrakčiosios leksikos: *siela, subjektas, skaistybė, švarybė*. Esama retai sutinkamų ir specialaus aiškinimo reikalingų žodžių: *konvenansinis* (gero tono), *štikti* (spėti), *pruderiskai* (apsimestinai dorai).

Šioje ištraukoje dominuoja ilgi, vieną ar kelis veiksmažodžius ar jo formas turintys sakiniai. Vartojami įvairių rūšių sudėtiniai prijungiamieji sakiniai: iš 8 sakinių – 6 sudėtiniai prijungiamieji, kurie paprastai pabrėžia dėstymo logiškumą. Akivaizdus sudėtinių dalyvinių, padalyvinių ir pusdalyvinių aplinkybių vartojimas.

Talpiausiai Vaižganto stilių yra apibūdinęs J. Ambrazevičius, pavadindamas jį veiksmožodiniu, dinaminiu, akustiniu, plastiniu, konkrečiu, subjektyviu, apibendrinamuoju²⁶. Šios jo stilių nusakančios kategorijos čia taikytos pirmiausia grožinei kūrybai, visiškai tinka ir publicistikai, kurioje stilistinės raiškos originalumas ne ką mažiau ryškus.

Kiekvienas bent kiek atidesnis Vaižganto kūrybos tyrinėtojas yra pabrėžęs jo kalbos žodingumą ir vaizdingumą. Tai akivaizdi ir jo publicistikos savybė. Vaizdingosios leksikos klotas joje ne ką menkesnis negu grožiniuose kūriniuose. Savo straipsniuose, korespondencijose, apybraižose Vaižgantas

²⁶ Žr. *ten pat*, p. 176.

realizavo dvi kalboje vyraujančias išgales: ekspresyviają ir intelektualiąją. Ekspresyviosios pagrindas – veiksmazodis. Iki J. Savickio lietuvių literatūra daugiausia energijos sėmėsi iš jo. Ne išimtis buvo ir Vaižgantas. Perkeltine reikšme vartojami jo posakiai taip pat atsiremia į veiksmazodį:

Iš nustebimo mano akys dviem cibuliais išlindo iš kaktos (R 10, p. 196); Skaitai žmogus ir pečiai s gl a m ž a i, atmindamas, jog kai tik dėl kitatikių nepakentimo ėmė irti visa Lenkų valstybės galybė (R 10, p. 180); Varšuvos seimas, žinoma, buvo išmintingesnis už tuos pusgalvius, kuriems endekija galutinai protus išėdė <...> (R 10, p. 161); Skaitai ir pakauši d r a s k a i: negerai esti bet kuriai valdžiai, kai joms bet kokie akiplėšos arogantiškai kaišioja vizitines savo korteles <...> (R 10, p. 246).

Vaižganto publicistikos stilistinį platumą rodo įvairiopi sinonimai. Iš jų vertingiausi paprastai tie, kurie, būdami artimi savo reikšme, skiriasi jos atspalviais²⁷. Įvairius reikšmės atspalvius geriausiai atspindi stilistiniai sinonimai. Vaiždingieji ir ekspresyvūs veiksmazodžiai užima ypatingą vietą Vaižganto publicistinių kūrinių sinonimikoje. Veiksmazodžių, daugiausia keliančių vizualinį įspūdį, sinonimikos turtingumą būtų galima pailustruoti veiksmazodžio *eiti* sinonimų eile: *atkaršti, bindzinti, kėblinti, krutėti, nešintis, prasmukti, siūti, švytruoti, šlubčioti, traukti, žingsniuoti*.

Vaiždingųjų veiksmazodžių atsiranda emocingiausiose Vaižganto tekstų vietose, kur pasakotojas kalba pirmuoju asmeniu:

Kaipgi: Lietuvoje gyvenimas verda kunkuliuoja, jos likimas ruošiamasi spręsti, o aš, jos patriotas, garbintojas ir mylėtojas, stoviu nuošalyje (R 11, p. 10); Tik kaip tik tuo metu pasibaigė mano oktava ir aš, galvą nuleidęs, parbindžinau namo „iš motutės“ (R 11, p. 13); Vos be užlervojau ant aukšto į savo kambarį <...> (R 8, p. 376).

Be veiksmazodžių neišsiverčiama apibūdinant įvairius visuomenės gyvenimo reiškinius išorinėmis žmonių elgesio

²⁷ Žr. J. Kabelka, *Kristijono Donelaičio raštų leksika*, V., 1964, p. 15-16.

detalėmis, kurios kelia nuolatinio judėjimo ir nuotaikos kaitos įspūdį:

<...> kaip tie alkani vokietukai ar pusantravokiečiai Lietuvos mitybose veikiai šėrėsi, tuko, raudonavo (R 10, p. 214); <...> kada tuščias, bet skaistus džiaugsmas kuteina širdis, verste verčia kits kitam šypsojosi, svaivalyti ir vaikiškai katučių ploti bet kuri dalyką išvydus (R 8, p. 435).

Viena iš mėgstamų Vaižganto stiliaus ypatybių – vaizdo detalių konkretizavimas. Veiksmo, būsenos ar reiškinių įvairovė išsakoma vieno pagrindinio žodžio – veiksmazodžio – variantais:

Plaudė Kauną, dviejų upių santeklių, tvanai, siautė užė gaisrai <...> (R 10, p. 98); Sakysime, keista, kad Virbalyje, kur nuolat virė kunkuliavo žmonių, kaip Užpalių Krokulėje vandens, dabar vos keletas žmogėnų bedūlinėja (R 10, p. 17).

Būdami labiau niuansuoti, tokie veiksmazodžių deriniai paryškina frazės skambumą ir ritmą, sutelkia dėmesį ties viena išskirtine ypatybe ar veiksmo būsena.

Vaižgantas puikiai jautė ne vien semantinį veiksmazodžių svorį, bet ir jų fonetinį skambumą. Taikliai jo vartojami garsiniai, onomatopėjiniai veiksmazodžiai (ypač gamtos aprašymuose), nuo kurių žymia dalimi priklauso vaizdo dinamiškumas. Dinamizmą stiprina ir gretimai pavartoti sinoniminiai veiksmazodžiai:

Zuja bėginėja paukštytės po žolėtą pievą, skraidžioja šaudore gaudydamos musytės (R 8, p. 453); Gražumėlis slėnių, per kuriuos jis raitos, vingiuoja, primena mums pačią Palmyrą (R 8, p. 427–428); Iš užančių Nemunui verčias kunkuliuoja daugybė šaltinių (R 8, p. 428).

Viena iš priemonių vaizdo ir veiksmo dinamiškumui sukurti yra veiksmazodžio laikų sinonimika. Vaižgantas mėgsta vartoti būsimąjo laiko formą vietoj praeities laiko:

Užkliudei neklystamą, Dievo leistą valdžią, šers tau per kailį administracija; skirs tau šimtus ir tūkstančius pabaudos <...> (R 10, p. 219).

Vengdamas kalbos monotonijos, tą pačių žodžių kartojimo, Vaižgantas rinkosi įvairias frazeologijos rūšis. Štai sakinyje „Kai abidvi galinės šakos kone tiesios, ypač nuo Kauno lig jūros, vidurinis straipsnis, vasarių šiaurės dalis, vingiuota, lyg palaidai pamestas sukrus siūlas“ (R 8, p. 427) *šakos* sinonimu eina žodis *straipsnis*, nors atskirai paėmus šie žodžiai ir nėra sinonimai.

Kiekviena su bendrine kalba prasilenkianti forma pateisinama tik tada, kai tekste ji įgyja tikslingą prasmę. Tai sričiai priklausytų gausiai Vaižganto vartotos svetimybės. Dauguma jų visuomenės ir politinio gyvenimo realijas žymėję žodžiai, kurie buvo įję į aprašomojo laikotarpio žmonių šnekamąją kalbą. Tačiau neretai svetimybės vartojamos ir stilistiniais sumetimais:

Vokion *svietelis* plaukia šių dienų kultūros pasižiūrėtų, technikos pasimokytų <...>; Italijon ne mažiau *svieto* iš viso pasaulio plaukia ne tais vienais tikslais (R 8, p. 420).

Šiuo atveju pavartojus žodį *žmonės*, mintis netektų gyvumo ir ironiško niuanso. Todėl, matyt, ir K. Būga daugelį Vaižganto vartotų svetimybių pateisino stiliaus sumetimais: „*Svietas*, be abeja, yra svetimas žodis, bet tai dar nereiškia, kad jo tam tikrais atsitikimais neturėtų teisės vartoti liaudies gyvenimo piešėjai rašytojai. Tokiuose liaudies pasakymuose stereotipuose, kaip antai šitie: jūra *svieto* plaukia, *svieto* pereiva „valketa“, rašytojas, kursai tariasi esąs gyvenimo tikrenybės kopijuotojas, neturi teisės pakeisti svietą *žmonėmis* ir *pasauliu*. Taigi, tam tikrais atsitikimais ne tiktai galime, bet ir turime vartoti aiškia žodyno svetimybę“²⁸.

Išlaikant veikėjo kalbėsenos individualumą, taip pat vartojamos svetimybės. Apybraižoje „Amerikoje“ dvi kaimo moterėlės, besidžiaugdamos iš Amerikos gauta nuotrauka, samprotauja:

²⁸ K. Būga, *op. cit.*, p. 37.

– Pon Die mieliausis.. O kas gi čia? Ką tai reiškia? – <...> J u p e l ė graži.

– Ir ši fotografija esanti labai brangi, ir visos v e s e l i j o s atsieina nesvietiška i brangiai <...> (R 8, p. 116–117).

Mėgdžiodamas veikėjų kalbėseną, ją suliedamas su savo pasakojimu, svetimybės Vaižgantas vartoja ir savo sakinyje:

<...> už dvi grivini pamaldinsiu u b a g ė l i u s ant tos pat intencijos, kapeiką atiduosiu antai šlubei Uršei.. pirksiu naujus š k a p l i e r i u s <...> – kaip p a b l ū d u s i kalbėjo senutė, žiūrėdama man stačiai į akis ir vis nepataikydama išprausti man rublinę <...> (R 8, p. 125).

Apskritai ten, kur atsiranda bent kokie veikėjo pėdsakai, specialus žodynas, kurio pagrindas būna dialektizmai ar tarptautiniai žodžiai, vartojamas kaip to veikėjo kalbos tipizavimo ir individualizavimo priemonė. Apybraižos „Amerikoje“ epizode senutė, paklausta kaimynės, ką rašo jos duktė iš užjūrio, atsako:

– Ką gi rašys daugiau: tebesako „Tegu bus pagarbintas“, tebeprašo „Ant amžių amžinųjų“ atsakyti. K l o n i o j a s i visiems dėdėms ir tetutėms, draugams ir draugėms, taigi turbūt ir tau, Onele. O sekas, matyt, gerai, nes jau ir išteketą. Žiūrėk, koki p o l t r e t a - p o r t o g r a f i j a atsiuntė (R 8, p. 116).

Kaip jau buvo anksčiau sakyta, Vaižganto publicistikoje gausu dialektizmų. Stilistiniame kontekste labiau išsiskiria tarminės sintaksinės formos – einamieji vidaus vietininkai, siekiniai, nominatyvinės konstrukcijos su bendratimi:

Nuėjo klėtin prie aruodo (R 9, p. 99); <...> jų akys ne šaltas veidrodžio stiklas <...>, tik sietuva, kur išpūdžiai gremzda pačian jų d u g n a n ir ten padaro reakciją (R 10, p. 77); Jie jau sėdas s t a l a n su grafais ir kunigaikščiais (R 10, p. 396); <...> buvo padaryta labai graži ir labai didžia minia pirmoji procesija naujų kapinių š v e s t ū (R 9, p. 39); Šoko Taryba g e l b ė t ū ir d e r ė t ū s, už kiek paleis <...> (R 10, p. 149); Tai pačių naujųjų laikų gailėstingumo darbai – bėgti g e l b ė t ū žmogaus, kurs netikėtai prie darbo susižeidė <...> (R 7, p. 393); <...> kad lengviau būtų galima buvę s u v a l d y t i nepaklusnios g i m i n ė s <...> (R 9, p. 21); <...> prieš žmonių piktą valią galima ir reikia išstatyti savo g e r a v a l i a (R 9, p. 22).

Tropai, meninės detalės – dažniausios vaizdingumą kuriančios priemonės. Epitetų, atskleidžiančių subtilių santykių su vaizduojamaisiais dalykais, Vaižganto publicistikoje nedaug. Juos keičia vertinamieji pažyminiai, kuriais daugiausia apibūdinami tautai ir jos kultūrai nusipelnę žmonės. Pvz.:

Gera širdimi ji minime už lengvą, teisingą jo širdį, už nepaprastai pavyzdinę kunigavimą, už gilų jo tikėjimą ir uolų maldingumą (R 7, p. 184); Aukšti, galingi vyrai. Veidai taurūs, formingi, lyg būtų aukštos kilties (R 8, p. 414).

Vaizdumu ir ekspresyvumu tie epitetai nepasižymi: tai tėra ordinariškas žmogaus gerųjų savybių nusakymas. Bet vaizdai ir charakteristikos Vaižganto kūryboje, kaip teigia V. Mykolaitis-Putinas, išsiskiria dideliu reljefingumu, kontūringumu ir daiktingumu²⁹. Publicistiniai jo darbai, kuriuose dominuoja konkrečioji leksika, šitai akivaizdžiai patvirtina. Ypač tai būdinga gamtos aprašymams, kur autorius, remdamasis regimybe, tarsi nesąmoningai pateikia skaitytojui improvizuotą vaizdą:

Betgi čia girios visiškai pasibaigia. Prasideda Ukrainos, arba Mažosios Rusijos, dausos, arba stepės. Nebesimato ne tik paaugusio medžio, bet nė neūžaugų krūmokšlių. Niekas reginio nebepaivairina – nei kauburėlis, nei lomikė, nei pievokšlis, nei upelis. Lygu lygu per šimtus varstų. Tik kur ne kur žemė sukritis ar išprogas siaurais plyšiais, dvišakai, trišakai išsikėtusiais. Lyg milžino delno tarpupirščiai (R 8, p. 191).

Konstatuojant, jog Vaižgantas savo publicistikoje ne itin eksploatuoja epitetus, to nebūtų galima pasakyti apie metaforas. Pastarosios – vienos iš efektyviausių literatūrinės išraiškos priemonių – čia aptinkamos dažnai. Iš emocinio išpūdžio kilęs vaizdas ar palyginimas vartojamas tam, kad būtų geriau atskleidžiama iškelta idėja. Vargu ar Vaižgantas sąmoningai kūrė vaizdingas metaforas. Anot amerikiečių lingvisto G. Lakoffo, metafora yra ne tik kalboje, bet ir mąstyme. Kalboje

²⁹ V. Mykolaitis-Putinas, *Literatūros etiudai*, K., 1937, p. 83.

ji yra dėl to, kad mūsų mintys, sąvokų sistema ir pažinimas yra metaforiški³⁰. Literatūrologijoje nurodomi, pavyzdžiui, tokie galimi metaforizavimo atvejai: a) nuo konkretaus prie konkretaus; b) nuo konkretaus prie abstraktaus; c) nuo abstraktaus prie abstraktaus³¹.

Nedideliu asociatyvumu tepasižyminčių metaforų pagrindas – gausumą reiškiantys veiksmažodžiai: *Pro šalį risčia trimis eilėmis plaukė vežimai pusketvirtos valandos* (R 9, p. 103); *Prašymai upe plaukė į visas įstaigas, į generalgubernatorijas, ministerijas, į patį Jo Didenybę* (R 9, p. 50). Veiksmažodinėmis metaforomis apibendrintai Vaižgantas nusako veikėjų būseną ar nuotaiką: *Karas taip vienodai storai apdumblino visų sluoksnių ir padėjimų žmones <...>* (R 10, p. 71); *O visiems šiurkaliai, ėmė baimė, kad priešininkai neimtų ryti kits kito<...>*; *Gyvenimo sučiurintas savo motinos sieloje maudytis maudos, visa nedora plaunas*³²; *Ir kaipgi lengva esama išskelti iš lietuvių sielos (dūšios) puikų doros ir garbės spindulį!* (R 7, p. 61). Dažnai jo metafora sudaroma iš konkretaus ir abstraktaus daiktavardžio (*karo viesulas, laiko šalna, kalbos pienas*), rečiau iš abstraktaus daiktavardžio ir veiksmažodinio dalyvinio junginio (*Jaunėja, sveiksta visas gyvenimas, kaip mirties nepakirstas ligonis*; R 12, p. 459).

Panašumo pajutimas yra bendras praktinio ir mokslinio diskurso stimulus, kuris padeda kurti metaforas³³. Vaižgantas nevengia išplėstų metaforizuotų frazių, kurios sudaro sakinio – metaforos pagrindą:

³⁰ G. Lakoff and M. Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago and London, 1980, p. 151.

³¹ R. Kocourek, *The Status of English Metaphorical Terms*, „Applications and implications of current LSP research“, II, University of Bergen, 1994, p. 527.

³² *Motina – savo šeimos vidurkis*, „Bangos“, 1932, Nr. 18, p. 539.

³³ Н. Арутюнова, *Метафора и дискурс*, in *Теория метафоры*, М., 1990, p. 9.

Pereitas dešimtmetis, kada iš anarchijos nebuvo galima nesusikruvinus išeiti, man rodos Dantės skaistykla, kur teko mums raitytis iš svetimųjų glėbio, piktiems, seilėmis apsitarsiusiems, paraudusiom akim, kad net skaisčiojo pasaulio nesimatė (R 12, p. 458); <...> kol nepaims viršaus pažangininkai, – tol Lenkijos, drauge dabar ir Lietuvos, proletariatas gali visas savo geresnės ateities viltis sukrauti į dvaro jaują ant ardų ir džiovinti jas savo troškimais (R 10, p. 165); <...> taip ir miestai šviesą beria tolimiausiems sodžių nuošaliams savo gyslomis – spausdiniais (R 10, p. 166); Gryvasis mokslas, tryškęs iš Vilniaus universito, užvaisė Daukanto sielą <...> (R 10, p. 174); Darbų volai ritinos ant Kastuko, kaip štai jūros bangos, o jis neatlyžo <...>³⁴.

Nejučiom prieš akis iškyla jo grožinės kūrybos metaforizacija. Sakysim, „Pragiedruliuose“ metaforišką ne vienas skyriaus pavadinimas („Meilės audros“, „Zapadnikų audros“), to pat tipo ir šio romano antraštė.

Prie metaforų šliejasi palyginimai, kurių Vaižganto publicistikoje gausu. Dažniausiai vartojami žmonės, jų savybės nusakantys palyginimai. Asmenų psichinė būseną, jų elgseną beveik visada lyginama su aiškiais ir konkrečiais reiškiniais:

Visi pikti it širšės, it šeimininkės, bičių geliamos (R 9, p. 12); Lietuvis <...> liuosas, kaip jo miškų stumbras, drąsus ir narsus it lūšis <...> (R 9, p. 46).

Palyginimas paprastai konstruojamas taip, kad lyginamasis dalykas pasakomas pirmiau už tą, su kuriuo lyginama. Nors dvinarių lyginimų su jungtukais *lyg, it, kaip* daugiausiai, tačiau retsykliais Vaižgantas pavartoja ir trinarę išraišką turintį palyginimą:

Lietuvaite baili ir jautri, kaip mimozos augmenėlis, kurs tik pūstelėjus savo lapelius suglaudžia; kaip ežys žvėrelis, kurs tuoj visas kamuoliuku susiriečia; kaip sližiukas, kurs tuoj savo ragelius į kieta kiautą isitraukia (R 10, p. 78).

Šiuo atveju lietuvi (tema) panaši į augmenėlį, žvėrelį, sližiuką (vaizdas) savo bailumu, jautrumu (lyginimo pagrindas).

Pasitaiko iš liaudies frazeologijos perimtų idiominį palyginimų:

³⁴ A.a. *Kastą Meškauską palydint*, „Lietuvos aidas“, 1932, Nr. 178.

Buvo galima laukti, jog tie reikalavimai bus kaip kibirkštis į parą, jog minia sprogs (R 8, p. 15); <...> gyvoje kalboje nė vienam žemaičiui tas vardas neperlindo per gerklę, niekas to žodžio neištare (R 10, p. 160).

Apybraižų „Vieną dieną Nemajūnuose“, „Nemunu“, „Prancūzijoje“ centre – gamtos vaizdai ir jų sukeltos refleksijos. Vaizduodamas gamtą, Vaižgantas pasitelkia personifikaciją. Nemunas vadinamas žmogui būdingomis savybėmis: *neramus, gudročius, pavydelninkas, talentingas*. Pasakotojas girdi plonutytį kūdikišką šunyčio pasiskundimą, o vištą, padėjusią kiaušinį, lygina su gimdančia moterimi. Gamtoje, kaip ir žmonių pasaulyje, vyksta ta pati kaita. Toks gamtos sugyvinimas ir sužmoginimas padeda pasakotojui, miesto žmogui, pasiekti harmoniją su savimi, pasijusti sudedamąją vientiso pasaulio dalimi:

Matydamas tokius atskirus kalnus ir aplink juos žaliuojančias ganyklas, aš visai užsimiršau jau esąs miestelėnas, aukštas ir senas, – pasijutau tebesąs „ganytojas“ – laukuose, ne miestuose, pasijutau belipąs daug daug aukščiau neg į Popšutės kalną <...> (R 8, p. 375).

Svarbus stilistinis vaidmuo tenka meninei detalei. Ją pasitelkus „galima lakoniškai apibūdinti žmogų, charakterizuoti jo aplinką, išsamų peizažą pakeisti gamtos vaizdo blyksniu, o kūriniui suteikti daugiaprasmiškumo projekciją“³⁵. Vaižganto publicistikoje detalė irgi atlieka įvairią paskirtį, būna ir minties perdavimo, ir išraiškos priemonė. Būdinga čia būtų jo nekrologinis straipsnis apie V. Mickevičių-Kapsuką.

Šio bolševikų veikėjo paveikslui sukurti Vaižgantas parinko taupią, bet iškalingą ir įsimenančių štrichų. Paveikslas randasi iš aprašomųjų išorinio pobūdžio detalių: *Mažutis, liesutis, stačiais plaukais, smulkiu, gražiu, tyru, tikrai lietuvišku veideliu* (R 10, p. 384). Trumpais eliptiniais sakiniais apibūdinamas jo gyvenimas: *Dešimts metų kalėjimo. Džiova. Pabėgimai. Sugaviimai. Katorga. Sibirijs* (R 10, p. 386). Vaizdingomis detalėmis

³⁵ J. Sprindytė, *Lyrizmas šiuolaikinėje lietuvių prozoje*, V., 1989, p. 157.

Vaižgantas plečia šio veikėjo paveikslą. Ypač išskiria ir pabrėžia jo akis. Akių motyvas pasikartoja keletą kartų. *Didelės, labai gražios ir labai ryškios akys* kalba apie žmogaus rimtumą, jo darbų ir siekių fanatizmą. Tai mąstytojo, kentėtojo akys, kuriose atsispindi jo sielos turinys – kai skausmas *veržte veržės jam per akis ir skaudino kitus* (R 10, p. 384–385). Vaižgantas čia išveda paralelę tarp žmogaus fizinių savybių ir jo veiklos tikslingumo: idėjai buvo atsiduota ne tik mintimis, bet ir kūnu. Kaip yra pastebėjęs Z. Kuzmickis, Vaižganto mėgtoji vaizdavimo priemonė – paralelė – buvo meistriškai pritaikoma remiantis arba analogija, arba kontrastu³⁶. Ir kai pasakotojas pamato jo aprašomą veikėją po daugelio metų iškankintą ligos, patyrusį kalėjimų skonį, jo žvilgsnis vėl krypta į akis: *Akys dar didesnės, bet nebe neramios* (R 10, p. 387). Per akių metonimiją Vaižgantas apibūdina savo veikėją:

Tokias akis aš sykį tebuvaу matęs, lankydamas ligonį, kurs buvo inkstus, krisdamas aukštinelkas nuo arklio, atkrėtes. Ir antrą kartą, kai pasižiūrėjau į akis pašautam areliui, kuriam gyvam šaulys čia pat buvo abi kojas nupjovęs (R 10, p. 384).

Negalima nepaminėti Vaižganto kelionių apybraižų „Italijoje“ bei „Prancūzijoje“, kur, taikliai panaudojant stilistinę detalę, išvengiama ilgų aprašinėjimų, komentarų, ekskursų į tų šalių istoriją. Didybe ir sena praeitimi dvelkiantiems dalykams Vaižgantas randa subtilią išraišką. Emocinis santykis perduodamas atitinkama leksika, deminutyvinėmis formomis. Štai kaip Vaižgantas aprašo susitikimą Romoje su popiežiumi:

Bemačiau simpatinę kunigą senelį geru, giliai sielvartingu veideliu, lyg silpną kūnu <...> Paprasčiausias kunigėlis, altoriaus tarnas, bet taip man buvo artimas, kad ėmė noras vienam paimti tą nedidelį, kūdutį asketą ant savo rankų ir išnešti (R 8, p. 409).

Gausioje ir daugiažanrėje Vaižganto publicistikoje vartojamos įvairios stilistinės pasakojimo intonacijos. Informaty-

³⁶ Z. Kuzmickis, *Kūrybinė Vaižganto dvasia*, „Vairas“, 1933, Nr. 8, p. 174.

vusis, arba referatyvinis, pasakojimas papildo aprašymą ar vaizdą. Betarpiškumas ypač jaučiamas kelionių apybraižose, kur pasakojami paties autoriaus išpūdžiai, dažnai kalbama pirmuoju asmeniu. Visa tai, suprantama, lėmė sintaksės įvairumą. Vaižgantas vartoja ir trumpus, vos iš vieno ar kelių žodžių susidedančius sakinius, ir sudėtingus periodus. Tai siejasi, svarbiausia, su jo publicistikos pasakotojo (ir autoriaus) individualybės atvirumu ir subjektyvumu. O stiliaus tyrinėtojų pastebėjimu, kai adresantas perteikia savo subjektyvų požiūrį į reiškinius ar faktus, sakinio ilgio variavimo amplitudė apima ir trumpus, ir labai ilgus sakinius³⁷.

Svarbus Vaižganto publicistikos stiliaus bruožas – pasakojimo ritmas, kurį suformuoja prasminių akcentų išsidėstymas, specifinis minties rutuliojimasis. Sakinių konstrukcijos, poetinės sintaksės priemonės, sakinių jungimo būdai turi nemažos reikšmės ritmikos ir intonacijos dinamikai. Prozoje intonacija paprastai reiškia skiriamaisiais ženklais, kurie skaldo sakinius į intonacinius vienetus. Šnekamojoje kalboje intonacija išreiškiami prasminiai emociniai niuansai. To siekiama ir bet kokiame kūrinyje.

Dauguma Vaižganto publicistinių darbų prasideda ramiu pasakotojo balsu ir neritmizuota sakinio slinktimi, kuri pasireiškia konstatuojamaisiais sakiniais: *Sodžiaus padėjimas dabar kai kur keblesnis neg miesto* (R 10, p. 71); *Apaštalių sostas jau paskyrė Vilniui vyskupą* (R 10, p. 97). Straipsnių įžangose vyrauja trumpi sakiniai arba parataksinis sakinių jungimo būdas. Kartais kūrinio pradžia atrodo atsieta nuo tolesnio įvykių dėstymo. Tokiais atvejais į pirmą planą iškeliami bendresnio pobūdžio išvada ar pasvarstymas:

Nuo žvaigždžių susibūrimo tokion ar kitokion eilėn prideras žmonių ar net viso pasaulio likimas. Nuo mūsų partijų susibūrimo lygiai gražiai turėjęs priderėti ir Lietuvos, jei ne viso pasaulio, likimas (R 11, p. 10).

³⁷ Žr. A. Bitinienė, *Funkciniai stiliai: sakinio ilgis ir struktūra*, V., 1997, p. 135–137.

Straipsnių pabaigos savotiškai kontrastuoja pradžioms. Paskatinimo, raginimo ar pamokymo kupinas tonas išduoda autorių mėgus ir vartojus oratorinio meno elementus. Iš retorikos tyrinėtojų nurodomų oratoriui būtinų kalbos ypatybių – taisyklingumo, tikslumo, glaustumo ir individualumo³⁸ – Vaižgantui būtų labiausiai taikytina paskutinioji. Jo publicistikos ir apskritai raštų bei kalbos retorika susijusi su jo asmeniu, veiklos ir profesijos ypatumais. Jis ne kartą tikino esąs „apsigimęs kalbėtojas“, kaip dvasininkas reguliariai sakė pamokslus, kuriuose religinis turinys toli gražu ne visada buvo svarbiausias, skaitė paskaitas įvairioms auditorijoms. Vaižganto publicisto vartojamų skatinamųjų sakinių reikšmė dažnai būna apibrėžta – jais kalbėtojas reiškia savo emocinį nusiteikimą:

I Vilniū, i Vilniū, inteligentai ir darbininkai! (R 11, p. 122); Taigi sursum corda! Eikime i savo sostinę tokiomis iškeltomis galvomis, tokia spindinčia pilietiskumo aureole apgaubti, kad naujieji piliečiai palenktų savo galvas ne prieš galybę, tik prieš mūsų dorybę! (R 11, p. 127)

Būdingas tokio kalbėjimo pavyzdys būtų straipsnių ciklas „Su šauliais“, kur Vaižgantas bene kiekvieną straipsnį baigia kvietimu, raginimu ar kreipimusi.

Atviras jausminis Vaižganto reagavimas į aprašomus įvykius nulėmė jo kalbėjimo stilių, kuriam ekspresijos taip pat netrūko³⁹. Su ramiu, kartais net sausoku minčių dėstymo būdu koreliuoja skaitytojams, o kartais ir sau pačiam skiriami retoriniai sušukimai bei kreipiniai, kuriais išsakoma jausminė pasakotojo afektacija:

Jūs, vilkai medžiotojai, plėšriosios veislės žmonės! Liaukitės! Tegu sau visi gyvi esti, ką tik Dievas leido gyventi! (R 8, p. 445); Dievuli tu mano, kokių „pirotechnikų“ esama šiltųjų kraštų kalnuose! (R 8, p. 377); Išvysk, Vaižgante, Naujapolį, ir numirk! (R 8, p. 416).

Paprastai ritmines dominantes prozos kūrinuose lemia įvairūs kalbos lygmenys: gramatinių formų ar žodžių kartoji-

³⁸ Žr. П. Сопер, *Основы искусства речи*, М., 1992, p. 303.

³⁹ Žr. J. Toločkaitė, *Vaižganto raštų stilius*, „Jaunoji Lietuva“, 1936, Nr. 6–7, p. 356.

mas, fonetiniai sąskambiai. Ramus, neskubus intonacijos bangavimas juntamas Vaižganto apybraižose, kur autorius savo mintis dėsto naudodamas parataksinį sakinių jungimą ir gausius išvardijimus. Ir tik tada, kai pasakotojas išeina į „viešumą“, atvirai reiškia savo asmenybę, ritmas intensyvėja, realizuojamas kreipinių, tų pačių kalbos dalių kartojimu, ilgesnių ir trumpesnių sakinių kaita:

Stoviu ant pat galo garlaivio, jau visai ant vandens, tik labai aukštai nuo jo. Jūra rami, jokių vilnių <...> Štai jau ir nieko nebesimato, tik didelis, didelis skritulys vienodai žalio vandens. Ir vėl baimė ir nerimas apima. Staiga pajunti, koks tu dabar būtumei beviekis, jei staigiai tos laivo lubos, ant kurių stovi, persiskirtų sulūžusios. Į ką tad ištiestumei rankas į oro erdvę sušukdamas: „Gelbėkite!“? Nieko niekur... Vanduo. Oras.

<...> Rodos, skęsdamas kaip griebtumeis kokios plūdurojančios lentelės, taip paskutinį kartą žvilgterėtumei, paskutinį sudiev tartumei jiems, nes jie vieni tave telydi į tą šaltą grabą, savo liūdnu čirškimu jie vieni tegieda tau requiem <...> tesako tau sudiev ant amžių (R 8, p. 74).

Vis tik savo jausmus, išsiliejančius „trūkčiojančiais“ sakiniais, Vaižgantas atskleidžia ne taip jau dažnai. Jis ne tiek perteikia emocijas, kiek jas aprašo, reflektuoja. Todėl jo emocionalumas nėra „praskiestas sentimentalumu, bet dažniausiai pasūdytas jumoro ir sąmojaus druska“⁴⁰. Emocinės būsenos pasikeitimą parodo juoko atspalvį turintys elementai, kurie išreiškia autoriaus gebėjimą pažvelgti į situaciją iš kitos pusės. Savo vidinius išgyvenimus Vaižgantas dažnai palydi sąmojingais palyginimais:

Prigimtis rimo, rimo ir mano siela. Tik prigimtyje ėmė dygti gėlių, darytis medžių pumpurai, o mano siela vis tebebuvo užšalusi, bergždžia. Jaučiau, jog laikas kai kam dygti, ir dvasios gyvybės pajėga turi atsigaivelėti, tik negali, kol nenukils savon vieton, Lietuvon. Kada gi tai bus? Prigimtis liepia tuojau kilti, kaip vištai perėti, o jai neleidžia. Tupinėja, kvaksi, aplink graibos, šapelius dėlioja, nors žino – tai ne gūžtai (R 10, p. 16).

⁴⁰ V. Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, p. 47.

Pažvelgus į Vaižganto publicistikos tekstus, matyti, kad jie suskaidyti į daugybę pastraipų. Tai kalba apie vaizdų kaitos ir naujos minties formavimosi dinamiką. Pačių pastraipų sudėtis labai įvairi: ją gali sudaryti ir vienas periodas, ir keletas savarankiškų sakinių. O, pavyzdžiui, straipsniuose „Laukiamoji diena“, „Tuščia jos“ Vaižgantas pasikėsina į pasakojimo sklandumą, suardydamas įprastines pastraipas. Būdingiausia passtraipa šiuo atveju – vienos ar trijų eilučių. Kartais ją tesudaro vienas sakinyš, kuris savo ruožtu sutrumpėja net iki vieno žodžio:

Ten svajojo rasią aukso krūvą ir visai nesuvaržomos asmeninės laisvės.

Ten nuvykus, rodės, pasisuks Fortūnos ratas į dešinę.

Nabagai! (R 9, p. 124).

Skyrybos ženklai (kableliai, brūkšniai, kabliataškiai) suskaldo sakinį į sintagmas. Sakinio ir jo dalių melodika skirtinga, dažniausiai kapota. Kartais atrodo, kad Vaižgantas nesusvaldo jį užplūdusio išpūdžių ir įvykių srauto ir fiksuoja visa, ką pakeliui randa⁴¹. Tada neišvengiama minties atsišakojimų. Pasak V. Mykoliaičio-Putino, iš tų šuolių į periferiją ir atsiranda išpūdingiausi Vaižganto stiliaus elementai⁴². Pavyzdžiui, sakinyje *Darbininkas godžiai, matyt, nieko nemintydamas, pripuola lūpom prie indo briaunos ir, akis pastatęs į lubas, palengvo, bet neatlyždamas, neatsileisdamas, it pintis vandenį, lyg ir negurkšniuodamas, traukia į save šaltą skystimą iki paskutinio lašo* (R 8, p. 131) gausu patikslinančių ir konkretinančių intarpų. Žinoma, jie nesutrikdo sakinio ritmo. Šiek tiek kryptelėjusi į šoną, mintis įgyja naujos informacijos ir toliau teka ankstesniu ritmu. Nebus suklysta pasakius, kad Vaižganto publicistikos sintaksė artima šnekamosios kalbos sintaksei: sakiniai nėra „sukibę“ vienas su kitu, vyrauja staigūs minčių lūžiai, netikėta kaita, pramaišiui

⁴¹ V. Katilius, *Vaižganto stiliaus pagrindai*, „Varpai“, 1944, p. 90.

⁴² V. Mykolaitis-Putinas, *Naujoji lietuvių literatūra*, K., 1936, p. 394.

vartojami sudėtiniai parataksiniai ir hipotaksiniai bei vienisiniai sakiniai.

Pasakojimo ritmikai, jos kaitai didelės įtakos turi retorinės figūros. Ypač svarbūs pakartojimai, kuriais iškeliamas daiktų ar ypatybių gausumas, nusakoma veiksmo trukmė, intensyvumas⁴³. Vaižganto kalbos ritmui būdingesni ne fonetiniai, o leksiniai, semantiniai ar sintaksiniai pakartojimai.

Ritminę-sintaksinę intonaciją jo publicistikoje padeda sukurti gausiai vartojamos tautologijos. Jos pačios paprasčiausios, tiesiog perimtos iš šnekamosios kalbos, yra būdinio ir to paties veiksmazodžio deriniai:

Jūra mane alpinte alpindavo <...> (R 8, p. 374); Dideli ir maži intakai, senupių daubos <...> kapote sukapoja aukštus Nemuno krantus (R 8, p. 426); Kimšte prisikimšus žmonių aplink paminklą, pirmas prabilo <...> (R 8, p. 10); Nemunas neprašo, tik pats siūlyte siūlo turto ir daug jo <...> (R 8, p. 427); Upė čia turi akmens patiesalą, kai kur ji gauna griūte griūti per akmenų užtvarus slenksčius <...> (R 8, p. 427).

Patekusios į kūrinio kontekstą, tautologijos įgauna naujų, konotacinių prasmų, iš kurių pagrindinė – siekimas sustiprinti veiksmo ir judesio intensyvumą. Vertinamajam santykiui nusakyti vartojama, nors ir nedažnai, įvardžio ir priedėlio tautologija: *Jie, tie namogalai, įgatvę nežiūri, tai tiesa* <...> (R 12, p. 533).

Pasakojamajame tekste kartojant tą patį žodį, akcentuojamas jo svarbumas, o, antra vertus, sintaksinis suglaudimas ekspresyviną tekstą ir pabrėžia veiksmo tęstinumą:

Ir stovėjo stovėjo, kaklą kaip vėzdą aukštyn iškėlusi, akių nuo manęs neatitraukdama (R 8, p. 453); Žiūrėjo ir žiūrėjo visos keturios, žąsinas ir žąsys (R 8, p. 454).

Vaižganto publicistiniuose darbuose aptinkamos ne tik dvinarės, bet ir trinarės sintaksinės konstrukcijos, kurias dažniausiai sudaro vienaarūšės sakinio dalys ar laipsniavimo figūra:

⁴³ J. Pikčilingis, *Lietuvių kalbos stilistinė sintaksė. Kalbos figūros*, K., 1969, p. 40.

Vakarų krante per visą šimtą kilometrų nerasi jokios gyvybės: nei žmogaus, nei gyvulio, nei augmens (R 8, p. 437); Jai daryti kažin kodėl nebereikia jokių autoritetų, nei mokslo, nei tam tikro pasiruošimo, nei gyvenimo prityrimų (R 11, p. 14); Visad kitoks, visad iš naujo tirtinas sieloje, gilumoje, visad gyvas aikštėje, nevienodas nė per vieną mylią (R 8, p. 427); Iš jūros eis gaidinancio oro, per jūrą plauks praturtintojai pirkliai, jūroje ieškos ir ras pavargę sveikatos ir džiaugsmo⁴⁴; Religija šaukia – tai nusidėjimas, medikai šaukia – tai beprotybė, tikrieji darbininkai šaukia – regi, tai iš per gero būvio <...>⁴⁵.

Taip randasi teksto emocionalumas, kuris „imanentiškai užprogramuotas pačioje triadų prigimtyje“⁴⁶.

Emocionaliuose Vaižganto publicistikos tekstų epizoduose pasirodo anafora ir epifora. Anafora, būdama konstrukto pradžioje, pagilina ritminį motyvą. Štai apie Kauno teismo rūmus, Vaižgantas sako: *Jie viso Kauno pažiba ir garbė. Jie gražūs ir majestotingi* <...> (R 12, p. 534). Arba kalbėdamas apie aplinkos ir žmogaus santykius, jis nevengia pakartojimų:

Aplinka daro žmogaus būdai įtakos ir net jo paviršę pakeičia. Aplinka kultūrini ar žiaurina⁴⁷.

Mėgsta Vaižgantas daiktavardžio ir įvardžio simetriją:

O, ilgėsy! Tu vienas tegali mus išvaduoti iš kasdieninių gyvenimo vortinklių. Tu gi esi pats įkvėpimas. Tu gi pradžia bet kurios kūrybos⁴⁸.

Vartojant klausimo ir atsakymo simetriją, taip pat remiamasi anafora:

Kas tada tars priešingą žodį? Toliaudis, kuri yra okupuojančiųjų terorizuota, įbailinta, kad į kailį nekliūtų? Toliaudis, kuri tebėra pirmame kultūros laipsnyje, tebesitenkina vienais gyvuliniais

⁴⁴ A. a. *Kastą Meškauską palydint*, „Lietuvos aidas“, 1932, Nr. 178.

⁴⁵ *Pabūkime sveiki*, „Lietuvos aidas“, 1932, Nr. 18.

⁴⁶ Žr. V. Ramonaitė, *Ritminė-sintaksinė „Parduotų vasarų“ simetrija*, „Literatūra“, 1979, XXI(1), p. 25.

⁴⁷ *Augmenija kultūrintoja*, „Lietuvos aidas“, 1930, Nr. 271.

⁴⁸ *Ramosios nakties sulaukus*, „Naujoji karta“, 1929, Nr. 12, p. 2.

reikalais – prikimšti pilvą, nesusalt, ir gana? Ta lia u d i s, kuri dar nesiekia politikos paslapčių ir sumesti negali, kur jai bus norsgi materialiniu atžvilgiu geriau? Ta lia u d i s, kuri buvo atpratinta nuo visa ko lietuviško, net nuo savo pavardžių, kurios absurdingai yra kraipomos vienoj tik Vilniaus žemėj <...>? (R 10, p. 401).

Kartais Vaižganto vartojama išplėstinė anafora, kuria iš dviejų pusių, kontrastiškai, charakterizuojamas reiškiny:

<...> žiūrėkite į veidus tų, kurie auklėja gėles – kokie jie ramūs, švelnūs, nekalti. Žiūrėkite dabar į veidus tų, kurie kruviną mėsą kapoja – tie žiaurūs, šiurkštūs, net galvažudiški⁴⁹.

Vienas būdingesnių Vaižganto pakartojimų yra toks, kai kartojamosiomis frazėmis ne tik pabrėžiama pagrindinė sakinio mintis, bet ir parodoma jos eiga, perėjimas iš vieno sakinio į kitą, o žodžio aktualizacija, be kartojimo, paremta ir variavimo principu. Pvz.:

Miela malonu dabar matyti, kaip mūsų inteligentai nepaliaujamu srauju upeliu teka atgal į Lietuvą tėvynę. Miela malonu jausti, kaip kas dieną tvirtėja viltys, jog visai išsiteksime savomis pajėgomis aptarnauti atstatomosios nebeprisklausomos valstybės įstaigas. Miela malonu atsikirsti tiems, kurie ne taip senai dar mums yra tarę <...> (R 10, p. 66).

Kartojimas Vaižgantui atlieka ne vien retorinę, bet ir struktūriną funkciją. Jis manifestuoja motyvą, kuris tekste yra pats svarbiausias. Štai straipsnyje „Nerimo laiko ramioji naktis“ Vaižgantas 10 kartų pavartoja frazę: *Vilnius neramus, bolševikai čia pat*. Iškelta kiekvienos pastraipos pradžioje, ji didina laukimo įtampą ir nežinią, kurią dar labiau sustiprina gausūs retoriniai klausimai, atskirų žodžių ar frazių kartojimai. Stilizuojamas šnekamąją kalbą, Vaižgantas siekia artimesnio santykio su skaitytoju. Orientuojantis į adresatą, ardomi sintagminiai ryšiai, kuriamas suskaidytas tekstas:

Vakarų divizion esą sudaryti lenkai komunistai. Tai kaipgi? Stvertis ginklo? Kokio? Šautuvėlį nusitverti ne taip jau sunku, pasišnibždėjus

⁴⁹ *Augmenija kultūrintoja*, „Lietuvos aidas“, 1930, Nr. 271.

su vokiečiais. Ir stveriamasi; <...> Kokia nauja „Dievo rykštė“ senajai kapitalistinei Europos kultūrai išplakti visus juos veda? Ar tik senojo patricijų Rymo sukilę plebėjai, kurie temoka apmaudą griežti, griauti ir mušti, tik nemoka savo buities pagerinti? O jei moka gerinti, tai ką tai reiškia neturčių diktatūra? (R 10, p. 144, 145).

Tarsi banguojanti šio straipsnio pasakojimo intonacija tai kyla, tai leidžiasi, jo ritmika nejučiomis prasiskverbia į skaitytojo sąmonę.

Straipsnyje „Tuščia jos!“ Vaižgantas keletą kartų gradaciškai kartoja tą pačią frazę, kurią praplečia toliau einantys klausiamieji ir šaukiamieji sakiniai:

Tuščia jos, tos kalbos: aš – rusų valdininkas!

Tuščia jos, tos lietuvių kalbos: aš vedžiau svetimtautę žmoną!

Tuščia jos, tos sodiečių kalbos: aš jau tiek ir tiek metų kaip varčiau kultūringesnę rusų ar lenkų kalbą!

Tuščia jos, tos mano tėvučių kalbos: ar ji man duos duonos?!

Tuščia jos, tos pradedamos dailinti kalbos: man tuojau reikia gražių ir sąmoningų frazių!

Tuščia jos, tos litvomanybės! Aš ne toks: kai būtinai reiks, pavartosiu, o apaštalaui – ar mano dalykas?

Tuščia jos, tos motutės maldų kalbos: ar su ja viena dūšios išganyką laimi?

Tuščia jos, tuščia jos, tuščia jos (R 9, p. 125).

Labiau išimenamos ne atskirų žodžių reikšmės, o iš detalių kuriamas visumos išpūdis, išibėgėjanti ir pabaigoje rami ritminė banga:

Kam lietuviui lietuviai, kad ne jie tarnysčių duoda?

Kam lietuviui lietuvis, kad kitų tautų mergos veidu baltesnės, plaukais juodesnės?

Kam lietuviui lietuviai, kad jų vos keturiose gubernijose terasi, o svietas taip platus?

Kam lietuviui lietuviai, kad su jais tik apie ūkį ir virtuvę tepasikalbėsi?

Kam lietuviui lietuviai, svajotojai apie debesų migdolus – apie tautybės rūmo atstatymą, kad ir be to platu jau kitų pastatytuose rūmuose?

Kam lietuviui lietuviai, prasti žemės rausėjai, kailiniuoti bedaliai, kad dangus aukso yla teperveriamas?

Kam, kam, kam? (R 9, p. 125).

Vaižgantas, kaip jau buvo užsiminta, betarpiško kalbėjimo atmosferą sukuria remdamasis tais stiliumo elementais, kurie įprasti kasdieninei šnekai. Įvairūs žodėlyčiai, intarpai jam padeda palaikyti kontaktą su skaitytoju:

Pamėgink, kad geras, nepakeisti didesniu: susiaurėjus visos siūlės iširs (R 9, p. 28); Kuo trėšiama vynuogės, nežinau, nes nei gyvulių, nei jų mėšlo čia niekur nesimato (R 8, p. 196); Lietuvoje, brač, kitokių esama žmonių, nors ir jie Rusijos piliečiais skaitosi (R 7, p. 211); Ne taip manė apsišvietęs Mykulas, kurs mokėjo, tai pamatysime, branginti savo tėvynę Lietuvą <...> (R 7, p. 231); Nuo šalčio, nuo netikuso, kaip mums rodės, važiavimo darėsi nebergera (R 8, p. 195).

Sakytinei kalbai, turinčiai pašnekovą, kuris paprastai būna „ne tik akivaizdus, bet ir asmeniškai pažįstamas“⁵⁰, būdingi praleidimai, elipsės. Anot V. Mykolaičio-Putino, Vaižgantas taip rašo, kaip kalba ir mąsto⁵¹. Tą mintį jis yra išsakęs ir pats dar savo literatūrinio darbo pradžioje: „Pirma eikite į žmones, permanykite jų būdą, laipsnį dvasios pakilio, ertybę proto, ypatingą mislies bėgį; tada rašykite dėl žmonių, tada supras jus ir džiaugsis“⁵². Ir ne tik išsakęs, o jos laikęsis, ją vykdeš. Todėl natūraliai, tarsi paimti iš gyvos šnekamosios kalbos, jo publicistikos tekstuose į pasakojimo tėkmę įsikomponuoja įvairiausi šios kalbos elementai, kaip, pavyzdžiui, eliptiniai sakiniai (*Per vieną savaitę – trys gaisrai* (R 9, p. 13); *Ir šiaip jau miestai – tai dideli žmonių skruzdėlynai* (R 10, p. 166); *Tauta auklėti – ne vyžos pinti* (R 9, p. 25)) ir kt.

„Šnekamoji kalba yra perdėjimų – padidininimų ir sumažininimų – kalba“, – teigė J. Pikčilingis⁵³. Perdėjimas Vaižganto kalboje reiškiamas metaforiškais veiksmažodžiais ar sustiprinimais:

⁵⁰ Ю. Лотман, *Устная речь в историко-культурной перспективе*, in *Семантика номинации и семиотика устной речи*, Тарту, 1978, p. 116.

⁵¹ V. Mykolaitis-Putinas, *op. cit.*, p. 394.

⁵² *Negeistini apsiareiškimai mūsų literatūroje*, „Žinyčia“, 1900, Nr. 1, p. 132.

⁵³ J. Pikčilingis, *Lietuvių kalbos stilistika*, II, V., 1975, p. 80.

Kūno drėgmei atpildyti ištisais viedrais geriame alų ir limonadą (R 8, p. 323); Ties Merkine, Alytum, Punia <...> kilpų kilpelės, ir kiek kilpų, kiek miestelių (R 8, p. 427); Minių minios svečių suvažiavo iš visų kraštų (R 8, p. 9); Jau prieš 7 val. ryto pradėjo plaukti minios žmonių įblonius, ir 8 val. visas didelis laukas rodės tartum gyva jūra (R 8, p. 11); Reikalų reikalai, reikalų reikalai! Vienus patenkinai, kiti kalnais kalnais užgriuvo (R 8, p. 101); Rašalo lieta kibirai, o rezultatų jokių <...> (R 10, p. 224).

Pasitaiko atvejų, kai perdėjimas tampa ištiso vaizdo ar dialogo šerdimi:

Mylėdami mane svetį, užukandos padavę pusę kiaušinio.

Suvalgiau ir dairaus į šeimininkę. Ji suprato.

– Duok, sako, ir antrą pusę – tegul privalgo.

Suvalgiau ir vėl dairaus į šeimininkę. Ji susipranta.

– Duok, sako, dar pusę – lai punta!

Suvalgiau ir vėl dairaus į šeimininkę<...>.

– Duok, sako, ir antrą pusę – lai sprogsa⁵⁴.

Iš šnekamosios kalbos atėjusios ir tokios išraiškos formos, kaip ištiktukai ir jaustukai:

O girtos paukščių tiūstėp ir trystėp ne bet kam tinka girdėti (R 8, p. 449); Bliks kliks – ir užgeso ar tolyn pašoko (R 9, p. 48); Ir bent pabaigoje agitacijos murti sukuri (R 11, p. 10).

Svarbus ir gal net savitas Vaižganto publicistikos stiliaus bruožas yra vaizdinės, konkrečios ir abstrahuotos raiškos dermė, tai, ką V. Mykolaitis-Putinas pavadino dvasine abstraktinių dalykų apercepcija ir pajautine konkretinių bei materialinių formų percepcija⁵⁵. Pirmiausia tai, žinoma, autoriaus, kaip menininko ir sociologo, istoriko, politiko ir t.t., asmenybinio pasireiškimo rezultatas, antra vertus, svarbios čia buvo ir šios publicistikos tekstuose liestos temos ir problemos, keltos visuomeninio bei politinio gyvenimo aktualijos, kurios vertė jį ir vaizduoti, ir reflektuoti. Ir reflektuotojas Vaižgantas

⁵⁴ *Tegul privalgo, punta ir sprogsa*, „Naujoji romuva“, 1931, Nr. 26, p. 630.

⁵⁵ Žr. V. Mykolaitis, Juozas Tumas-Vaižgantas, „Židinys“, 1928, Nr. 3, p. 199.

būna neretai. Net jo kelionių apybraižose daugiau dominuoja ne vaizdais virtę pasakotojo išpūdžiai, o svarstymai, regimojo vaizdo interpretavimai. Pavyzdžiui, aprašydamas Romos šv. Povilo baziliką, Vaižgantas ne tik gėrėsi jos didingumu, bet ir leidžiasi į bendresnius samprotavimus:

Menu gi reikškė savo dievų didybę egiptėnai, graikai, tie patys romėnai. Šieji šventyklomis reikškė ir šiaip jau kilnius nuotykius (Forumė brolius pasišventėlius), Egiptas savo Nilo geradarybes. Čia man tapo aišku, kad ir mūsų Nepriklausomybę pareikšti tėra galima šventykla, mistikos vieta, o ne paminklu, ne muziejum, ne stadionu ar kuo panašiu (R 8, p. 411).

Perduodamas savo paties išgyvenimus, Vaižgantas nevengia neapibrėžtų sąvokų (*susigrauzimas, nostalgia, dilimas, nykimas*). Abstrakcijos, intelektualūs sugretinimai nėra svetimi publicistikos tekstams, neardo jų stilistinio vieningumo. Priešingai – jie paryškina pagrindinę pasakojimo intonaciją.

Ryškiu Vaižganto publicistikos stiliaus bruožu galima laikyti kalbėjimą, balansuojantį ties ironijos riba, o neretai jį peržengiantį. Paprastai ironija apibūdinama kaip estetinė kategorija ir specifinė minties reiškimo forma. Literatūros teorijoje ironija laikoma tropu, stilistine figūra. Stipriausia jos atrama – šnekamoji kalba. „Kalbėti ironiškai – tai kūrybiškai naudotis tomis stilistinėmis išgalėmis, kurių esama žodžio konotacijoje“⁵⁶. Ironija apima įvairius teksto klodus. Savaime suprantama, kad didžiausias vaidmuo čia tenka pasakotojui.

Nors įvairiuose Vaižganto publicistikos tekstuose ironijos prasmė, tonas, sąmojo laipsnis nevienodi, tačiau lengvai pašiepiantis ironiškas pasakotojo žvilgsnis lydi dažną įvykį ir su juo susijusį subjektą. Susipindama su „paekspresyvintu“ pasakojimo tonu, ironija kartais atsiveria „klasikiniu“ savo pavidalu, o kartais netikėčiausiu junginiu.

Labiausiai eksploatuojamas paprasčiausias ironijos tipas – antifrazė. Kuo akivaizdesnė priešingybė tarp tikrosios

⁵⁶ J. Pikčilingis, *op. cit.*, p. 305.

ir kontekstinės žodžių reikšmės, tuo stipresnė ironija. Su tokia pašaipa Vaižgantas dažnai kalba, sakysim, apie Lietuvai ir lietuviams priešiškus lenkus, vadindamas juos „ponais“, jų suktumą „geranoriškumu“. Šiuo ironijos tipu sukonstruoti kai kurie apybraižos „Amerikoje“ skyrių pavadinimai: „Dollarinė laimė Amerikoje“, „Laisvės laimė Amerikoje“.

Vienas iš ironizavimo būdų – neįprastas leksikos pasirinkimas. Puošniais žodžiais įvardydamas jų neatitinkantį objektą, Vaižgantas supriešina tariamąją ir tikrąją padėtį, sugretina skirtingą reikšmę turinčius žodžius:

To lenkų broliškumo turime jau pilnas ausis pribirbtas (R 7, p. 368); Kun. Liubomirskių auka – puikus ir šviesus dalykas. Taip šviesus, kad nuo jo tiesiog anka ir mirkčiodami neišdrįsta į tą šviesą pažiūrėti mūsų artimieji kaimynai <...> (R 7, p. 372); Pasilips soc. demokratas kalbėtų, tuoj iš minios atsikiša storą, kaip ožkos speniai, smilių (R 11, p. 15).

Ironijos nusipelnė ne tik lenkai, kurių užmojai lietuvių atžvilgiu buvo per daug dideli, bet ir savieji. Vaižgantas pašiepė lietuvių nerangumą, lėtumą, atsakomybės savajam kraštui stoką, vadindamas juos „tešlomis“, „šikšnadūšiais“, „šiaudadūšiais“, „smaladūšiais“, „kaimene avių be vado“.

Ironiškai Vaižganto pavartojami ir kai kurie tarptautiniai žodžiai. Vieni jų, atsidūrę kontekste, netenka savo tikrosios reikšmės, kiti pritaikomi šnekamosios kalbos garsynui (*mecenasas, komposteliai, ramatikas, otelis* ir t.t.). Kartais ironizuojant keičiama specialiu terminu einančio žodžio stilistika: jis nebetenka tikrosios reikšmės, t.y. siekiama jį „nuterminti“, arba stilizuoti:

Stebisi nabagai, kad tos taip jiems naudingos „k a n k u l i a c i j o s“ nenori pripažinti darbo davėjai, ir užsivilę, nusiminę, rankas nuleidžia. O buvo lengva neužsivilti, padarius šitokią negudriausią „k a n k u l i a c i j a“, bet laiku, dar namie (R 8, p. 111).

Vaižganto ironija niekada nepereina į piktą šaipymąsi ar sarkazmą. Priešingai, jo publicistikos pasakotojui daugiau būdinga užuojautos ir lengvos pašaipos kontaminacija. Sakysim, kelionių apybraižoje „Amerikoje“ aprašydamas susitikimą su moterėle, norėjusia jam atiduoti sūnaus iš Amerikos

atsiūstus pinigėlius, jis ir gaili vaikams atsidavusios senutės, ir kartu ją šiek tiek pašiepia dėl per didelio patiklumo.

Leksinis lygmuo neišsemia Vaižganto ironizavimo būdų. Feljetone „Galia – spektakliai“ ironija kyla iš priešingumo tarp ramaus pasakotojo tono ir situacijos neįprastumo, kurią sukuria realūs ir nerealūs veikėjai (rūgščios minos, lordai, milordai, spikeriai ir kiti).

Vienas iš Vaižganto publicistikos ironijos šaltinių, kaip minėta, buvo liaudies šnekamoji kalba. Tačiau tai dar daugiau susiję su paties jo individualybės literatūrine saviraiška. J. Grinius ir V. Mykolaitis-Putinas, kalbėdami apie Vaižgantą, akcentavo jo asmenybės ir kūrybos šviesumą. Vaižgantiška šviesa stipriausiai srūva iš grožinės tos kūrybos dalies, nesvetima ji ir kitų rūšių kūriniams, taip pat publicistiniams. Vis dėlto nesunku pajusti, jog Vaižganto publicistika yra įgavusi kiek kitokią, savą, tonaciją, kurioje ryškiausiai išsiskiria ironiškos žiūros ir ironiško kalbėjimo dėmė. Ji kyla iš autoriaus gebėjimo matyti įvairiapusę žmogaus ir visuomenės būtį, kurioje apstu neigatyvių reiškinių. Tiems reiškiniams įvardyti, aprašyti ir kvalifikuoti Vaižgantas rinkosi ne vien tik pamokslavimą, barimą, tiesioginę apeliaciją, o ir ironiją. Pašaipus jo žvilgsnis, beje, neretai buvo nukreiptas ir į save patį. Pasak V. Mykolaičio, Vaižgantas „savęs nesigaili ir anaip tol nesistengia apsigaubti kilnumo aureole. Atvirkščiai, ant savo pečių jis dažnai užsikrauna sunkią ir nemalonią žmoniškojo ydingumo našta“⁵⁷.

Būdingos visai Vaižganto kūrybai, ironija, autoironija, auto-kritika itin ryškios jo publicistikoje (pvz.: *Atsiprašau, kad esu tiek nesąmoningas ir nemoku nieko geresnio nusitverti, prireikus dabartinis valstybinis mūsų darbas atvaizduoti*, R 11, p. 70; *Aš, žinoma, esu tikras istorijos nemokša, tai gal „šventvagiškai“ siektelejau į jos sritį*, R 10, p. 315; *Šiurkštus aš žmogus ir akiplėša*, R 11, p. 306 ir t.t.) ir yra tapusios jos autoriui savotišku pasaulio matymo būdu.

⁵⁷ V. Mykolaitis-Putinas, *Literatūros etiudai*, p. 47.

Baigiamosios pastabos

Vaižganto publicistikos – ir, žinoma, visų žanrų jo kūrinių – literatūrinė raiška yra ryškiai savita, vaižgantiška. Tą savitumą lėmė, svarbiausia, rašytojo individualybė, jo prigimties „užprogramuotas“ charakteris, temperamentas, iš jos gauta fantazijos bei išmonės, metaforinio tikrovės matymo ir originalaus kalbėjimo dovana. Antra vertus, Vaižganto publicistikos raiška nėra vien prigimtinių autoriaus bruožų rezultatas ir atspindys. Kuriantis žmogus, kaip apskritai kiekvienas *homo sapiens*, yra ne tik gamtos kūrinys, o ir laiko bei istorijos augintinis. Kalbėti čia reikėtų apie Vaižganto gyventų metų atmosferą, jos veiksnių lemtą jo literatūrinę mokyklą, joje išsiugdytas kūrybines nuostatas.

Bendriausiais bruožais imant, būtų galima pasakyti, kad bręsti ir veikti Vaižgantui teko dinamiškais istorinių procesų vyksmo laikais. Juos sudarančiais dešimtmečiais Europoje ir daug kur pasaulyje sparčiai modernėjo materialinė ir dvasinė žmonių būtis, demokratėjo visuomeniniai santykiai, švietimas ir kultūra, stiprėjo individo ir tautos identiteto teisinis supratimas. Visose gyvenimo sferose vyko esminės permainos. Technologijoje atsirado vidaus degimo variklis, keitęs garo variklį, filosofijoje – intuityvizmas, atmetęs pozityvistinę pasaulėžiūrą, menuose ir pirmiausia literatūroje – tikrovę interpretuojanti ir perkurianti romantinio tipo kūryba, neigusi ją atkuriančią ar imituojančią realistinę kūrybą. Nuo šių europinių ir žymiu mastu pasaulinių procesų, liudijusių naujausius laikus, nuošalėj neliko ir Lietuva. Novacinių permainų ir čia buvo ne

mažiau negu kitur, o lyginant su kraštais, kuriems nereikėjo forsuotai įveikti istorijos primestų visuomeninės ir kultūrinės raidos atsilikimų, gal net daugiau ir aiškesnių. Didžiausia „novacija“ – Lietuvos valstybės atsiradimas. Su juo susijusios kitos, dalinės, naujovių prasmę turėjusios permainos. Vaižganto gyventais laikais Lietuvos istorijoje pirmą kartą atsirado daug kas: valstybinei būčiai pakankamos tautinės ir pilietinės brandos visuomenė, sparčiai tobulėjusi visoms gyvenimo sritims dėmesinga periodika, profesionalė teatro, dailės, muzikos menai, reikiama normų stabilumą pasiekusi bendrinė kalba, pagaliau – tai pabrėžtina specifiškai – naujųjų laikų lietuvių literatūra. Pastaroji formavosi įgaudama žanrinę, rūšinę ir tipologinę sklaidą. Iki spaudos atgavimo srovinę jos diferenciaciją nužymi aušrininkų ir varpininkų atstovauta romantinė ir pozityvistinė ideologija bei nuostatos, po 1905m., tebeegzistuojant visuomeninio užsiangažavimo ir tikrovės formas imituojančios raiškos kūrybai, radosi egzistencinės žmogaus problemas sprendžianti ir į sąlygines poetikos priemones pakrypusi proza bei poezija. Tokia buvo vidinės priešpriešos bei polemikos saistoma Vaižgantą veikusi ir mokiusi lietuvių literatūra, kurios kontekste klostėsi estetinės jo pažiūros bei nuostatos.

Su savąja literatūra Vaižgantas augtė suaugęs įvairiopais ryšiais. Jis lietuvių literatūrą kūrė, ją veikė ir ugdė savo grožiniais, istoriografiniais, kritikos darbais, ir tuo pat metu pats buvo veikiamas joje vyravusių idėjinių ir meninių tendencijų bei madų. XX a. pradžioje pagal amžių ir literatūrinio darbo patirtį Vaižgantas jau priklausė vyresniajai lietuvių rašytojų kartai, tačiau tuo pat metu buvo daug kuo artimas tik ką į literatūrą atėjusiems rašytojams, kurie iškėlė jos atnaujinimo idėją, ieškojo kelių jai pagyvinti, meniniam lygiui pakelti¹. Kūręs nuo pozityvizmo tradicijų tolstančią sudvasinto ir romantizuoto verizmo prozą, jis nestojo į radikalių kovotojų su

¹ Žr. A. Vaitiekūnienė, *Vaižgantas*, V., 1982, p. 68.

modernistais gretas. Vaižganto požiūris į modernizmą, amžiaus pradžioje triukšmingai pasirodžiusį lietuvių literatūros scenoje, palyginti nuosaikus ir kompromisiškas. Jį šokiravo modernistų kūrybos ekstravagantiška, mintį dažnai temdanti forma, kuriai jis nepagailėjo kritikos, bet jam suprantamos liko jų programinės intencijos, kurioms buvo jei ir ne atvirai palankus, tai pakankamai tolerantiškas. Šitai visiškai išryškėjo vėliau, trečiajame dešimtmetyje (gerai žinomas jo atsiliepimas apie S. Šemerio poeziją). Universaliam „protui-naujienai“, Vaižgantui modernizmas buvo nesvetimas savo kitoniškumu, novaciniais siekimais, dinamizmu ir ekspresija, fantazijos polėkais, pastangomis žiūrėti į žmogų *sub specie aeternitatis*. Ypač jis reikšmino pirmųjų lietuvių modernistų dėmesį vadintiems tautos dvasios ieškojimams, nes ta dvasia pasireiškianti meno kūrinio „lietuviškumas“ jam buvo itin svarbus jo vertės matas. Čia reikia pažymėti, kad ir Vaižganto kritikos darbai, kuriuose, šalia kitų, vertinami novatoriški lietuvių literatūros reiškiniai (K. Puidos, J. Lindės-Dobilo kūryba), savo forma gana moderniški, lyginant su ligi tol vyrausia pozityvistinio tipo kritika, netradiciški. Kritinius vertinamų kūrinių aprašymus Vaižgantas palydi autobiografiniais pasipasakojimais, kultūrinėmis digresijomis, subjektyvių nuotaikų kaita.

Literatūrinė Vaižganto mokykla, suprantama, nesiribojo lietuviškais raštais. Meninių nuostatų bei kūrybinio patyrimo jo mokytasi taip pat iš kitų literatūrų – ir ne mažiau, o, ko gera, daugiau. Visų pirma tai lenkų ir rusų literatūros, kurias, kaip lengviausiai prieinamas, jis geriausiai pažino, per jas, beje, dažnai plėsdamas pažintį ir su kitomis didžiosiomis pasaulio literatūromis. Šių pažinčių liudijimų nestinga visų žanrų jo kūriniuose, o gal daugiausia jų esama publicistikoje. Jos tekstuose aptinkama dešimtys XIX a. ir šio šimtmečio pradžios bei ankstesnių laikų rašytojų, kurių raštai cituojami, įvairiais sumetimais ir aspektais nurodomi, primenami. Tarp jų kone visa lenkų ir rusų literatūrinė klasika – nuo A. Mickevičiaus, J. Słowackio iki B. Pruso, H. Sienkiewicziaus, nuo N. Gogolio, L. Tols-

tojaus iki A. Čechovo, L. Andrejevo, o žiūrint plačiau – ne vienas iš didžiausių pasaulinių vardų, tokių kaip A. Dante, M. Cervantesas, W. Shakespeare'as, J.W. Goethe. Plačiau arba nors probėgšmais susipažindindamas su išvardytu ir daugybės už jų stovinčių neišvardytų rašytojų kūriniais, Vaižgantas negalėjo likti nepatyręs vienokių ar kitokių sugestijų. Ir patyrė jų ne tik kaip beletristas², bet ir kaip publicistas. Pastaruoju atveju literatūros autoritetai jį mokė gyvenimo demokratizavimo bei humanizavimo siekių ir juoko – efektyvios meninės priemonės pasmerkti viskam, kas tiems siekiams stoja skersai kelio.

Literatūrinė rašytojo mokykla paprastai lemia jo kūrybos tipą. Vaižganto kūrybą vienareikšmiškai tipologizuoti sunkoka. Susidurdamas su ne viena tų mokyklų, jos autorius kiekvienos jų buvo kuo nors sugestijuojamas. Realistinė mokykla jį mokė orientuotis į socialinio žmonių būvio problemas ir rašymą kasdieniška liaudies šneka, neoromantinė ir modernistinė skatino leisti į dvasinės žmogaus būties paslaptis ir netradicinių raiškos formų ieškojimus. Ištikimas pastovioms literatūrinėms vertybėms ir imlus naujovėms, Vaižgantas netikė visiško prioriteto nė vienai šių „pasiūlų“. Jis buvo jų sintetintojas. Neatsisakė tradicijų ir neatmetė novacijų, o jungė jas abi, trečiuoju sintezės dėmeniu tapdamas pats, savo kūrybine individualybe jai suteikdamas vaižgantišką savitumą.

Romantinę pasaulėjautą laikęs svarbiausiu lietuvių bruožu, Vaižgantas ir pats save – tiek gyvenimiškąja, tiek kūrybine prasme – skyrė romantikams. Lietuvių literatūros istorijoje ir kritikoje jį vadinta ir romantiku, ir natūralistu, ir barokiniu rašytoju, ir integraliu realistu. Visus šiuos apibūdinimus yra reziumavęs B. Sruoga: „Tiesa tik toji: universalus Vaižgantas kaip viešpaties diena. Realizmas, natūralizmas, romantizmas ir dar dešimts -izmų kvadrato – visa tarytum chemiškai susijungia Vaižganto dvasioje organinė vienuma...“³. B. Sruogos, tai

² *Ten pat*, p. 104.

³ *Lietuvių literatūros kritika*, II, V., 1972, p. 294.

pat V. Mykolaičio-Putino konstatuotas Vaižganto kūrybos sintetiškumas tapo jos tipologine samprata, kurios laikomasi vėlesniuose rašytojo tyrinėjimuose (V. Zaborskaitės, A. Vaitiekūnienės, A. Radzevičiaus studijiniai darbai). Pagal šią sampratą Vaižgantas kūrė meninį pasaulį vadovaudamasis tuo pat metu tikrovės atkūrimo ir perkūrimo principais, imitacinius, žemiškus šio pasaulio vaizdus siekė sudvasinti, pakylėti virš buities, nušviesti metafizinio regėjimo šviesa. Realistinio stebėjimo ir romantinės vizijos sintetiku Vaižgantą yra pavadinęs V. Kubilius⁴, šia glausta ir tikslia formule taikliai nusakydamas jo kūrybos esmę ir tipą.

Aksioma virtusi Vaižganto kūrybos sintetiškumo tezė remiasi iš esmės jo beletristika – vaizdais, apsakymais, apysakomis, „Pragiedrulių“ epopėja. Čia šią tezę pagrindžiančių duomenų bei iliustracijų esama apščiausiai. Bet ne vien čia. Nors ne taip akivaizdžiai, realaus ir „viršdaiktiško“ pasaulio regos sintetiku Vaižgantas reiškėsi ir rašydamas kitų žanrų kūrinius, neišskiriant nė epistolinių. Ir visų pirma, žinoma, kurdamas publicistiką, kuriai, kaip jau minėta, ne kartą net buvo linkęs teikti pirmenybę.

Tipologiniu požiūriu Vaižganto publicistika artima jo grožinei kūrybai. Artima ji žymiu mastu tapačia „kovos dėl kultūros“ tematika ir, svarbiausia, minėtoju realistiniu stebėjimu, o kartais ir su juo sintetinama minėtąja romantine vizija. Bet Vaižgantą beletristą ir Vaižgantą publicistą labiausiai suartina grožinių ir publicistinių jo kūrinių literatūrinė raiška. Abiem atvejais ji realistinio tipo, beletristikoje romantinama ar poetizuojama, publicistikoje, kaip ir dera jos rūšinei prigimčiai, „sausesnė“, ryškiau daiktiška. Akivaizdus jos „negrynumas“: beletristikos atveju joje gausu įvairiausių publicistinių pasažų bei nukrypimų, publicistikos – beletristinių skolinių ir perėjimų į grožinės kūrybos sritį. Apskritai ir vienu, ir kitu atveju šiai raiškai būdinga daugelis tų pačių literatūrinio teks-

⁴ V. Kubilius, *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus literatūra*, V., 1995, p. 95.

to kūrimo būdų bei priemonių, ir tai paliudija Vaižganto publicistikos raiškos formų įvairovę ir turtingumą.

Pagrindiniais savo parametrais Vaižganto publicistikos raiška priklauso meninės raiškos tipui. Ji turi ir istorinį pavidalą: atstovauja vienai XIX a. pabaigos–XX a. pradžios literatūrinio stiliaus atmainai – atsinaujinimo ir modernėjimo tendencijų paliestam realistiniam stiliui. Neabejotina, jog Vaižganto publicistiniai darbai, bent jau didelė jų dalis, prilygsta grožinei prozai, tad aprašomi ir analizuojami tegali būti remiantis jos tekstų analizei taikomais principais.

Šioje studijoje į Vaižganto publicistikos literatūrinę raišką pažiūrėta trimis pamatiniais prozinių kūrinių struktūros aspektais – žanro, pasakojimo ir kalbos bei stiliaus. Visais jais tekstų analizė leidžia padaryti nemažai apibendrinančių išvadinių pastebėjimų.

Vaižganto publicistika išreiškė esminius lietuvių tautos interesus, kurių dominantės yra jos kultūrinė saviraiška, krikščioniškoji etika, laisva valstybinė būtis.

Vaižganto publicistika įvairiažanrė. Joje randame visus tai rašties rūšiai būdingus žanrus. Vaižgantas publicistas, kaip ir beletristas, kūrė į griežtas žanrines struktūras nepretenduojančius tekstus. Publicistiniuose jo darbuose dominuoja hibridiški, publicistinį ir beletristinį kalbėjimą jungiantys kūriniai, kurie dažnai priartėja ar net transformuojasi į grožinius žanrus – apysaką, apsakymą, impresiją. Tad į Vaižganto publicistikos darbus, geriausiai reprezentuojančius paties autoriaus asmenybę ir individualybę, galima žiūrėti kaip į vieną didžiulį tekstą arba vaizdą, kuriame gausu XIX a. pabaigos–XX a. pirmųjų trijų dešimčių visuomeninio sąmoningumo atspindžių, dariusių įtakos tautos brendimui ir kultūrai.

Vaižganto publicistikos pasakotojas atviras ir subjektyvus. Jis nėra vienaprasmis, nors ir reprezentuoja patį autorių. Ryškėja du jo tipai. Vienur, paprastai, korespondencijose ir straipsniuose, jis žiūri į viską, apie ką kalba, tarsi iš šalies ir sutampa

su autoriumi ar būna jam labai artimas, kitur, ypač kelionių apybraižose, pats dalyvauja kūrinio įvykiuose, darydamasis pasakotoju veikėju.

Be publicistikai specifiško informuojančio bei referuojančio minties dėstymo, šios rūšies Vaižganto tekstuose yra pavartotos visos pasakojimo formos – aprašymas, dialogas, monologas ir kartais jo atmaina, vadinama vidiniu monologu. Šių tekstų autorius ir pasakotojas, kaip ir savo grožinėje kūryboje, jomis operuoja laisvai, jas jungia, kontaminuoja, keisdamas kalbėjimo registrą natūraliai pereidinėja nuo vienos prie kitos.

Vaižganto publicistikos kalba prilygsta jo grožinės kūrybos kalbai. Kaip ir pastaroji, ji realistinio tipo, atremta į gyvąją šneką, joje gausu įvairių gramatinių formų. Įvairiatipį jos žodyną sudaro daiktiškoji ir sąvokinė bei vaizdingoji ir neutralioji leksika, aukštaitiški ir žemaitiški dialektizmai, neretai, bet paprastai tikslingai, pavartojamos svetimybės. Natūralu, Vaižganto publicistikos kalbą veikė žanro kanonai, tad, lyginant su grožiniais raštais, ji dažnai „sausesnė“, pastebimi joje gausoki tarptautiniai žodžiai, įvairūs humanitarinių ir gamtos mokslų terminai.

Rašydamas publicistinius darbus, Vaižgantas operavo dviejų tipų stiliais – moksliniu ir grožiniu. Šie stiliai jo publicistikoje vartojami „grynu“ pavidalu, jungiami ir sintetinami. Pirmasis būdingas straipsniams, antrasis – kelionių apybraižoms. Objektivių, informacinių ar referatyvinių stiliumi parašyta, kiekybiškai imant, diduma Vaižganto publicistikos, tačiau visuminę jos tonaciją lemia grožinis stilius. Siekdamas kūrinio teksto estetinio ir emocinio įtaigumo, Vaižgantas publicistas nenusileido Vaižgantui beletristui. Pavartojęs jis yra turtingą arsenalą ekspresyviojo bei retorinio stiliaus priemonių – pradedant vaizdingu žodžiu, metafora, frazeologiniu posakiu ir baigiant ritminiu sakiniu bei ritmizuotu viso kūrinio tekstu. Jo publicistikos stiliaus charakteristiką lemia gyvosios šnekos žodynu bei intonacijomis grindžiama daiktiška, metaforizuota ir kartu intelektualiai kalba, reljefiški vaiz-

dai ir vaizdinės detalės, sakinio ekspresija ir retorika. Vaižganto publicistikos stilius laikytinas polifonišku bei sinkretišku ir skirtinas realistinės stilistikos tipui.

Lietuviškosios publicistinės raštijos istorijoje Vaižgantas publicistas tebėra nepralengtas savo aprėptų temų ir spęstų problemų visuotinumu. Niekas nei prieš jį, nei po jo nepajudino tiek lietuvių visuomenės, tautos ir valstybės gyvenimo skaudulių bei šviesulių, kiek jis, nors ir ne visada pasiekdamas analitinės minties gilumą. Dar ryškiau toje istorijoje Vaižgantas išsiskiria savo darbų formos pavidalais. Šiuo aspektu į jo publicistiką žiūrėtina kaip į tradicijų, naujovių ir „vaižgantizmo“ dermę. Romantizuoto realizmo terminas, taikomas Vaižganto grožinės kūrybos tipui nusakyti, gali būti pavartotas ir jo publicistikai bei jos literatūrinei raiškai apibūdinti.

Summary

Literary expression of Vaižgantas' social and political writings

Study „Literary expression of Vaižgantas' social and political writings“ approaches this phenomenon from three fundamental structural aspects of a piece of prose creation: genre, narration, language and style. On account of these, the text analysis suggests quite a few generalizing observations.

Social and political writings of Vaižgantas' cover various subject. In this type of his works the following problems as culture, education, economy, politics, emigration, ethics of press and journalism, rights of Lithuanian language and others are discussed and solved. There arise a broad panorama of Lithuanian social and political events in several decades of last and present century: fight for press and Lithuanian schools, revolution of 1905, emigration, World War I, aims of Lithuanian independence and establishment of the State, Parliamentary elections, enlargement of democracy and peripeteias of its braking.

Social and political writings of Vaižgantas' represent essential interests of Lithuanian nation, where cultural self-expression, Christian ethics, free state existence is predominating. By his articles Vaižgantas talked not only about meaning of political and cultural freedom, but he also trained individual thinking of people, formed democratic life atmosphere, invited for tolerant controversy.

His mind interaction and harmony expressed by social and political writings and fiction is a dominating form of the texts modelling in Vaižgantas' creation, which settles literal expression of his social and political writings.

Being of multigeneric nature, Vaižgantas' social and political writings encompass all characteristic genres that are generally revealed by a writer work of that type. Vaižgantas as a publicist, as well as a writer of belles-lettres frames the texts which showed no intentions of using rigid generic structures. Hybrid, embracing both types of texts and often extremely close or sometimes even transformed into the genres of fiction – a novelette, a short story, an impression, works prevail in his publicistic creation. Therefore, the works of Vaižgantas that represent his personality traits and dispositions best of all can be treated as one whole text or image with the abundance of reflections of the reasoning characteristic and influential to the development of the culture and maturity of the nation in the period from the end of the 19th century to the 1930s.

The narrator of Vaižgantas' social and political writings is open, subjective and even though representing the author himself, polysemous. Two types of the narrator could be identified. The first, frequently obvious in correspondence and articles, manages to distract himself from the narration, observes it from some distance but is in accord with the author or close to him. The other, especially in travelogues, directly and actively participates in the describes events thus becoming a narrator-character.

Alongside the narrative, as well as informative exposition of a thought, characteristic to social and political writings, Vaižgantas' works of this kind make a successful use of all forms of narration – description, dialogue, monologue and sometimes the latter's version, called inner monologue. Like in his fiction, the author of the texts and the narrator apply these forms easily, combine or contaminate them by changing the register of communication or naturally moving from one to another.

The language of Vaižgantas' social and political works could be equaled to the one of his fiction. It is real, based on the live speech, rich in vocabulary and grammar. The diversity of vocabulary results from material and notional, as well as figurative and neutral lexis, frequent dialectal language, abundant but exact use of foreign words. It is quite natural because Vaižgantas' language was influenced by genre canons and is, in comparison to the one of his fiction, often meagre, with a great number of foreign words and different terms specific to humanitarian or natural sciences.

While in the process of writing political and social works, Vaižgantas used both scientific and fictional types of style. They were applied in their „natural“ form, successfully combined and synthesized. The former is more frequent in articles, while the latter is more evident in travelogues. Though the major part of Vaižgantas' works of that kind features an objective, informative or reporting style, the overall colouring is determined by a fictional style. Aiming at aesthetical and emotional suggestiveness of the text of a piece of work with the help of a rich arsenal of diverse means of expressive and rhetoric style – starting with a word, metaphor, idiom and finishing with a rhythmic sentence and a rhythmicised text of a whole piece – Vaižgantas-publicist was as successful as Vaižgantas-belletrist.

On the typologic basis, Vaižgantas' social and political writing are proximate, to the greatest extent, to his fiction by the same themes, i.e. „the fight for culture“, and especially by the realistic observation or by a romantic vision usually synthesized with the former, both mentioned prior. However, it is the expression of Vaižgantas' fiction and social and political creation that draws Vaižgantas-belletrist and Vaižgantas-publicist together. In both cases it is realistic – in belles-lettres more romanticized and lyricised, while in the latter, as its generic nature demands, much plainer and more material. Obvious is its „impurity“: in case of belles-lettres, it reveals quite a few

publicist metamorphoses and deviations, in case of social and political works – a variety of features loaned from belles-lettres, as well as different transitions to the sphere of fiction. Generally speaking, in both cases this expression presents a great many ways and means of creation of a literary text and testifies Vaižgantas' proficiency and skill in the choice of form diversity and expressiveness.

Though in its scope the expression of Vaižgantas' social and political writings should be ascribed to the type of artistic expression but it also possesses a historic shape and represents a modification of the literary style of the turn of the century, i.e. the realistic style influenced by the tendencies of resurgence and modernism. As, without any doubt, Vaižgantas' political and social creation, at least a great part of it, successfully rival his fiction works, its description and analysis are possible only with reference to the principles applied in its texts analysis.

In the history of the Lithuanian literature of the type under discussion, Vaižgantas-publicist is far ahead by the universality of embraced themes and dealt problems. Not a single writer, before or after him, has succeeded to reach the highs of Vaižgantas' analytical thought, yet limited, by dwelling upon both sore needs and bright spots of Lithuanian society, nation and the state. Even more prominent in this time period is Vaižgantas' pattern of the form of his creation. In this aspect his social and political writings should be treated as a harmony of tradition, novelty and „vaizhganticism“. The term of romanticized realism, generally used to define the type of Vaižgantas' fiction, can be readily applied to delineate both his social and political creation and its expression as well.

Asmenvardžių rodyklė

- Aleksandravičius Egidijus 12
Ambrazevičius Juozas 8, 16, 39,
72, 77, 80, 99, 101
Andrejev Leonid 127

Bachtin Michail 67, 77
Baranauskas Antanas 29, 78
Bialikas Chaimas Nachmanas
97
Biliūnas Jonas 33, 68, 81, 88, 93
Biržiška Mykolas 93
Bitė žr. Petkevičaitė-Bitė Gabrielė
Bitinienė Audronė 111
Blazas Henrikas 48
Booth Wayne 59
Buffon George 53
Būga Kazimieras 83, 85, 89, 104
Bühler Karl 93

Cervantes Miguel 127
Croce Benedet 83
Cuddon J.A. 42

Čechov Anton 127

Dabušis Stasys 89
Dambrauskas Aleksandras žr.
Jakštas Adomas
Dante Alighieri 108, 127
Daukantas Simonas 84, 108
Daukša Mikalojus 84
Donelaitis Kristijonas 80, 102

Girdzijauskas Juozapas 39
Girnius Juozas 24
Glaukonas 69
Głowiński Michał 45
Goethe Johann Wolfgang 127
Gogol Nikolaj 126
Greimas Algirdas Julius 52
Grinius Jonas 23, 31, 123
Gudaitis Leonas 86

Hamburger Käte 78

Jablonskis Jonas 81, 82, 83, 85, 86
Jaeger Karl 36
Jakštas Adomas 8, 22, 73, 82
Jasińska Maria 63
Johnson Mark 107

Kabelka Jonas 102
Kayser Wolfgang 53, 83, 84
Kapsukas žr. Mickevičius-Kapsu-
kas Vincas
Karmalavičius Ramutis 23
Katilius Viktoras 114
Kavolis Vytautas 24, 31
Kazimieras šv. 31
Keliuotis Juozas 22
Kymantaitė Sofija 23, 24
Kirša Faustas 83
Klimas Petras 33
Kocourek Rostislav 107
Kossu-Aleksandravičius Jonas 8, 44

- Kostkiewiczowa Teresa 45
 Koženiauskienė Regina 96, 98
 Krasnovas Aleksandras 52, 59
 Krėvė Vincas 24, 81, 88
 Kubilius Juozas 33, 62, 93
 Kubilius Vytautas 35, 128
 Kudirka Vincas 23, 33, 68, 93
 Kulakauskas Antanas 12
 Kuršaitis Fridrichas 81
 Kuzmickis Zigmantas 110
- Lakoff George 106, 107
 Lazdynų Pelėda 84, 87
 Lindė-Dobilas Julijonas 24, 68, 83, 126
 Luther Martin 86
- Maceina Antanas 21
 Maironis 73, 81
 Merkeliš Aleksandras 8, 13, 17
 Meškauskas Kastas 108, 116
 Mickevičius Adomas 86, 126
 Mickevičius-Kapsukas Vincas 21, 67, 109
 Mykolaitis-Putinas Vincas 8, 19, 26, 27, 31, 39, 40, 41, 42, 43, 54, 74, 77, 80, 88, 106, 113, 114, 119, 120, 123, 128
- Nastopka Kęstutis 52
 Nyka-Niliūnas Alfonsas 32
- Palionis Jonas 81
 Petkevičaitė-Bitė Gabrielė 33, 62, 68, 84
 Pikčilingis Juozas 94, 115, 119, 121
 Prus Bolesław 126
 Puida Kazys 83, 126
 Purickis Juozas 8, 33
 Puškin Aleksandr 86
- Radzevičius Algimantas 8, 128
 Ramonaitė Valerija 116
 Rubens Peter Paul 31
- Sauka Donatas 79
 Saulėnienė Jovita 41
 Savickis Jurgis 79, 102
 Schleicher August 81
 Shakespeare William 86, 127
 Sienkiewicz Henryk 18, 126
 Sinclair Upton 66
 Słowacki Juliusz 126
 Smetona Antanas 14, 28, 33, 62, 68, 93
 Sokratas 69
 Spitzer Leo 83
 Sprindytė Jūratė 47, 54, 109
 Sruoga Balys 26, 127
 Stanzel Franz 78
 Szulczewski Michał 40
- Šaltenis Rapolas 8, 37
 Šatrijos Ragana 84, 87
 Šeinius Ignas 83
 Šemerys Salys 126
 Šveiceris Albertas 32
- Toločkaitė Jadvyga 112
 Tolstoj Lev 126
 Trumpa Vincas 28, 29
- Vaitiekūnienė Aldona 8, 39, 40, 42, 54, 67, 72, 80, 125, 128
 Vaitiekus Severinas 41
 Valančius Motiejus 84
 Vanagas Vytautas 58
 Vydūnas 21
 Vienažindys Antanas 73
 Vienuolis Antanas 81, 88
 Vileišis Petras 29, 30
 Viliūnas Giedrius 22
 Vytautas Didysis 30, 97
 Vitkauskas Vytautas 82
 Vivulskis Antanas 65
 Vossler Karl 83
- Warren Austin 56
 Wellek René 56

Zaborskaitė Vanda 8, 19, 25, 45,
80, 128
Zalatorius Albertas 35, 43
Žemaitė 73, 81, 84, 87
Župerka Kazimieras 96
Аругтюнова Нина 107
Бахтин Михаил 35, 59, 67, 77

Васильев А. 36
Виноградов Виктор 93
Кайда Людмила 46
Кожин Вадим 59
Колосов Горислав 75
Лотман Юрий 119
Лужановский Альберт 36
Сопер Поль 112

Ilona Čiužauskaitė

Vaižganto publicistikos literatūrinė raiška

Redaktorius Vytautas Vanagas

Serijos viršelio dailininkas Rimantas Dichavičius

Maketuotoja Vida Daškuvienė

Spaudai parengė ir išleido Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, 2055 Vilnius, tel. 22 53 32, tel./fax (370-2) 61 62 54

Svetainė internete www.llti.lt, el. paštas knyga@llti.lt

Spausdino P. Kalibato IĮ „Petro ofsetas“

Žalgirio g. 90, 2005 Vilnius